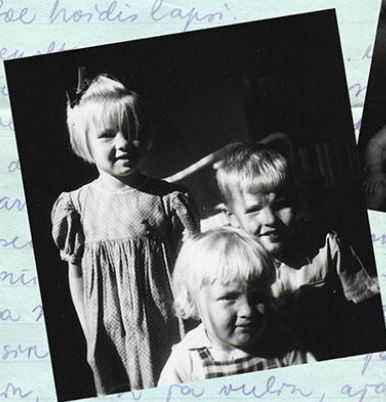

Has our real seal work
restored?

puhust kantamaa ja resona veldi lundid ja el
borgi aia raatama, kuid hõtsalt ei talu mitte
pääst. Ps. Sõnaku on tõesti mees, nüüd oaa
tali. Kõik on kaugel ja kaugel. Kõik on
Landskrona on kema linn, Ps. kann svetas laud
harglas. Kõik on kaugel ja kaugel. Kõik on
Lisaga. Kõik on kaugel ja kaugel. Kõik on

käs on palutamas, ni' kui' merd
nagon, pa vulon, aqas ni' piri-hada pa
et pidon ära tuluma. kenad kenad, pehme tuul
leul on koll geograafiselt tou asend. Helsingborg
linnast postab Helsingör, ni' selgesti, et inimesi tar
leult paritarad koppenhaageni toimid pa veidi mõnu
glumstori pooli, ni' naed las vait tene pit. poolsa
ära, hamulaelt tou plet, palpn merd, merd on kõrg
äla hõthi, arputa varsti pa täisa
Tennitades Smid lönn pere.

Territades Ind. some pers.

Vi kom som flyktingar till Sverige 1944

av Anu Frithiof

*Att berätta, framför allt att skriva
självbiografiskt, är skapande sorg. Det
är att försöka fasthålla värmen att
gripa efter något som inte längre finns.*

*Detta har jag läst någonstans och lagt på minnet eftersom jag tyckte
det stämde med min egen känsla.*

Prolog

Denna bok har jag sammanställt för att i första hand berätta för mina barn och barnbarn om mina föräldrar, min barndom och uppväxt och allt jag vet om min släkt från Estland. Jag börjar skriva detta 67 år efter vår ankomst till Sverige i Oktober 1944. Eftersom det gått så lång tid finns det ingen kvar ur den äldre generationen som jag kan ställa frågor till.

Det material som jag har använt för att berätta min historia är förutom mina egna minnen, alla de brev och fotografier som min far har sparat. Far köpte sin första kamera 1953. Innan dess lånade han en kamera och tog bilder av oss sommaren 1947. Äldre bilder från Estland kunde min farmor ta med sig då hon kom till Sverige 1961.

Det äldsta brevet är adresserat till mina föräldrar när de som unga och nygifta bodde i sin första lägenhet i Tallinn. Det skrevs av mors moster Johanna, som redan lämnat Estland våren 1943 och befann sig i Tyskland. Brev var, efter flykten från Estland, enda sättet att få kontakt med nära och kära. Det var fram till mitten av 50-talet riskfyllt att skriva till de kvarvarande i Estland eftersom de kunde utsättas för svårigheter på grund av att släktingar flytt. Därför finns inga brev från far- och morföräldrar och jag vet inte mycket om hur de hade det

i Estland under den tiden. Många brev har också försvunnit, vissa nådde aldrig adressaten, och allt har heller inte sparats. Det jag beskriver är min tolkning av bevarade brev ibland kombinerat med mina egna minnen. Breven är till största delen skrivna på estniska och några på tyska. Jag skriver även om släktingar och några vänner som jag aldrig fick tillfälle att träffa och lära känna men brev finns bevarade.

Mitt första besök i Estland var en dagsresa till Tallinn år 1992 med min son Stefan. Tillsammans med min far besökte jag sedan Viljandi 1993. För min far var det hans första besök i hemlandet 50 år efter flykten. Vid det tillfället var min uppgift främst att föra farmors urna tillbaka till hemlandet för att begravas vid sidan av hennes man Adolf och äldsta sonen Victor.

Sedan ett antal år tillbaka har några kusiner och kusinbarn återvänt och bosatt sig i Estland.

Trollbäcken den 28 juni 2013

Anu Frithiof

Mina föräldrars flykt från Estland

Det var den 16 dec 1943, en kall och blåsig natt, då mina föräldrar flydde i en öppen båt. Beslutet måste ha skett med kort varsel, efter att de hittat en person som mot betalning var villig att föra dem från Tallinn över Finska viken. De tog en stor risk. Hur vågade de? Varför de tog beslutet just då vet jag inte. Kanske far skulle ha blivit inkallad om de stannat? Det kom att dröja flera år innan farfar och farmor fick veta hur det gått för min far, mor och sonen, Toomas 1½ år. På de foton som togs när de anlände till Helsingfors ser de påfallande allvarliga ut.

Mor och far, Alla och Ilmar Anderson.

Framtiden var oviss. Mor var gravid med nedkomsten beräknad till slutet av december. De kunde inte ta mycket med sig utan lämnade så obemärkt som möjligt sitt första egna hem vid Frihetsplatsen i Tallinn, en

lägenhet högst upp i huset endast ca 500 meter från farföräldrarnas hus.

Många flydde under den tyska och senare även den ryska invasionen av Estland. Nattetid flög bomplan över de större städerna. Runt om i landet hämtades vuxna och barn från sina hem för att deporteras till arbetsläger i Sibirien. Man kunde bli hämtad på natten och det var omöjligt att förutsäga vem som skulle bli bortförd. Enligt mina släktingar var det ibland så att en kvot, ett visst antal individer, skulle hämtas från en ort.

Mina föräldrar valde att fly till Finland, troligen för att far hade studerat en tid i Helsingfors och genom det fått en del vänner där. Kanske hjälpte de honom att hitta en tillfällig bostad för familjen och ett sjukhus inför förlossningen. Man trodde vid den tiden att flykten från hemlandet skulle bli kortvarig. Så snart det blev möjligt skulle man återvända.

Toomas fick efter ankomsten till Helsingfors lämnas till ett barndaghem och där blev han smittad av sjukdomen Röda hund. Detta ledde till att han måste skiljas från mor, eftersom smittan var farlig för den väntade baby. Det blev en svår tid för Toomas. Han hamnade på sjukhus och det hela komplicerades sedan ytterligare av att han drabbades av en sjukhussjuka, en hudinfektion, som tog lång tid att läka helt.

Den 5 januari 1944 föddes jag på ett privat sjukhus i Helsingfors. Mor fyllde 25 år 10 dagar efter min födelse och far var 34 år .

Jag ca 6 månader med far.

Min första sommar bodde vi på en gård ca 50 km utanför Helsingfors. Jag tycks ha haft en bra tid som framgår av bilden.

Jag döptes den 21 september och som barn nummer två fick jag två namn, Anu Annikki. Annikki, är mitt finska namn, som ett minne av födelseplatsen. Vid dopet deltog förutom familjen min gudmor Irja och två gudfäder, alla finska medborgare.

Vistelsen i Finland blev inte långvarig. Det kändes osäkert att stanna där. Den 24 september 1944 gick flykten vidare till Sverige via Rauma, tillsammans med en grupp estniska flyktingar.

Båten anlände till en liten ort, Bönan strax norr om Gävle. Första anhalten var Borgarskolan i Gävle, ett mottagningsläger.

Här i Sverige upptäcktes det att far hade tuberkulos och han skildes därför ifrån oss för att få vård på Selggrens sanatorium i Strömsbro. Senare vistades han också en tid på Sundby sjukhus i Strängnäs. Familjen kunde återförenas först våren 1946.

Livet i flyktingläger

Mor fick fortsätta resan från Gävle till Skåne med oss barn. Brev blev det enda sättet att kommunicera. Mors brev till far finns bevarade och utgör en viktig källa för att beskriva den första tiden i Sverige. Breven innehåller mest skildringar av vardagen i de olika lägren och berättelser om oss barn, vår utveckling och små roliga episoder. Fars brev från sanatorietiden är borta. Säkert har de handlat om de olika behandlingar som han fick genomgå och vardagslivet med andra patienter. Mor skriver kort i ett brev till fars syster Ellen om fars sanatorietid, att så bra behandling som han fick här i Sverige skulle han inte kunnat få i Estland.

Det fanns många flyktingläger i Sverige vid denna tid. Ca 20 000 ester kom till Sverige. Lägren förlades till semesterorter där det fanns lediga rum efter säsongens slut. Som flykting kunde man inte välja vart man ville komma utan man hamnade där det fanns plats. Av breven kan jag se att vi bodde på olika adresser i Skåne. Från Gävle gick resan först till Mälarhusen i Borrby. Där bodde vi i en sommarstuga med tre små rum. Två unga män bodde i ett rum, fru Kann med sina två barn i det

andra och mor med Toomas och mig i det tredje. Det fanns inget rinnande vatten i huset utan det måste hämtas i ett hus 100 meter bort, där också maten serverades. Vägen belagd med tjock sand, var svår att ta sig fram på med två småbarn. Genast började planeringen för att komma till ett bättre läger. Det var november månad och alltför kallt att bo i stugan. Flytten gick ganska snart till Örenäs.

Vistelsen på Resos semesterhem Örenäs kom att bli den den längsta sammanhängande lägertiden. Från den 27 november 1944 till den 18 april 1945 vistades vi där. Örenäs låg 2,3 km från Glumslöv, som ligger mellan Helsingborg och Landskrona. Det fanns ett antal småstugor som byggts som en halvcirkel en bit ifrån Örenäs slottet. Mor bodde i den stuga som kallades Norrgula.

Far och mor cyklade till form- och designmässan H55 i Helsingborg och passade då på att se Örenäs 1955.

Måltiderna på lägret gick till så att man hämtade maten i slottets kök och åt i sitt rum. Därefter lämnades disken tillbaka. Att hjälpa till med arbetet i lägret, i köket eller tvättstugan, var obligatoriskt för de flesta, men mor som ensamstående med två små barn var befriad eftersom det inte fanns någon hjälp med barnpassning.

Från en artikel i tidningen Arbetet från den 22 december 1944, som mor sparat, har jag hämtat ett utdrag:

***”Julfirande bortom kriget - Våra gästers jul:
Finnbastu på Örenäs estländsk julklapp”.***

Resos semesterhem, Örenäs, har blivit en idealisk tillfällig fristad för en estländsk folkspillra på 220 personer. De första flyktingarna anlände dit den 28 oktober, sedan har de kommit undan för undan, och till sist fann man det nödvändigt att ordna logi även utanför semesterhemsanläggningen.

Cirka 80 procent av gästerna tillhör det intellektuella skiktet berättar chefen på Örenäs, inspektör Å. Sahlin, för en medarbetare i Arbetet som på torsdagen gjorde ett besök på platsen, men överlag är de händiga och icke så lite förfarna i skilda slag av manuellt arbete. Medarbetaren fann sålunda bland annat en advokat hantera en hyvel nästan lika bra som en utlärd snickare, en arkitekt var sysselsatt med installation av värmeanordningar, och detta skedde i en byggnad, som estländarna nu omvandlade till en finsk bastu – den blir färdig lagom till julen, och en bättre julklapp kunde de knappast ha skänkt sig själv.” (slut på utdraget)

Mor skriver i ett brev till far om hur skönt det var att få tvätta sig i den nya sköna bastun.

Mor tycks ibland ha lidit lite av att vara ensam, saknat stödet av far, vars beskydd hon skulle behövt. Hon har enligt breven känt sig blyg och osäker vid tillfällena och haft svårt säga ifrån när folk var okänsliga och framfusiga. Vid andra tillfällena har hon varit glad och öppen och deltagit i fester och kvällssamlingar.

Efter julfirandet i Örenäs skriver mor ett långt brev till far och berättar hur det varit. Först var det gudstjänst sen kaffe och slutligen kom jultomten. Toomas hade varit så nyfiken på tomten, en av esterna, och som enda barn gått fram och ställt sig framför tomtem och tittat på honom. Jultomten började prata och skämta med honom och alla hade haft roligt. Mor skriver att hon fick tårar i ögonen av rörelse. När sen Toomas fick sitt paket blev han så glad och sprang genast till mor och började lungt och metodiskt undersöka vad han fått. Sådana upplevelser skriver mor, hade hon velat dela med far.

Den svenska lägerledningen hade också ordnat två julklappar per barn, men några tog för sig mer och vi barn blev helt utan, vilket kändes smärtsamt för mor. Hon tyckte det var hemskt att folk kunde vara så oärliga.

Före festen hade mor gjort julfint på vårt rum. Sen efter festen lät hon en väninna gå före och tända juljusen, för att vi barn skulle överraskas. Vi barn var säkert nöjda med vår jul. För mor kändes det säkert ganska tungt,

den andra julen som flykting och denna gång dessutom skild från far.

Klubblokaler

På Örenäs Slott, en trappa ner, ordnades 2 rum där flyktingarna kunde träffas och umgås. I det ena lite större rummet samlades man dagligen för att lyssna på radionyheterna. Där kunde de också ordna sina fester, ibland som musik- och danskvällar. Mor gick dit på kvällen, efter att ha bäddat ner oss, för en stunds samvaro med sina landsmän och för att ta del av nyheterna.

Jag hörde berättas om att esterna gjort målningar på väggarna i dessa 'klubblokaler'. Därför sände jag en förfrågan till Örenäs Slott och undrade om dessa målningar fanns kvar? Otroligt nog fanns de bevarade. Jag fick dessa bilder sända till mig via mejl. Bilder säger mer än ord.

Den första bilden visar 'Estniska flyktingar' som samlades för firandet av nyårsaftonen 1944 / 1945. Alla vuxna lägermedlemmar har skrivit sina namn på väggen. Längst ner hänger symboliskt 'Estlands vapen' med tre liggande lejon.

Att det var nyårsafton väcker ännu mera tankar om hur det var för dessa människor. Alla hade de tvingats lämna sitt hemland Estland och flytt till Sverige. Gemensamt för dem var - en ännu helt oviss framtid.

[illegible]

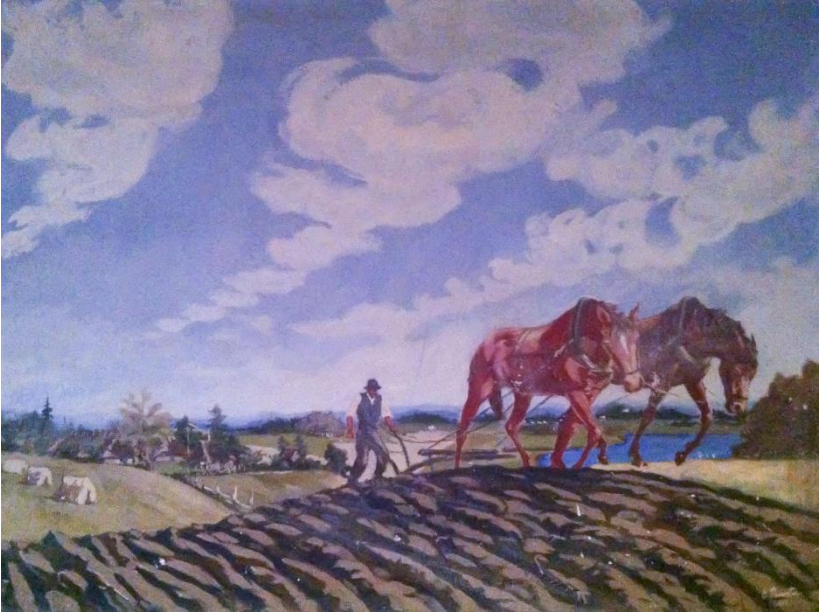
13

Tre fina målningar finns på en vägg och alla berättat om Estland.

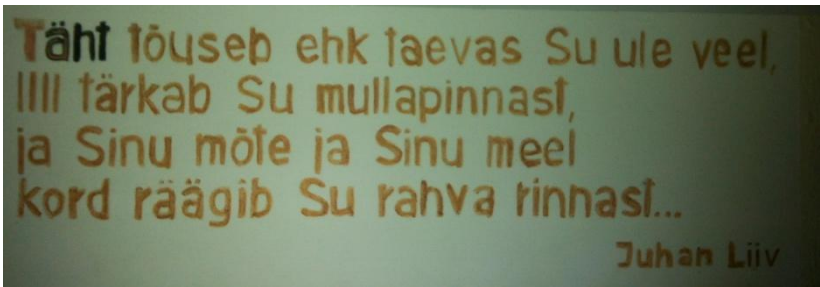

Målningen ovan visar Domberget i gamla stan i Tallinn i sina äldst delar byggd redan på 1200-talet med tornet, Långe Herrman längs till höger där Estlands flagga är hissad.

De andra två motiven tolkar jag som att de beskriver Estland som ett jordbruksland och kusterna med fiskare. Båtarna kom att användas som flyktfarkoster t.ex till Finland och Sverige. Målningarna tycks vara signerade men jag har inte kunnat läsa konstnärens namn. De tre målningarna är placerade intill varandra med bilden av Domberget i mitten, jordbruksbilden till höger och havet och båten till vänster. Det framgår av en bild i tidningen Arbetet den 22 december 1944.

Några rader av den estniska poeten Juhan Liiv's, (död 1913) har man valt att bifoga:

I översättning skulle det kunna låta som följer

Så stiger ännu en stjärna på himlen över Dig
en blomma spirar ur Din mylla
liksom Din tanke och Ditt medvetande
en gång ska tala ur hjärtat på Ditt folk

Del av målningen i kortspelsrummet.

Ett lite mindre rum som var tänkt för kortspel eller liknande illustrerades också.

Den 5 januari firades min 1-årsdag på lägret. Mor skriver om det till far i ett brev. Hon hade köpt ett ljus och presenten var en Brio nyckelpiga som man drog efter sig i ett snöre. Någon kom med lite karameller och en skänkte en liten hund sydd av vaxsduk. Nyckelpigan hade vi länge, jag minns den, men att det var en present till min 1-års dag, det såg jag i mors brev till far.

Den 15 januari fyllde mor 26 år. Det tycks inte ha varit så mycket firande. Far skrev ett brev och sände lite pengar. Grannfrun kom med ett par fina strumpor. Ett brev kom från fars syster Ellen i Tyskland.

I sina brev till far och släktingar skrev mor oftast positivt om lägret. Rummet var litet men rent och varmt. Omgivningen var vacker. Parken kring Örenäs gick ner till Öresund och ön Ven låg inom synhåll. Mor var ute mycket och promenerade med oss. Lägerlivet var inte utan problem, inte minst då det gällde relationer mellan människor. Någon gick t.ex. till lägerledningen och klagade på att mor lät sin baby sova middag ute i vagnen, trots att det var kallt ute. Man antydde att hon nog ville bli av med sitt barn. Det var ont förtal, för i vagnen var jag varmt omstoppad, men nog måste det varit upprörande för henne att höra. Senare fick hon dock ett uttalat starkt stöd av lägerläkaren som sa: 'det finns 50 små barn i lägret, men bara fru Anderson har sina två barn ute i friska luften tillräckligt ofta!'

Vägg i vägg med oss bodde också en ensam mor med två barn, något äldre än Toomas och jag. Fru K. var slarvig

och höll dålig ordning vilket störde mor. Huvudlöss spreds vid ett tillfälle i lägret och fick bekämpas.

Oron för framtiden och ovissheten om de närmaste släktingarnas öden var påfrestande och dessutom tillkom ekonomiska problem. När mor kom till lägret fick hon 90 öre om dagen som egna pengar. Efter en kort tid ändrades summan till 50 öre om dagen. Pengarna skulle räcka till hygienartiklar, hårvård, brevpapper och porto, garn, tyg och sybehör för att laga och utöka klädförrådet och en och annan utflykt från lägret till de närmaste omgivningarna. Det var svårt att få pengarna att räcka till ens för det nödvändigaste.

Mor hade perioder av missmod men för det mesta tycktes hon ha använt tiden i positiv anda. Sy och sticka var hon duktig på och varje ledig stund handarbetade hon. Det måste ha funnits tillgång till symaskin för mor började redan där sy kläder åt oss och sig själv. Ofta handlade det om att sy om kläder som hon fått, för att få dem att passa. Ibland fick eller köpte hon också nytt tyg att sy av. En gång hade hon sytt ett par byxor och en väst till Toomas. När han fick prova kläderna första gången svängde han runt lite och sa: "Nu är jag elegant". Detta gjorde mor väldigt förvånad så hon skrev till far och undrade: "Var får han allt ifrån?".

Under den här tiden skulle det ordnas en visning av estniskt hantverk, konst och kultur i Stockholm. Då engagerades många människor från olika läger. Det gjordes upp planer och folk fick visa upp vad de hade som kunde vara intressant och representativt för vår

18

folkgrupp. Mor hade ett stickat täcke, en vepa och Kalevipoeg, Estlands nationalepos, i fint skinnband. Dessa antecknades och skulle då eventuellt komma med på utställningen. Man ordnade också fram garn och de som kunde sticka eller virka fick möjlighet att tjäna en slant på att sticka typiska estniska schalar, vantar, sockor mm.

Mor önskade att hon skulle kunna komma till Stockholm vid tiden för utställningen, dels för att få tillfälle att träffa släktingar, men också för att se staden. Det blev inte så, det kom att dröja till 1953, och min farbror Leos 50-årsdag, för mors första besök i huvudstaden.

Breven var som en dialog mellan mina föräldrar. Fars brev handlade om hans behandlingar och operationer på sanatoriet. Ibland var hälsan bättre och så kunde det bli bakslag. Mor berättade om sin vardag. Glädjeämnet var, skrev hon ofta, vi barn. Vi var hennes ständiga sällskap och det hände något varje dag. Hon beskriver vår utveckling, våra framsteg, små roliga händelser, mm.

Toomas, mor och jag.

Toomas, jag och grannbarnen.

En gång kom en fotograf på besök och då togs dessa bilder i vårt lilla rum. På väggen sitter en jullöpare som mor köpt till oss barn. Två grannbarn är med på bild två. Bilderna är i litet format 5,5 * 5,5 cm, men så dyrbara för oss eftersom vi har så få bilder från det vi var små.

Vi barn blev ibland en kontaktskapande länk med andra människor i lägret eftersom mor skriver att många tyckte om oss och hade mycket att säga om oss.

Ibland kan vi barn nog ha upplevts som ett hinder då hon hade den ständiga omsorgen om oss som

begränsade hennes egen rörelsefrihet. Mor var dock så glad över oss barn att hon redan under lägertiden började drömma om ett tredje barn som hon då föreställde sig som en liten Eva-Lisa. Namnet, Eva-Lisa, kommer troligen av en sjuksyster som hon kom i kontakt med på lägret.

Redan i Örenäs delades det ut läroböcker i svenska språket. Ensam eller tillsammans med någon startade träningen. Inga språkkurser ordnades på den tiden.

En annan viktig aktivitet som bedrevs via lägren både i Sverige och utomlands var sökandet efter anhöriga. Annonsering i såväl inrikes som utrikes tidningar, var ett sätt att återknyta kontakter. Mor berättade i ett brev till far, att hon skrivit till sin kusin Leida i Tyskland och bett henna sända in uppgifter om sin adress i hopp om att få kontakt med sin familj Uusberg och sina närmaste väninnor från skoltiden. Människor hade flytt vid olika tidpunkter och via skilda flyktvägar. Efter krigets slut var esterna så spridda över världen att man hade ett talesätt, att i varje hamn kunde man hitta en est.

För att få se lite mer av det nya landet och få lite stimulans och intryck gjorde lägermedlemmarna egna utflykter. Närmaste stad var Landskrona. Från Örenäs gick man först 2,3 km till Glumslöv. Därifrån kunde man ta buss till Landskrona, en sträcka på 9 km. Lång väg att gå om man inte hade pengar till bussbiljett. Priset för en returbiljett Glumslöv - Landskrona var då en krona och 40 öre.

Mor berättar i ett brev till far hur hon en kväll gav sig iväg till Landskrona med tant Aavik för att gå på bio. De skulle se 'Sången om Bernadett'. De hann till den senare föreställningen som slutade halv tolv. Ingen buss fanns vid den tiden på kvällen för hemfärden. Som väl var fick de åka med en privat förbipasserande bil och slapp gå hela vägen hem. Folk i trakten kände till lägret. Tant Aavik berättade för mig om den händelsen när jag var tonåring. Mor hade varit väldigt orolig för sin långa bortavaro från oss barn och lovat att aldrig mera lämna oss ensamma så länge. Vi hade dock sovit lugnt i våra sängar. Frun i grannrummet fanns i närheten.

I lägret började också sökandet efter arbete. Det kunde gå snabbt om man hade en utbildning som passade arbetsmarknadens behov. Den som fått ett arbete fick själv ordna sitt boende. Mor kunde ta tillfälliga arbeten ute på åkrarna i närheten. Att gallra betor en dag gav en inkomst på 6,50 kr, minus 2 kr, kostnaden för barnvakt, välkomna pengar till kläder, hygienartiklar, brevporto eller någon leksak. Mor fick ofta beröm av människorna omkring sig eftersom hon var sparsam och flitig med att sy och sticka och på så vis klarade sig med lite pengar. I brev till far klagar hon dock över att ett besök hos hårfrisörska hade behövts men det skulle vara alldeles för dyrt. Tandläkarbesök var inte heller möjligt.

Uppbrottet från Örenäs närmade sig. De som lyckats få ett arbete kunde lämna lägret. De fick jobb på t.ex. jordbruk, tvättinrättningar och restauranger.

Välutbildade människor som läkare, veterinärer, agronomer mm. fick kontakter och hittade uppgifter i linje med sin utbildning och erfarenhet. Det beslutades att vårt läger skulle avslutas den 1 maj, men redan innan började nya människor anlända t ex en grupp danska soldater. Mor måste resa till ett nytt läger.

Lägret i Vetlanda

Från Örenäs gick resan till Vetlandalägret den 18 april 1945. Den nya adressen var Holsby Brunn Box 27. Detta läger hade sin ledning i Vetlanda och alla flyktingarna var utspridda i olika familjer. Mor bodde i ett rum som hon delade med tant Aavik 9 km från centralorten. Här fick de nu börja använda sina språkkunskaper. Mor hjälpte till i husfolkets trädgård och med tvätten. Maten var bra och mor uppmanade far att försöka komma dit, det fanns plats för honom också. Svårigheterna med boendet där var de enkla hygieniska förhållandena. Även tvätten var det svårt att ta hand om. Mor beskriver ingående utedasset: 4 platser i en rad, 2 klädhängare och många bilder på väggen, den största av prinsessan Ingrid.

Språkutvecklingen måste ha stimulerats i denna lägerform, eftersom mor lyckades föreslå sin värdfamilj att man skulle kunna göra en rökugn för den egna fiskfångsten. Husfar ordnade material, tegelstenar, en stor plåttunna och galvaniserat nät. Av detta byggde mor en rökugn. Den blev väldigt lyckad vilket fick

familjen att tro, att mor byggt sådana tidigare, vilket inte stämde. Nu kunde de själva röka sin fisk, tidigare hade det kostat dem 1.80 per kg att få det gjort.

Vetlandatiden blev kort, bara två månader, troligen på grund av att villkoren för att ta emot flyktingar i hemmet förändrades.

Tiden i Mölle

Nästa anhalt blev Mölle dit vi kom den 16 juni 1945, adress: Flyktinglägret Box 7, Mölle. Det var Toomas treårsdag, men firandet sköts upp en månad. Mor fick nu möjlighet att börja arbeta vid tvätten på hotellet, lön 80 öre/tim. Hon skriver i ett brev att det finns folk av så många olika nationaliteter i arbete där: norrmän, polacker, polska judar, fransmän, ungrare, förutom ester. Mor ville hellre jobba ute på fälten med gallring av betor och senare potatisuppluckning efter maskin, lön 1 krona per timma. Arbetstiden var då från kl 7 till 17. Betalning för barnpassningen var 2 kronor/dag. Tant Aavik tog hand om oss barn. I Mölle fanns visserligen ett "daghem" för barn och Toomas fick prova på att vara där, men han trivdes inte. Han drog sig undan och lekte för sig själv och skrämde upp personalen eftersom alla fick leta efter honom. Toomas sa att han ville promenera med tant Aavik istället och så blev det.

Efter tiden i Mölle skildes mor och tant Aaviks vägar åt åtminstone för en tid. Det framgår inte i breven exakt när upprottet skedde från Mölle till Helsingborg.

Gummifabriken i Helsingborg

Hösten 1945 till sommaren 1946 är den troliga tidsperiod då mor arbetade på Gummifabriken i Helsingborg precis som flera andra ester gjorde vid den tiden.

Vi bodde då på Vagnmansgatan 18, fjärde våningen, men det framgår inte om vi bodde i egen lägenhet eller om vi hade ett rum och delat kök och badrum med andra. Arbetet pågick från halv 7 till halv 4 måndag till fredag. Även lördagar var arbetsdagar om än lite förkortade.

Arbetet på fabriken var redan då organiserat som en tidig variant av löpande band. Man satt utmed ett långtbord där var och en hade sin uppgift, som man upprepade dag ut och dag in. Mor var inte förtjust i arbetet, men det var ett sätt att tjäna pengar. Gummistövlar och galoscher kunde man köpa billigare som anställd på fabriken.

Vi barn lämnades på ett daghem klockan 6 på morgonen. Under höst och vinter var det svårt att stiga upp och ge sig ut i mörkret och kylan. Inför julen ordnades det julfest för barnen.

Julfest i Hälsingborg 1945. Toomas längst fram till höger med sin koffert i handen

Mors erfarenhet från denna tiden fick henne att inse behovet av att lära sig ett yrke. Fabriksarbetet gav inte den tillfredsställelse som hon önskade av arbetslivet.

Arbetet den här tiden gav mor möjligheten att köpa en ny modern symaskin på avbetalning. 'Det var ett stort steg för familjen mot större välstånd', som mor uttryckte det i ett brev. Ser man till hur mycket denna maskin senare kom att användas måste jag hålla med.

Alnarp och vägen till första egna bostaden

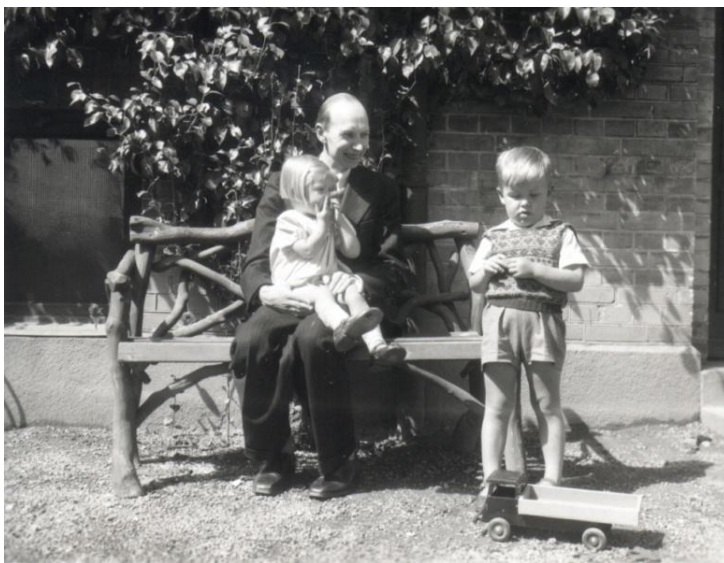
Exakt när far kunde lämna sjukhuset vet jag inte men den 15 februari 1946 fick han arbete i Alnarp på en kemisk- och bakteriologisk avdelning, en underavdelning till SMR Svenska Mejeriernas Riksförening i Malmö.

Eftersom fars brev inte finns bevarade vet jag inte hur det gick till när han fick arbetet. Troligen är det genom att esterna hjälpte varandra att hitta arbetsplatser i linje med sin utbildning. Far var agronom och hade arbetat som ung med mjölkproduktion i Öisu och senare i Tallinn som redaktör för Mejeristernas tidning.

I Alnarp fick han bl. a till uppgift att fundera över kriterier för arombedömning av smör. Han fick bo i ett rum ovanför laboratoriet. På helgerna förenades familjen i Helsingborg där mor fortfarande arbetade.

På sommaren 1946 lämnade mor arbetet på Gummifabriken och flyttade till Alnarp. Mina första minnen är från denna tid. I närheten fanns en park med stora lövträd och jag kommer ihåg skuggspelet under träden och någonstans skällde en hund. Detta gav en skrämmande känsla.

Nu började sökandet efter en egen bostad för mina föräldrar. Mor väntade barn igen. Efter att ha lagt ner mycket tid och känt stor oro, fick de till slut möjlighet att köpa en helt ny HSB lägenhet, i Kirsebergsområdet i Malmö.

Far, Toomas och jag i Alnarp.

Både mor och far hade sparat av sina löner och levt snålt, vilket gett dem en grundplåt till köpet, men avgörande var nog att far fick ett lån via sitt arbete för att klara insatsen.

De närmaste släktingarnas flykt

Fars bror Leo

Olyckligtvis hade mor ingen anhörig eller vän nära sig i Skåne. Vår egen släkt var splittrad. Fars bror Leo hade med sin familj flytt direkt till Sverige med båten 'Helena' och anlänt till Furusund den 26 september 1944. Familjen hamnade i flyktingläger i närheten av

Enköping. Leo fick redan i Januari 1945 arbete i Stockholm.

Farbror Leo med hustrun Valve och sönerna Enn och Ants . Bilden är från 50-talet början.

Av olyckliga omständigheter hade far och Leo inte fått kontakt med varandra under ett halvårs tid, trots att de rent geografiskt befann sig nära varandra. Far var i Strängnäs på sjukhus och Leo i Stockholm. Leo arbete på Mjölkcentralen, som då låg på Dalagatan 8. Far hade felaktigt på sitt brev till Leo skrivit nr 3 och brevet kom inte fram. Leos familj bodde kvar i Enköping där de båda sönerna gick i skolan. Leo bodde ensam i Stockholm men kunde bo med familjen under veckosluten. I augusti 1947 fick familjen en egen lägenhet på Skånegatan i Stockholm. Pojkarna fortsatte

sin skolgång i en närliggande skola. De hade bland sina nya klasskamrater även ester vilket gjorde flytten lätt.

Fars syster Ellen

*Faster Ellen med maken Georg och barnen Liis, Jüri och Anu-Mai.
Bildens tagen troligen i mitten av 50-talet.*

Fars syster Ellen fanns med sin familj i Tyskland. Under lägertiden där föddes deras yngsta dotter Anu-Mai i januari 1946. Äldsta dottern Liis gick i skolan och sonen Jüri hade plats på daghem. Mor brevväxlade med Ellen, brev som uppenbarligen betydde mycket. Glädjen när ett brev kom var stor, ja det kändes t.o.m. som att få besök av dem en stund, skrev mor tillbaka en gång. Livet på läger i Tyskland var inte lätt. För Ellen var det dessutom extra betungande genom att mannen led av en svår astma och tidvis behandlades på sjukhus. En tröst var

dock att de i Tyskland hade en del goda vänner nära sig. Ellen hade t.ex. kontakt med mors kusin Leida, som bodde en bit bort men inte i något läger. Mor sände paket till Leida via Ellen. Det fanns nämligen ett regelverk om hjälppaket till Tyskland. Det var bara de som bodde i läger som fick ta emot paket. Även begränsningar av vad som fick skickas fanns. Eftersom förhållandena förbättrades snabbare för oss här i Sverige, kunde vi sända en hel del hjälppaket till våra släktingar i Tyskland.

Mors moster Johanna

Mors moster Johanna hade rest till Tyskland med sin dotter Leidas familj, mannen Paul Martinsen och dottern Tiia, redan i början av 1943. Paul hade någon tysk anknytning och familjen valde därför att resa dit när tyskarna började lämna Estland på grund av den ryska invasionen. I Tyskland föddes dottern Anne. Mor fick brev i Tallinn från Johanna och kunde efter ankomsten till Sverige snart ta brevkontakt med henne och kusin Leida.

Min farmor, som var kvar i Estland, valde senare också att söka kontakt med sina barn via Leida. I april 1955 skrev farmor ett brev till dottern Ellen via Leida, för att berätta att farfar stilla avlidit i sitt hem i Viljandi den 8 februari 1955. Farfar begravdes den 13 februari vid sidan av äldsta sonen Victor som stupade i första världskriget 1918, endast 17 år gammal. Efter detta började så smått brevkontakten med farmor.

Erik Uusberg och Peeter Koorits

Mors vänner, Erik och Eriks kusin, Peeter Koorits hade 1947 flytt till Tyskland vid olika tillfällen. Erik och mor hade nära band sedan skoltiderna. Senare när jag beskriver mors liv skall jag berätta närmare om hur dessa band uppstått. Mor och Erik var båda födda 1919, mor i januari och Erik i maj. Erik tog sig ifrån Tyskland till England tillsammans med en engelsk flicka som han hade träffat i lägret. Därifrån emigrerade de båda senare till Canada.

Peeter emigrerade till Australien från Tyskland. Peeter hade brevkontakt med far under lång tid, även efter mors död.

Många från staden Viljandi med omnejd flydde med båt till Tyskland och en del av dem samlades i läger i syd Tyskland. Mor återfick kontakten med sin klasskamrat Tusja, som med sin syster och föräldrarna kommit till Tyskland. Tusjas familj emigrerade därifrån till USA. Sista brevet från Tusja kom från New York, där hon fått arbete i ett försäkringsbolag. Vi barn tyckte det var så roligt när breven från Tusja kom, och namnet Tusja var så roligt att uttala tyckte vi. Mor fick aldrig återse någon av dessa människor och i och med mors död försvann dessa kontakter.

Kvarvarande nära och kära i Estland

Det tog tid innan man kunde få kontakt med dem som stannat kvar i Estland. Fars föräldrar, Adolf och Elise

Anderson hade valt att inte lämna Estland. Mors adoptivföräldrar, Hans och Emilie Uusberg, Eriks biologiska föräldrar fanns kvar där. Var fanns de, vågade man skriva? Det kunde få negativa konsekvenser för den som fick utländska brev. Mor kände sig ibland väldigt ensam i lägret för just vid den tiden skulle närheten till de närmaste ha varit som mest värdefull. Hemlängtan fanns naturligtvis och funderingar om och när det skulle bli möjligt att resa hem och vad man i så fall hade att återvända till. Mor uttryckte sin stora saknad i ett brev och hoppades att vi åtminstone skulle kunna vara tillbaka i Estland när vi barn skulle börja skolan. Hon såg dock också positiva effekter av sina lägererfarenheter på egen hand, vilket kom till uttryck i ett brev till far - Jag har blivit mycket mer självständig.

Flytten till Sandbackegatan 7 B

I början av september 1946 var det dags för vår familj att flytta till Malmö. Vi hade inte många ägodelar men tillräckligt för att behöva transport. Det blev häst och vagn och det fanns plats för oss barn att åka med på flyttlasset. Det uppskattade vi väldigt mycket. Mor cyklade hela vägen vid sidan om ekipaget. Det var 8 km till Malmö. Jag, då 2½ år, minns något av denna åktur, det var ju en så annorlunda och spännande händelse. Jag kan än idag vagt erinra mig hur vi rullade in framför det stora huset. Vädret var soligt och vackert. Efteråt har jag tvivlat lite på mitt minne - åkte vi verkligen häst och vagn? Men jag fick riktigheten bekräftad i ett brev

som mor skrivit till faster Ellen. Det var där det stod att mor cyklat hela vägen, vilket jag däremot inte hade något minne av. Huset var ett gult tegelhus. Vår lägenhet låg högst upp, på tredje våningen. Den närmaste omgivningen var ännu inte i ordning.

Toomas utanför porten till Sandbackegatan 7b. Foto från 1947.

Vår lägenhet bestod av 3 rum och kök, badrum och balkong.

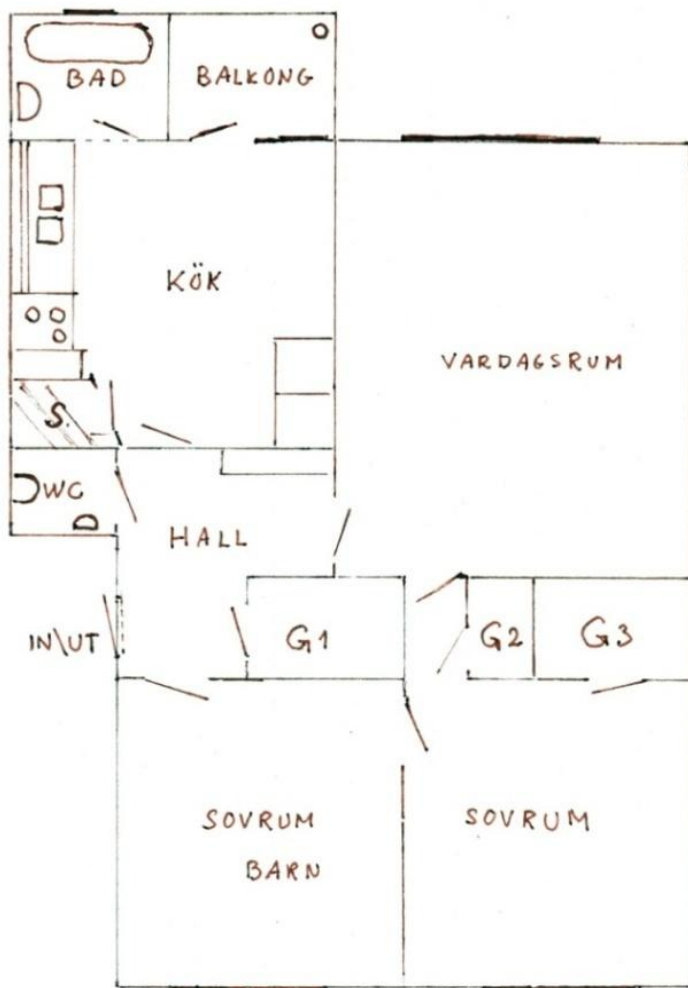
Från hallen gick dörrar till toaletten, köket, vardagsrummet, en stor klädkammare och barnens sovrum.

Köket var nog stort med dåtidens mått mätt. Där fanns ett stort skafferi med hyllor från golv till tak. Gasspis och rostfri diskbänk och skåp för porslin ovanför diskbänken. Det fanns plats för matbord.

Bakom köksdörren fanns två garderobsskåp där vi förvarade dukar, sänglinne och handdukar i det ena och det andra var städska.

Ett litet kylskåp köptes i början på 1950-talet genom bostadsföreningen och det byggdes in i en del av linneskåpet. Från köket gick en dörr till badrummet inrett med handfat och badkar. Balkongen nådde man också från köket.

Vardagsrummet hade ett stort fönster längs ena väggen och det tog rätt lång tid innan vi fick gardiner i det rummet. Först köptes det bara en persienn med ganska breda lameller som hängde innanför fönstren. Gardinen som köptes senare var en fin vit gardin vävd i vackert bomullsgarn, i något slags hålmönster. Jag har lyckats spara en gardinvåd som jag har satt upp i mitt arbetsrum eftersom den är vacker och välbehållen. Vardagsrummet gränsade mot föräldrasovrummet som i sin tur ledde till barnens rum.

Skiss ritad ur minnet.

Köket

Vårt matbord i köket troligen 1953.

Det fanns många bra och praktiska lösningar i den lägenheten, klinkergolvet i hallen, tre klädkammare (G1-G3) varav två stora och en mindre. Till balkongen kom man från köket. I köket fanns bra förvaring i ett stort

skaffereri (S) med hyllor från golv till tak. Badrum och toalett var åtskilda. Ett stort källarförråd fanns också till varje lägenhet.

HSB-husen sköttes av två anställda vaktmästare som hjälpte till vid problem i lägenheterna, sophantering, gräsmattor och växtlighet, lekplatser, mm. Dessa män såg också till att inget bus eller förstörelse förekom. Det fanns en kontroll och tillsyn och man tog direkt tag i problemen. Det var vanligt vid denna tid (40- och 50-talen) att mödrarna var hemmafruar och fäderna arbetade och försörjde familjen. Barnen var ute på lekplatserna mycket mer då än nu. Funktionen med vaktmästare har man sedan länge avskaffat på bostadsrättsföreningar. Frågan är dock om det har varit en bra besparing med tanke på klotter och förstörelse som kostar mycket numera?

En stor central tvättstuga fanns med en anställd föreståndare, fru Sjölin, vaktmästarens hustru. Hos henne bokade man tvätttider och de maskiner man behövde. Hon såg också till att alla lärde sig hantera tvättmaskiner, fristående centrifuger och den stora stenmangeln. Mor tyckte mycket om att tvätta där. När jag blev lite större var jag med mor i tvättstugan och hjälpte till att vika ihop lakan innan de manglades. Stortvätten klarades av på en dag. Tidigare hade tvätten varit ett tungt arbete i en familj med flera barn. Fru Sjölin lärde känna många av människorna genom sin roll i tvättstugan och kunde därför rekommendera en

person som hjälp med städning och tvätt när mor senare blev svårt sjuk.

Hans Per Eriks födelse

Den 10 december 1946 föddes Hans Per Erik, (han kallades alltid för Hans när vi talade estniska och ute bland svenskar och i skolan kallades han för Per). Hans och Erik tror jag är namn som mor valde som en påminnelse om familjen Uusberg där fadern och äldste sonen hette Hans och den yngste Erik. Nu var vi en familj på 5 personer som bodde tillsammans.

Mor var sysselsatt från tidig morgon till sen kväll. Bara måltider till familjen ordnade hon 9 gånger om dagen. Minstingen fick 3-4 mål och sen skulle vi andra ha mat. Mors moster Johanna oroade sig och klagade över att hon fick vänta flera månader på brev, och som svar beskrev mor hur hennes dagar kunde se ut. Hans Per vaknade och skrek om nätterna och störde nattsömnen. Far grep in och tyckte att han skulle sova i köket i sin lilla korg och vänjas av med skrikandet. Mor behövde få sova i lugn och ro.

I ett brev läste jag att vi syskon tyckte mycket om lillebror och grät av medkänsla när han var ledsen. Sen var det diskussion om vem som skulle leka med honom när han blev större och då förklarade Toomas att det var han, eftersom det var en pojke. Det ledde till att jag sa till mor att vi borde få en lillasyster också.

Mor med oss tre barn.

Pers dop

Per döptes i vårt hem på Sandbackegatan den 20 september 1947. Vid dopet deltog tant Aavik och hennes syster Benita, fru Jenny King, en väninna till mor från Estland och herr Hans Nurk, vår inneboende. Prästen var est men jag har inte kunnat finna hans namn. Benita Rajandi, Virge Hint en av fars släktingar, boende i Uppsala och Johan Kaigas bosatt i Stockholm blev faddrar.

Mors hemarbete

Mors fina elektriska symaskin av märket Elna kom nu väl till pass. Mor sydde mycket, det mesta i klädväg för familjens behov. Dessutom ordnade hon hemarbete från
40

olika företag. Det var hundar och nallar till en leksaksaffär, och senare underkjolar till en annan arbetsgivare. Jag har inga minnen av hennes hemarbete eftersom det pågick på kvällarna när vi barn sov. I ett brev skrivet av mor till faster Ellen, klagar hon över hur svårt det är för henne att få en endaste stund för sig själv. Lite längre ner i brevet läste jag att mor sydde 60 dussin, otroliga 720 hundar under en månad.

Mor vid sin symaskin.

Att sy dessa mjukisleksaker blev tröttsamt och inte gav det så mycket inkomster. Det skedde vid sidan om skötseln av hem och 3 små barn alla under 5 år. Hur orkade hon? Vi hade inga släktingar nära oss så det var inte lätt att få någon avlastning. I det perspektivet är det lätt att förstå hennes klagan. Endast de dagar mor hade stortvätt i den centrala tvättstugan hade hon hjälp av någon med barnpassningen.

När jag blev lite större minns jag att mor lämnade oss ensamma för att sova middag, medan hon uträttade ärenden. Jag har minnen av att jag vaknade och

upptäckte att mor inte var hemma vilket oroadde mig. Jag ropade på mor. Det föll sig så att hon kom hem rätt snart efter det att jag börjat sakna henne och därför trodde jag att hon kom när jag ropade. Ropen övergick i gråt. Att jag skrek tyckte mor inte om. Jag blev bestraffad för det, instängd i klädkammaren. Hon ville inte, tror jag nu som vuxen, att folk i huset skulle förstå att hon lämnade sina små barn ensamma. Runt om oss bodde bara svenskar och det tog tid innan vi fick kontakt med våra grannar. De ester som vi umgicks med bodde längre bort.

Ett tidigt positivt minne har jag av de två äldre damer som bodde i lägenheten under oss. Vi lekte mycket tillsammans vi syskon. På sommaren kunde vi vara på balkongen. Vi hörde tanterna under oss som också var på sin balkong. Vi ville väl ha kontakt på något sätt och kom på att i ett snöre hissa ner en liten hink. Jag minns inte vad vi hade i hinken men när vi drog upp den hade vi fått kakor i den. Tänk vilken överraskning och glädje det blev för oss! Vid den tiden kunde vi inte svenska och det måste ha låtit roligt för de goda givarna, med den livliga ordväxling som hördes uppfifrån. Under alla år som vi bodde så nära varandra har jag inget minne av att jag någon gång var inne i deras lägenhet och vice versa. Vi hälsade bara på varandra.

Vardagslivet för en småbarnsfamilj

Mina barndomsminnen härrör framför allt från tiden på Sandbackegatan. Det var vanligt att endast en av föräldrarna arbetade utanför hemmet. Livet såg annorlunda ut för husmodern då. Hemarbetet med matlagning, tvätt och städning tog mera tid. Det fanns inte så mycket maskiner i hushållet. Dammsugare kom på 50-talet, kylskåp fanns inte vid inflyttningen. Man lagade mat från grunden, gjorde långkok och bakade kakor och bröd själv. Affärerna fanns oftast nära, men det var inte snabbköp med ett brett sortiment utan mindre och mer specialiserade butiker. Man fick gå till flera olika affärer för sina inköp.

När vi blev stora nog, troligen redan från fyra års ålder, fick Toomas och jag gå ut och leka själva med andra barn. Det var tryggare förr att släppa ut sina barn på lekplatsen ensamma. Mor höll uppsikt över oss från fönstren eller balkongen. Till en början var vi iakttagare men så småningom kom vi in i leken med barnen i kvarteret. På så vis lärde vi oss språket. Jag minns att när mor kallade på oss och talade estniska, började barnen kalla oss för "Kina", eftersom de inte förstod vad som sades. Kina och USA var begrepp för dem, men Estland var det ingen som visste något om. Vi kände oss dock aldrig särbehandlade. Det fanns flera naturliga mötesplatser för lek och idrott så vi fick lekkamrater.

Genom sparade brev vet jag att mor började lära sig svenska redan under lägervistelsen i Örenäs 1945. Senare blev tidningar och radio viktiga för

språkutvecklingen. Det var en stor händelse hos oss när den första radion köptes. Mor berättar om det i ett brev till sin svägerska. Hon hade behövt lite kläder men tyckte att hon ville prioritera radioköpet framför nya kläder, eftersom hon ju ändå inte hade så många att besöka vid den tiden.

Toomas i Bruno Mattson stolen och i hörnet syns lite av radion, 1947.

Mina föräldrar tyckte mycket om klassisk musik och särskilt på söndagsmorgnarna minns jag att de lyssnade. På 50-talet satt hela familjen och lyssnade på Lennart Hylands populära lördagsunderhållning "Karusellen". Radioteater kunde vara väldigt dramatiskt och spännande och vi lyssnade med stor inlevelse.

Eget rum för barnen

Vårt rum våren 1947.

Vi hade en tid ett rum uthyrt till en landsman. Jag vet inte orsaken, kanske för att han haft svårt att hitta ett eget boende eller var det en ekonomisk fråga? Vår inneboende flyttade och vi barn fick våren 1947 ett eget rum.

Förutom sängar hade vi ett arbetsbord och två stolar i barnstorlek. Arbetsbordet och en stol fick vi som gåva av mors väninna Jenny King. En svart tavla och kriter fick Toomas av sin gudmor Valve. En hylla för leksaker gjorde mor av tre avlånga sockerlådor av trä staplade på varandra och upptill en liten gardin att dra för. Vi hade golvyta nog för att kunna leka med bilar, bygga med klossar eller också kunde vi bygga en koja under bordet.

Det var populärt att leka mamma, pappa, barn. Per och jag lekte det ofta när Toomas hade börjat gå i skolan.

Rummet förändrades allt eftersom vi växte. Jag minns att när det skulle tapetseras om, lät mor oss rita på väggarna, det skulle ju ändå täckas över. Tecknandet och målandet var en av våra käraste sysselsättningar.

Vi hade ett stort fönster ut mot gatan och jag satt ofta vid fönstret och iakttog människorna utanför. Det kunde ju tyckas vara bortkastad tid men jag lärde mig att känna igen människorna, vilka som hörde ihop och var de bodde. Det hände mycket på gatan utanför, förorten var då inte så avfolkad dagtid som nu.

Kolonilott i Bulltofta

Tidigt lyckades mor få låna en odlingslott på cykelavstånd hemifrån. Mor som vistats mycket på landet i Estland älskade att själv få så och skörda ärtor, bönor, morötter och sätta potatis. Jag minns att jag någon gång fick åka med bak på mors cykel men oftast åkte hon till kolonin på kvällen när vi lagt oss och far var hemma.

Heminredning

Mina föräldrar var intresserade av heminredning. Ekonomin var till en början väldigt begränsad. Då var det påvert. Till köksbordet köptes först pallar av furu,

46

som fanns i produktion fram till början av 2000-talet, senare pinnstolar med ryggstöd. Det har visat sig att många av de tidiga föremål och möbler som köptes till vårt hem var långsiktiga och bra köp, såsom en Bruno Mattsson stol Eva, danska teakmöbler från 50-talet av t ex Hans Wegner och ett litet soffbord av Carl Malmsten. Jag har ett stort fat, gjort av Mari Simmulson, på Uppsala Ekeby, som jag bevarat från föräldrahemmet.

Vårt vardagsrum på troligen 1955.

Ett par konstföremål hade följt med från Estland. En ryamatta att hänga på väggen. Några grafiska blad av den store estnische konstnären Eduard Wiiralt. Nu 60 år senare har jag sett grafiska blad av Wiiralt säljas på Bukowskis kvalitetsauktioner då till priser, ca 25-30 000 kronor (år 2010). Estlands nationalepos "Kalevipoeg" i vackert skinn band, en bröllopspresent från fars syster och svåger, var den enda bok som de tog

med från hemlandet. Ett silverlock som tillhört en cigarrettask av kristallglas finns kvar. På lockets insida syns att det var en bröllopspresent, eftersom datum 12 april 1941 och namnen på givarna fint ingraverat. Bara locket togs med vid flykten. Efter en sommarkurs i snickeri på Capellagården 1997, gjorde jag en ny ask i svart betsat trä, till locket. Nu har tiderna förändrats, allt färre röker, kanske dags att göra något annat av silvret?

Fars arbete vid SMR

Far arbetade på SMR, Svenska Mejeriernas Riksförbund, vilket långt senare vid ombildning blev Arla. På SMR fanns fler ester anställda vilket framgår av artikeln som skrevs om far då han vid 65 års ålder skulle gå i pension (se sid 212). Laboratoriet låg vid Malmö hamn. Han kunde cykla dit så länge vädret tillät detta. Far kom att arbeta där hela sitt yrkesverksamma liv. Han trivdes mycket bra eftersom han fick arbeta inom det område som intresserade honom och där han kunde använda sina kunskaper från studietiden i Estland och Finland. Far var utbildad agronom. En tid gick han på föreläsningar vid universitetet i Lund för att förkovra sig i kemi. På SMR var han ansvarig för en avdelning som utförde bakteriologiska prov på mejeriprodukter.

Far började snart spela tennis. Efter sin långa sjukdomsperiod försökte han bygga upp sin hälsa och

kondition. Hela familjen fick under ett antal år gå på årlig tuberkuloskontroll. Far blev friskskriven 1950. Hans hälsa påverkade vår barndom genom att han vilade mycket och krävde att vi skulle vara tysta när han var hemma.

Hos fotografen

I augusti 1949 firade far sin 40-årsdag. Mor ville att vi som present till far skulle gå till fotografen och låta ta ett familjeporträtt.

Toomas, jag och Hans Per Erik

Det blev inte så utan bara ett foto av oss barn. Vi hade inte kamera på den tiden, därför är det roligt att den bilden togs.

Mors kreativa sidor

Far var inte till någon hjälp i hemmet utan det praktiska vardagslivet fungerade genom mors planering och idoga arbete. Hon var en mycket kreativ person och hade också behövt tid för något eget, kanske konst eller hantverk. Hon sydde mycket och broderade men allt styrdes av familjens och hemmets behov.

Redan hösten 1949 gick hon en kvällskurs i tillskärning två gånger i veckan, vilket mors moster Johanna, själv sömmerska, livligt uppmuntrade i ett brev. I samma brev skriver Johanna att hon gärna skulle vilja besöka oss och då kunde hon ge mor ytterligare tips om sömnad och tillskärning. Johanna var också nyfiken på mors moderna symaskin. Denna resa blev aldrig av. Antingen fick Johanna inget utresetillstånd från Tyskland då eller också var det brist på pengar som satte stopp för resan. Mor sydde fina kläder till sig själv och till oss barn. Bilder från den tiden visar att vi var välklädda. Hon stickade också alla koftor och tröjor, sockor och vantar. Jag gick i tredje klass när jag för första gången fick en konfektionssydd jacka. Jag ville gärna se ut som mina klasskamrater.

Mor som barnpedagog

Mor var väldigt duktig på att ordna sysselsättning för oss barn och på olika sätt stimulera vår kreativitet. Hon hade ingen pedagogisk utbildning utan allt byggde på

hennes egen kreativitet. Det fanns alltid papper, pennor och färgkritor. Mor tog fortlöpande vara på en del av dessa teckningar och antecknade datum, vem som ritat och ev. vad det föreställde. Jag har läst i många av breven från släktingarna där de tackar för teckningarna som vi barn ritat. Två teckningar, odaterade, som jag hittade bland de sparade breven får komma med som illustration Min gissning är att de tecknades hösten 1948.

Min teckning med glada människor mm.

Vi ritade och målade oftast efter egen fantasi, men våren 1951 fick vi gå på cirkus och nästa dag fick vi som förslag att rita något som vi sett på cirkusen.

Toomas cirkusbild

Den tidiga stimulans vi fick att teckna och måla gav utdelning senare i skolan då det ordnades en målartävling 1951 (Sponsrad av Mjölkcentralen) för alla i skolans lägre klasser. Det gällde att färglägga en bild. Jag vann 1:a pris i min klass och Toomas fick 2:a pris i sin klass. Priserna var ett halvt kilo smör respektive fem liter mjölk vilket kunde avhämtas i närmaste mjölkaffär mot en check. Mor skrev i ett brev, att detta inte blev en billig affär för henne. Toomas och jag fick betalt för priset av mor, jag minns inte hur mycket.

Per ritade ofta glada gubbar.

Modellera var också periodvis mycket populärt att arbeta med. Jag minns att jag bl.a. gjorde husgeråd till mitt dockskåp och mössor och hattar till mina smådockor i modellera.

I sovrummen hade man linoleummatta på golvet och vi fick rita med vit tavelkrita på golvet när vi lekte med bilar. Vi ritade upp ett vägnät och hus m.m. direkt på golvet. Det var inte så svårt att städa upp sedan; med fuktig trasa fick man snabbt golvet rent igen.

Leksaker hade vi väldigt sparsamt med, om man jämför med hur det var för våra barn på 70- och 80-talen. Däremot hade vi mera material att göra saker av själva. Mor var hemma och på så vis fick jag tidigt lära mig att sy och sticka. Även min bror Per kunde sy. Vi fick

brodera fritt och jag minns t.ex. att Per broderade ”prinsessan på ärten”. Vi hade H C Andersens sagor som inspirationskälla. Tyglappar hade vi bra tillgång till genom att mor sydde så mycket. Hon hade en stor kartong där hon samlade alla restbitar och därifrån kunde vi ta det vi behövde. Mest sydde vi kläder till dockorna och nallen. Garnrester fanns så mor lärde mig sticka dockkläder. Jag kämpade på och när det blev fel fick jag hjälp att rätta till felet och kunde sedan fortsätta. Det var en hel del tragglande men till slut kunde jag.

Det var mest Per och jag som sydde och broderade, Toomas hade inget intresse för det. Senare i livet blev det tydligt att Toomas inte hade det praktiska handlaget som Per och jag troligen ärvt från mor och morfar Michail Petrov. Toomas läste mycket och lyssnade gärna på radioteater och musik. De intressena bevarade han genom hela livet.

Efter en höststorm kunde vi nästa morgon gå ut och leta efter kastanjer att ha som material till gubbar och djur.

Mor gick också till en brädgård och köpte en stor plywoodskiva och en lövsåg, så att vi kunde tillverka saker av det materialet. Jag minns att jag en jul snickrade en låda till far i julklapp. Den hade ett lock fastsatt med små gångjärn. Lådan målade jag med vattenfärger, grön utanpå och gul inuti. Far behöll den länge men så småningom föll den ihop som ett korthus. Materialet var ju bara 5 mm tjockt och sidorna var limmade och spikade.

Jag minns inte att mor deltog eller styrde våra lekar eller aktiviteter. Hon satt inte med oss men fanns där i bakgrunden och kunde ge råd och hjälpa till om det behövdes. Hon var aldrig kritisk mot vad vi åstadkom, inte heller så berömmande utan mera uppmuntrande.

Mor var lite ovanlig även i det att hon tidigt på 50- talet köpte ett stort begagnat pingisbord. Helt utfällt fick det precis plats på diagonalen i vardagsrummet. Vardagsrummet var i de flesta hem på den tiden ett finrum som mest stod oanvänt förutom de gånger som det skulle ordnas släktkalas.

Vi spelade tidvis mycket pingis, alla i familjen var roade. När bordet inte användes fällde man ihop det och fick på så vis ett stort kaffebord som kom väl till pass vid födelsedagar eller andra större sammankomster. Efter 1955, när vi fick i ordning stugan i Hofterup flyttades bordtennisbordet dit.

Genom sin kreativitet tycks mor ha lagt grunden för våra kommande intressen. Idag är Per en framstående tecknare och grafiker. Han kom att ägna sitt liv åt konsten. Toomas blev duktig fotograf men arbetade halvtid på Posten för att försörja sig. För min del tyckte jag att 18 år som systemutvecklare räckte. Jag begärde först tjänstledigt ett halvår, hösten 1998. Efter den prövotiden sade jag upp min tjänst. Jag ville, innan jag blev för gammal, se om jag kunde göra något av mina konstnärliga intressen. Livet igenom hade jag haft hantverk och slöjd som en kär bisyssla i mån av tid. Jag började på målarskola ht 98, vid 54 års ålder, och

55

byggde även upp en verkstad för hantverk och snickeri.
Mer om det senare.

Leksaker

Mor sydde redan i flyktinglägret en trasdocka till oss. Dockan Lisa var sydd av bruna långstrumpor och hade en rutig klänning. Det var en negerdocka. Idag skulle man säga en färgad docka med kort krulligt hår av svart garn. Lisa hade vi länge.

Toomas fick en trehjuling som födelsedagspresent när han fyllde tre år. Den gick sen i arv till oss syskon.

Per fick en inomhusgunga som födelsedagspresent av sin gudmor.

längd 155 cm.

Gunga från första hälften av 1900-talet,

Det var en ovanlig modell, jag har inte sett fler av den typen. Men hösten 2012 hittade jag plötsligt en bild av samma typ av gunga på en auktionssida. Vi använde

gungan periodvis intensivt men sedan ställdes den undan, den tog mycket plats.

En present som jag minns väl var en kopia av en liten timmerstuga med ett fönster och en dörr. Stock för stock byggde man ihop den. Irja min gudmor sände oss den från Finland.

När jag fyllde fem år fick jag ett dockskåp. Mor och far hade byggt det själva av en stor sockerlåda. Det var väldigt fint gjort. Sockerlådan var ställd på högkant med ett påbyggt tak. Huset var döpt till 'VILLA ANNIKKI'. Det var uppdelat i 4 utrymmen. Nere fanns kök och badrum och på ovanvåningen vardagsrum och sovrum. Alla rum var målade eller tapetserade. Det var också möblerat och det fanns till och med lampor. Dockskåpet lekte vi mycket med. Senare skänkte jag det till en av fars arbetskamrater, som hade två små flickor.

Villa Annikki.

I skollåldern fick jag min första större docka. Den var ca 25 cm hög och klädd i en fin klänning, strumpor och

skor. Mor sydde en riktigt fin kappa till dockan, av tygrester som hon fått efter en rock till min lillebror Hans Per.

Min första fina docka.

Mor visade mig hur man syr kläder till dockan t.ex. blusar med knappar, knapphål, riktiga kragar, rynkade kjolar med linning och fällad ner till. Jag tyckte om att sy. Tant Aavik berättade att mor redan tidigt sagt till henne, att jag nog skulle komma att hålla på med hantverk eftersom hon såg att jag hade tålamod och intresse för det. Tant Aavik och Benita uppmuntrade mig med boken "Stora slöjdboken" av Ruth Zechlin, utgiven på KF:s bokförlag 1956, som födelsedagspresent.

Toomas blev tidigt en samlare. Frimärken var en period hans hobby. Släktingar och vänner i Tyskland, Finland och Australien bidrog till hans samling. Han klippte

också ut serier ur dagstidningar och klistrade upp dem på pappersark. Det blev som seriealbum.

Toomas fick också en låda med Meccano - en då mycket populär present till pojkar. Vi prövade alla på att bygga med dessa byggelement och skruvar. Någon riktig succé blev det inte hos oss, kanske för att man behövde många delar för att få fart på byggandet.

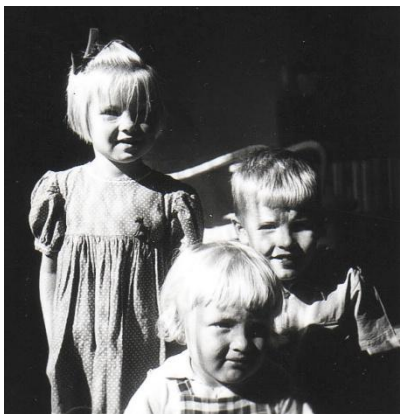
Släktingarna kommer från Tyskland

I mars 1950 fick min faster och farbror med sina tre barn, Liis, Jüri och Anu-Mai inresetillstånd till Sverige, efter att de tidigare fått flera avslag. De anlände till Malmö mitt i natten och skulle ta en taxi från stationen. Då blev det problem med språket. Vi bodde på Sandbackegatan 7 b, och sju var svårt att uttala. Med hjälp av teckenspråk kom de rätt i alla fall.

Vi bodde 6 barn och 4 vuxna i vår trerumslägenhet. Vi hade inte sängar till alla men med madrasser på golvet gick det. Vi barn tyckte det var spännande med storfamilj. Jag har inte några direkta minnen av hur vardagslivet fungerade då vi var så många. Toomas gick i skolan och far arbetade, vi andra var hemma. Faster Ellen var duktig på att sy och handarbeta.

En episod minns jag speciellt. Per hade långt hår och lugg, en Martin Luther frisyr. Anu-Mai sa genast: "Han ser ut som en flicka". Per sade ingenting. I tysthet tog han mors sax en kväll och gömde den under

huvudkudden. En tidig morgon, ännu kvar i sängen, klippte han själv håret kort. Det blev mest den ena sidan som blev klippt vilket inte gjorde det lätt att få honom fin då. Men efter detta blev det pojkfrisyr.

Jag, Toomas och Hans Per.

Liis, faster Ellen, mor, jag, Anu-Mai, Jüri, Toomas och Hans Per.

Hösten 1950 fick familjen Köll bo i ett hus i Örtofta, som under betskörden använts för arbetare, men efter det stod tom. Liis och Jüri fick börja skolan i närheten. En av lärarinnorna på skolan kunde tyska vilket var en hjälp för dem i början.

Våren 1951 fick familjen Köll hyra en lägenhet i Lund. Farbror Georg behövde tidvis vård på sjukhus för sin svåra astma. Senare när hälsan förbättrats fick han arbete. Deras lägenhet låg högst upp i ett hus mitt emot Lundagård och man kunde se lite av Domkyrkan.

Toomas, Hans Per, jag och Anu-Mai i Lund.

Vi fortsatte att ses men nu blev det mest vid bemärkelsedagar och helger. Vi barn sov över hos varandra ibland, särskilt vi tre yngsta som lekte ihop.

Vistelsen i Lund blev inte så långvarig för dessa kära släktingar. Redan 1954 flyttade de till Stockholm. Farbror Georg arbetade som assistent till en docent som forskade på allergier vid lasarettet i Lund. När docenten flyttade till Stockholm erbjöde han farbror Georg att följa med och ombesörjde också en lägenhet för familjen. I Stockholm bodde redan fars bror Leo med sin hustru Valve och sönerna Enn och Ants.

Våra somrar i Örtofta 1949 och 1950

Det var säkert mors egna erfarenheter från Estland som gjorde att hon ordnade så att vi kom ut på landet under sommaren. På något sätt fick hon kontakt med jordbrukarfamiljen på Hågsta gård i Örtofta, vars äldre bostadshus vi fick hyra. Gården var ett familjegendom med både djur, åkrar och ängar. Det lilla huset vi bodde i var omgivet av en liten trädgård. Det låg bara ett stenkast från det nya gårdshuset och mitt emot en stor hölada. Det var spännande att komma nära inpå djuren och se arbetet och livet på en gård. Mor hjälpte ibland bondhustrun med hushållssysslor. Dottern på gården, Marianne, lekte med oss barn och därför fick gården namnet 'Mariannemaa', (dvs Marianne land) av oss barn. En populär lek var kurragömma på höskullen. Jag minns att mor gjorde vattensprutor till oss av jättebjörnlokan, men vi fick sluta med det eftersom växten gav oss någon typ av utslag.

Vi lärde oss cykla eller åtminstone hålla balansen på en cykel. Vi hade mors stora damcykel, där hon virat tygtrasor runt cykellampan för att skydda den. Vi satt längst ner på ramen med fötterna mot marken och med händerna ovanför huvudet höll vi i styret. På detta vis åkte vi ner för den lilla backen från huset mot byn. Vi ramlade, men vi lärde oss att styra och hålla balansen. Idag kan jag tycka det var ett lite farligt sätt att lära barn cykla men det gick. Vi hade då bara en vuxencykel. Senare fick vi tillfälle att köpa en barncykel. En av våra estniska bekanta skulle emigrera till Canada och de sålde därför dotterns cykel.

Hästar användes i arbetet på åkrarna. När det var dags att ta in hö eller köra ut gödsel ville vi barn gärna åka med på vagnen. Det var inte alltid vi var välkomna. En gång ville jag vara med när höskörden skulle bärgas. Jag försökte själv klättra upp på vagnen innan det var dags att åka ut igen efter nästa hölass. Det var högt och jag tappade taget och föll på rygg i cementgolvet. Så liten jag var skämdes jag förfärligt och ville inte visa att jag slagit mig utan tog mig upp och gick iväg utan att fälla en tår. Mor hade sett detta från huset och kom ut för att se hur det gått. Då kom nog tårarna.

En annan gång skulle bonden köra ut gödsel på åkern. Mor varnade och sa: 'Åk nu inte med vagnen'. Vi hade just fått rena kläder på oss, men jag kunde inte motstå frestelsen och åkte ändå. Det gick bra tills vagnen skulle backas in i vagnstallet. Där körde ena hjulet över en hörnsten och pladask föll jag ner i den smutsiga

gödselforan. Man hade bara en enkel bräda tvärs över vagnen att sitta på. Det var så lagom roligt att gå hem efter det fallet.

När hösten kom och det var dags att åka hem till stan igen var det så spännande att komma hem. Allt kändes så nytt och roligt hemma. Jag tror att det beror på att vi som barn lever så i nuet. Framtiden är inget vi funderar på eller oroar oss för.

Sommaren 1950 då vi alla är samlades i Örtofta.

Hans Per, Jüri och Toomas på trappan till huset.

Somrarna i Sävsjöström, Småland

Sommaren 1951 hyrde mina föräldrar för en symbolisk avgift en stuga i skogen i utkanten av Sävsjöström. Det var en skogshuggarstuga som låg ganska öde i skogen nära en liten sjö. Det var väldigt spännande för oss barn att åka dit med tåg. Platsen kändes dock lite skrämmande till en början, med den stora skogen in på knutarna och inga grannar inom synhåll.

I huset fanns inte mycket utrustning. Vi tillverkade sängar av enkelt virke och sängbottnar gjordes med tvättlina trädd kors och tvärs. Madrasserna var uppstoppade med hö. Vi hade det nödvändigaste för att kunna leva där men varken tidning eller radio. Inte heller el fanns.

Vid kökstrappan, Per och Toomas och jag med cykeln.

Stugan i skogen

Den öppna spisen.

Stugan bestod av ett litet kök, en kammare och ett större rum. I köket fanns en järnspis och i rummet en öppen spis.

Vatten hämtade vi ur en källa ca 50 meter in i skogen.

Utedasset fanns i en uthuslänga.

I ett uthus fanns ved och gammalt virke. Jag var förtjust. Vi kunde såga och spika och bygga. Jag byggde ett litet bord, en pall och en kärra. Hjulen var utsågade ur en rund stock och hålet i mitten brände far med hjälp av en glödgad grov spik. Vid en öde gård hittade vi pulver av falurödfärg. Detta blandade vi upp med vatten

och använde som målarfärg. Bordet fick tjäna som nattduksbord för våra övernattande gäster.

På husets baksida fanns en dörr och trappa mot morgonsolen i öster. På den trappan kunde vi sitta i pyjamasen soliga morgnar.

I morgonsolen jag, mor och Per.

Vi såg då framför oss en öppen äng och en bit bort tät skog. Vilken stillhet och ro det måste varit.

Alldeles intill ängen fanns ett sandtag som för oss barn blev en favoritlekplats.

Sandtaget blev vår lekplats.

När det blev blåbärstid var vi alla i skogen och plockade stora fina blåbär. Där såg jag också för första gången en älg på nära håll. Den var jättestor så det kändes mäktigt och respektgivande. Det fanns snok och huggorm som man fick se upp för och akta sig för att av misstag trampa på.

Närmaste affär låg i byn ett par kilometer bort. Vi hade 3 cyklar med oss varav en var för barn. Oftast var det mor och jag som cyklade till byn.

En av dessa cykelturer minns jag där jag cyklar framför mor och pratar estniska med henne hela tiden. Efter ett tag stannar jag och upptäcker att bakom mig cyklar en man, vilket gjorde mig mycket förlägen. Mor var långt, långt efter mig. Jag har undrat över varför hon cyklade så långt efter mig den gången.

Vid ett tillfälle stannade mor några 100 meter från affären och skickade iväg mig ensam att handla. Var det kanske hennes sätt att lära mig handla själv?

Mor med cykel, på en oändlig väg. Observera vänstertrafik!

Vi blev vänner med ett äldre par Gustaf och Axie, som bodde på andra sidan sjön. Gustaf arbetade på sågverket som fanns då.

Gustaf, Axie, mor och vi tre barn.

Jag fick bra kontakt med Axie och Gustaf och var hos dem själv ibland. På våren och sommaren högg Gustaf upp ved för vintern. Jag var glad och stolt när jag fick hjälpa till att stapla veden i vedboden. Särskilt roligt var det att klättra högst upp och trava veden strax under taket. Det var en stor belöning när jag bjöds på saft och nybakade bullar. Gustaf tog mig också med på fisketur i sin roddbåt.

Gustaf hade byggt en finsk bastu vid sjön och den fick vi använda. Jag minns ännu hur vi bastade där och sedan vandrade varma och rödkindade till stugan. Var det regnigt eller kyligt eldade vi i den öppna spisen.

En sommar bodde en estnisk familj med namnet Püss i närheten.

Här är vi alla tillsammans

Vi fick också besök av andra landsmän ett par gånger.

Mina föräldrar ville gärna se lite mer av Småland och gjorde en dagstur på cykel från Sävsjöstöm till Kalmar och därifrån med båt över till Öland. Vi barn lämnades ensamma den dagen. Som minne från den resan hade de med sig en liten öländsk väderkvarn som souvenir.

Våra semestrar i Småland tog slut i och med att vi köpte en tomt för sommarstugan i Hofterup 1954.

Som vuxen och storstadsbo har jag många gånger känt en längtan till landet som för mig representerar stillhet och goda möjligheter till kreativitet. Längre kunde jag inte riktigt förstå varifrån denna längtan kom, men nu när jag ser tillbaka på mitt liv förstår jag att denna känsla för glesbygden fick jag tidigt genom våra somrar i Örtofta och Sävsjöström. Som barn lever man i nuet och

barndomens somrar kändes därför så härligt, evigt långa.

På 70-talet fick jag tillfälle att söka upp det lilla huset i skogen. Jag var på besök hos en väninna, Kerstin Dahlborg i Algutsboda. Kerstin och jag lärde känna varandra då vi båda arbetade på IM's (Individuell Människohjälp) Schwedenheim, i Berlin. En dag gjorde vi en utflykt mot Sävsjöström. Jag lyckades lokalisera stugan. Den var liten och förfallen. Allt var så annorlunda i omgivningarna, och sågverket där Gustaf hade arbetat var nedlagt. Jag minns inte längre om Gustafs gamla hus fanns kvar. Några år efter vår vistelse i Sävsjöström hade Gustaf och Axie skrivit att de flyttat till Värmland för att komma nära ett av sina barn och barnbarn.

Mors arbete på barnkrubban

I vårt hus byggdes det på markplan ett barndaghem eller barnkrubba som man sa på den tiden. Mor tog så småningom kontakt med barnkrubban och fick börja arbeta där. Hon kunde gå ner tidigt på morgonen för att ta emot barnen. Hon gick också dit på kvällen för att städa. Arbetstiderna passade bra, hon kom upp lagom för att väcka oss på morgonen och på kvällen arbetade hon när vi lagt oss.

Genom mors arbete fick jag också se hur det såg ut på barnkrubban. Jag tyckte det var så fantastiskt med alla

leksaker och möbler anpassade för små barns behov. De hade en egen inhägnad lekplats, mycket finare än den som hörde till bostadshuset som låg alldeles intill.

Mor i systerkläder, vilket jag tyckte var så fint.

En gång när jag fick leka med barnen på den fina lekplatsen var jag så stolt och glad och skrek till barnen utanför från toppen av klätterställningen, att jag fick vara där. Då kom mor utrusande inifrån och tystade bryskt ner mig och jag blev verkligen väldigt rädd och skämdes oerhört. Det var väl rätt oskyldigt det jag gjort, ett spontant uttryck för att jag tyckte det var så roligt att få vara där, men mor var rädd att det skulle misshaga föreståndarinnan, en äldre lite barsk dam. Kanske detta var en tidig läxa för mig att inte häva upp min stämma. Jag var senare försiktigare och gjorde inte så mycket väsen av mig.

Våra närbutiker

I vårt hus fanns en mjölkaffär, nära och praktiskt. Mjölken köptes i glasflaskor då. Färskt bröd och mejeriprodukter kunde man köpa där. Längre ner på gatan fanns köttaffären där man köpte charkuterivaror över disk. Eftersom affärerna låg så nära och allt handlades över disk kunde vi barn tidigt gå ärenden. I köttaffären var det svårt eftersom disken var så hög att man som barn nätt och jämt kunde lägga upp papperslappen där det stod skrivet vad som skulle köpas. Jag tyckte dessutom att det var svårt att göra mig hörd när det var min tur, som liten blev man lätt förbisedd. Detta var före snabbköpens tid. Tvärs över gatan fanns ett bageri och konditori. Dit hade vi inte så ofta ärenden men jag minns att man kunde köpa färdigvispad grädde där när det vid festliga tillfällen skulle bakas tårta. Snart kom den mekaniska snurrvispen och sedan elvispen till hushållen och alla vispade lätt sin egen grädde.

Kirsebergskyrkan

Kirsebergs kyrka låg också mycket nära. I förskoleåldern gick jag och många av barnen i den närmaste omgivningen i söndagskolan. Då ville jag bli söndagsskolefröken.

Bakom kyrkan fanns en tennisplan. Mina föräldrar började spela tennis där på sommaren en gång i veckan. Vi barn var med som "bollkallar".

Paus efter tennisen.

Beijerspark.

Beijers park var det närmaste friluftsområdet och dit promenerade vi både sommar och vinter. Bilden från Beijers park är från 1947, då far har fått låna en kamera.

På vintern kunde man åka skidor eller skridskor där. Detta var en bit hemifrån vilket jag upplevde särskilt besvärligt på vintern, när jag åkt skridskor och kanske stannat ute för länge. Då var det jobbigt att ta sig hem när händer och fötter var genomfrusna.

Jag med far i Beijerspark.

Området där vi bodde

Den del av Malmö där vi bodde heter Kirseberg. Det byggdes mycket där vid den tiden då vi flyttade in och några år därefter. Mest byggdes det 3-våningshus likt det som vi bodde i. Mellan husen fanns lekplatser med gungor, sandlåda och klätterställningar. Vi var många barn som lekte där eftersom det var vanligt att mödrarna var hemma och tog hand om sina barn vid sidan om hemarbetet.

Ekströms pianofabrik låg också alldeles nära oss. Gaveln var en fin tegelvägg som jag och mina väninnor gärna bollade emot.

I närheten fanns det ett antal ganska ökända äldre bostadshus t ex. Tornet, ett gammalt f.d. vattentorn, Österhus och Östergård och ett hus som kallades för Gula Faran. Jag vet inte varför huset hade fått de

namnet men det fanns nog en anledning. Under min skoltid minns jag en tragisk händelse som skedde i det huset och som fick stora svarta rubriker i tidningarna - ett syskongräl som ledde till ett dödsfall. Det var områden med en del multiproblemfamiljer.

Dessa hus var då helt omoderna, jag tror inte att det ens fanns toaletter i lägenheterna. Jag såg dessa hus då jag hade enstaka skolkamrater som bodde där.

Mycket har hänt där sedan dess. Det fick jag se då jag våren 2010 åkte till Malmö för att träffa Gullmay, min skolkamrat och vän sedan 12-års ålder. Vi har hållit kontakt genom åren trots att vi geografiskt sett bött långt ifrån varandra. Tillsammans med Gullmay återbesökte vi alla dessa gamla platser som jag inte sett sedan skoltiden. I dagens läge är Gula Faran rivet och ersatt av ett nytt hus. Tornet är fint ombyggt och moderniserat och är nu en bostadsrättsförening. Detsamma gäller för Österhus och Östergård, den gamla stilen är bevarad och fint restaurerad och lägenheterna har fått en ordentlig standardhöjning. HSB-huset där jag själv bodde såg ut att vara väl underhållet nu med bl.a. inglasade balkonger. Tvättstugan fanns på samma plats, men nu fick jag intryck av att det var mera en självbetjäningsmodell, dvs ingen föreståndare styrde och hjälpte till. Ekströms pianofabrik var nedlagd och i lokalerna fanns en Glasmästerifirma.

Kirsebergsskolan var tillbyggd men de gamla byggnaderna fanns ännu kvar. Malmö fängelse låg väldigt nära min skola. Det kunde kännas kusligt att gå

78

förbi fängelset och se och höra någon fånge skrika genom en glugg i sitt gallerförsedda fönster. Fängelset finns kvar än idag och var väl underhållet.

Esterna i Malmö

I Malmö bodde vid samma tid flera estniska flyktingfamiljer och en del av dessa blev våra vänner. Omkring 1949 fanns det så många estniska barn, att ett lärarpar från Estland startade en kvällsskola ett par timmar en gång i veckan. Estniska skolan fick hyra in sig i en av Malmös skolor, Österportsskolan, som låg relativt centralt nära Drottningtorget. Vi fick åka spårvagn dit.

Estniska kvällsskolan, 50-talets början. Jag 3:a i främre raden från vänster, Per och Toomas ytterst på högerkanten.

I kvällsskolan fick vi lära oss läsa och skriva på vårt eget modersmål. Vi lärde oss lite om vårt lands historia och geografi. Att sjunga våra estniska sånger kändes också viktigt, esterna är kända för sina stora körsångsfestivaler.

Vi fick betyg varje år och genom det kan jag se att jag gick där från 1949 till 1953.

När vi blev lite äldre bildades en estnisk flickscoutkår i Malmö. Toomas var en tid med i pojkscoutkåren i Lund. Genom alla gemensamma aktiviteter kom den estniska gruppen att hålla ihop och vi hade fester där våra traditioner hölls vid liv vad gäller språket, sången och musiken. Vi hade en estnisk präst som svarade för behoven av själavård och gudstjänster för södra Sverige. Han ordnade även konfirmationsundervisning.

Inför julen

Inför stora helger och speciellt inför julen smyckades hemmet. Barnens rum pryddes med girlanger gjorda av olikfärgade glanspapper som vi klippt och klistrat till långa kedjor och som sattes upp i taket diagonalt från hörn till hörn. Julbonader och löpare togs fram. Adventskalendern hängdes inte bara enkelt på väggen utan mor limmade upp den på en skokartong där botten klipptes ur. En liten lampa monterades i lådan. På kvällen tändes lampan och alla öppnade luckor lyste så fint. Detta var ju långt innan de elektriska

adventsljusstakarna fanns. Mor broderade en julduk med "God Jul". Hon valde inte "Häid Pühi" som många ester skulle ha gjort.

Vid jultiden ordnades det alltid julfest på den estniska skolan. Det var en stor familjefest med sång och uppträden, jultomte, m.m. Dessa fester stärkte samhörigheten med den estniska gruppen vilket var viktigt. Många av esterna hade ju precis som vi skilts från sina vänner och släktingar.

Inför julen städades det extra mycket. Våra silverskedar putsades, mor hade några med monogram med från Estland. Vi bakade pepparkakor och andra småkakor, den traditionella estniska saffranskringlan med russin och mandel var ett måste. Till julbordet hörde en speciell estnisk julkorv och surkål utöver den traditionella svenska julmaten. På julaftons eftermiddag åkte hela familjen till den estniska gudstjänsten. Det var roligt att träffa sina landsmän och ett tillfälle att önska varandra god jul och gott nytt år. Sen gick var och en hem till sitt, vi barn fyllda av nyfikenhet och förväntningar på julklapparna, men först åts den goda julmiddagen. Vi brukade inte ha jultomte utan oftast låg julklapparna under julgranen.

Julhelgen var en tid då man umgicks med goda vänner till familjen men också den helg då hela familjen spelade sällskapspel. Monopol var ett populärt spel redan på 50-talet. Vi spelade det hela familjen en jul, troligen julen 1954. Alla var så engagerade, t o m far var med, det hände annars inte ofta.

Viktiga personer utanför familjen

Maret Aavik och Benita Rajandi

Under lägertiden knöts nya kontakter som i vissa fall kom att bestå under många år. Maret Aavik som mor lärde känna redan 1944 på Örenäs Slott, var änka och hade lämnat Estland tillsammans med sin syster Benita. Tant Aavik, som vi barn sa, var en mycket barnkär person. Hon började redan under lägertiden hjälpa till som barnvakt. Tant Aavik fäste sig vid oss. Hon hade en naturlig begåvning för att få kontakt med barn inte minst genom sin humor och sina fantasifulla berättelser. Jag blev hennes ögonsten och Toomas hennes kompis, uttryckt med dagens språkbruk. Hon gav oss barn känslan av att verkligen vara sedda och älskade, som de individer vi var. När tant Aavik skildes från oss efter lägertiden var hon mycket ledsen, det har hon senare ofta berättat.

Senare fick vi dock åter kontakt eftersom de båda systrarna kom att bo en tid i Malmö. De hade en liten lägenhet, ett rum och kök, ett par kilometer ifrån oss. Ibland fick jag sova över hos dem.

När vi blev större kunde vi själva gå och hälsa på dem, säkert en avlastning för mor. Jag minns en gång när vi var hemma hos dem och sprang runt. När det blev för mycket tog tant Aavik och stötte i golvet med skaftet på en sopkvast när vi inte såg det och sa att nu måste ni sluta för tanten under hade bankat i taket. Detta skrämde oss till tystnad direkt. Att det var hon som stött i golvet fick vi veta långt senare.

Tant Aavik ville vi barn gärna se som vår mormor. Vi var ju lite avundsjuka på alla barn i vår omgivning som fick besök av mor- och farföräldrar. Mor tyckte antagligen inte det var riktigt passande, det var att göra henne lite äldre än hon var, tror jag hon tyckte. Tant Aavik var 15 år äldre än mor.

Benita, mor, tant Aavik, Per och jag.

När mor och far åkte till Stockholm för att vara med på farbror Leos 50-årsdag, kom tant Aavik och såg till oss. Jag minns också att mor satt upp fint tecknade minneslappar till oss, med t.ex. tvätta händerna och borsta tänderna vid handfatet.

Tyvärr flyttade tant Aavik och Benita till Stockholm 1954. Benita fick ett bättre arbete där. Maret Aavik var den som skötte hushållet för dem. Hon hade nedsatt syn vilket försvårade möjligheterna för henne i arbetslivet.

Det positiva med deras flytt blev för min del en inbjudan till Stockholm. Detta blev min första långa tågresansam, sommaren 1955. Resan tog ca 8 timmar på den tiden. Jag måste ha varit spänd och orolig eftersom jag anlände till storstaden med huvudvärk, vilket jag inte ville berätta. Jag har även senare i livet reagerat med huvudvärk av migräntyp om det har blivit alltför pressande situationer. Benita och tant Aavik mötte mig vid tåget. De bodde då i Enskede, nära Sandsborgs tunnelbanestation.

Jag hade en fin tid hos dem. De tog mig till Skansen och Millesgården m.fl. ställen. Vi besökte också min faster Ellens familj. De bodde i Bagarmossen, ca 30 minuters promenadavstånd. Där hade vi nära till skogen med fina små sjöar. Jag blev redan då mycket förtjust i naturen omkring Stockholm och hade tidigt en känsla av att jag skulle vilja bo här med närheten till skog, klippor och vatten.

Familjen King

Familjen King var bekanta till far och mor redan i Estland. De hade flytt till Holland och kom därifrån till Malmö. Paret King hade två söner lite äldre än vi barn. Familjerna umgicks och jag fick ibland sova över hos dem. Efter en tid emigrerade de till Australien och kontakten upphörde så småningom.

Hos familjen King. Mor till vänster med glas i handen och fru Järvik bakom mor.

Fru King håller i lampan bakom Toomas. Jag sitter i herr Kings knä och sonen Stefan sitter längst fram till höger.

Irja Harmas

Min gudmor Irja Harmas, boende i Helsingfors besökte oss i Malmö ett par gånger. Irja var Estlandsvän och talade även estniska. Hon var lärarinna och hon sände barnböcker till oss. Sommaren 1971 besökte jag henne

för första och enda gången i Helsingfors. Hon visade mig runt i staden. Mest imponerad var jag av Tempelkyrkan, en kyrka som byggts in i ett berg, på finska Taevanlahtikirko. I Helsingfors såg jag också mycket vackert hantverk. Vi åkte även till Irjas sommarhus i Sammatti. Hon hade en vacker stuga vid en liten sjö. Platsen var underbart fridfull, inbäddad i grönska. Men en natt väcktes vi av ett skrämmande åskväder. Ena sekunden lystes natten upp av blixtar och direkt efter kom det öronbedövande mullret. Så höll det på i timmar innan mullret sakta rullade bort mot horisonten.

Skolan

Hösten 1949 började Toomas i Kirsebergsskolan. Det var vår närmaste skola, 10 minuters promenad hemifrån.

Jag väntade med spänning på att få börja skolan. Jag hade fått lite försmak genom den estniska kvällsskolan. Jag ville gärna lära mig läsa. När jag fyllt 6 år satt jag och ljudade ord för ord genom hela boken Nalle Lufs, som Toomas fått i julklapp. Jag satt vid köksbordet. Mor lagade mat eller diskade medan jag enträget tog mig igenom sida för sida. Mor hade antecknat detta i min minnesbok.

Hösten 1951 var det dags för mig att börja skolan. Lillemor, som bodde nära oss, skulle börja i samma klass som jag. Första dagarna gick vi väldigt tidigt till skolan eftersom det var så spännandet att få vara där.

Skolan var ganska stor. Det blev trängsel när klockan ringde in och alla skulle upp för trapporna till sina klassrum.

Mor har sytt dräkten och stickat min kofta. Foto 1953.

Vid lunchtid blev det en lång kö till skolbespisningen. Matkön sträckte sig långt ut på skolgården. Alla i skolan åt under samma tid. Det tycks inte ha varit någon uppdelning mellan t ex småskole- och högstadiebarn.

Min första fröken hette Asta Mårtensson. Mor fick god kontakt med henne och bjöd vid ett tillfälle hem henne. På så sätt fick Asta lite kännedom om vår bakgrund. Mor antecknade i min bok att fröken hade berömt mig mycket. I skolan hade jag aldrig någon känsla av att bli särbehandlad som invandrare. Utseendemässigt skilde jag mig inte från mina kamrater och blev aldrig betraktad som annorlunda. Vi var 27 elever i klassen och i lågstadiet var vi både pojkar och flickor.

I tredje klass fick vi en ny lärarinna, Eva Ljungberg, en äldre respektingivande, barsk kvinna, som var hustru till skolans rektor. Klassen bestod av 35 elever, enbart flickor. Klasserna i skolan var stora, men jag minns inte att det pågick någon diskussion om att de borde var mindre. Vi elever var mer disciplinerade och hade kanske mer respekt för läraren än idag. Pedagogiken har också förändrats sedan 50-talet. Då hade läraryrket högre status och lärarna hade mer auktoritet. Undervisningen och läroplanen var klar. Läroböckerna var givna, varje dag läxor och läxförhör. Inte några grupparbeten och egna forskningsuppdrag vad jag kan minnas. Högläsning, rättstavning och en vacker handstil var viktigt. I trean lärde vi oss under geografi lektionerna hela Sverige, landskap för landskap och namnet på alla större städer och vad som var de viktigaste industrierna i varje landsdel. I mellanstadiet fick vi också börja med syslöjd för flickor och trä- och metallslöjd för pojkar.

I skolan gick det bra för mig, särskilt i teckning och slöjd. Problemet med läsningen visade sig dock ganska snart. Jag hade svårt med högläsning och rättstavning. Idag skulle mina svårigheter ha diagnostiserats som dyslexi, men då kände man inte till det. För att hjälpa mig att klara rättskrivningsproven läste mor upp textläxan och jag fick skriva den ett par gånger hemma för att få in orden. Utan övning hemma klarade jag inte av att få godkänt. Det kunde bli 13 fel och C i betyg om provet var oförberett. Jag var ganska stillsam och

tystlåten, höll tiderna och läste läxorna. Jag trivdes mestadels bra i skolan och hade trevliga kamrater.

Hemma talade vi estniska och en hel del estniska värderingar och regler gällde för oss, men dessa två världar hade klara gränser och innebar inga större problem. Vi var lite strängt hållna med tider. Till exempel skulle vi vara hemma till klockan 5, då far kom hem från arbetet och vi åt middag tillsammans. Efter det fick vi inte gå ut. Mina bröder hade nog mer problem med detta än jag, särskilt Per när han hade en period då han tyckte mycket om att sparka fotboll. Vi skulle också tidigt hjälpa till hemma med disk, städning av vårt eget rum och ibland gå och handla. Under skoltiden var det viktigt att vi gjorde läxorna ordentligt.

Genom skolan och även i grannskapet fick jag kamrater och blev hembjuden till dem och de besökte mig. Mina föräldrar lärde sig snart bra svenska, med endast en svag brytning.

Sommarstugeplaner

Vintern 1954 vid tiden för min födelsedag bestämde sig mina föräldrar för att köpa en tomt. Det var bonden Lennart Larsson, i Hofterup inom Kävlinge kommun, som hade låtit stycka av några tomter av sin åkermark. Vi var fyra estniska familjer som samtidigt köpte varsin tomt. Vår tomt var på 3000 kvadratmeter. Priset var 3000 kronor. Betalningen skedde i tre delbetalningar

Vägen fram till tomterna fick namnet Torvladevägen. Namnet lär komma sig av att det en gång fanns ett torp där som hette Torvladan. Torvladevägen är en tvärväg till Lundåkravägen.

Detta var en stor händelse, och på fotot som togs på min 10-årsdag, sitter jag redan och ritar ett hus med staket omkring. Det var drömmen som jag såg framför mig. Till saken hör att mor och jag brukade promenera i det lilla villaområdet nära vårt hem och ofta talade vi om just det, tänk om man hade ett eget hus med trädgård.

Jag på min 10-årsdag.

Våren 1954 hade mor börjat arbeta hos far på laboratoriet på SMR. Hon fann sig snabbt tillrätta där och kom bra överens med arbetskamraterna. Hon deltog

i produktionen av substrat. Hennes arbete stärkte också vår ekonomi. Framtiden såg ljus ut då.

SMR ordnade en vårutflykt 1954. Mor längst fram med vita skor.

Bevis om svenskt medborgarskap

Den 24 September 1944 kom vi som flyktingar till Sverige. Den 29 April 1955 får far och mor sina bevis om svenskt medborgarskap. På fars bevis är vi tre barn medtagna. Ulla Lindström har undertecknat våra papper. Jag minns stadsrådet Ulla Lindström (1954 till 1966) som var det 3:e kvinnliga statsrådet i Sveriges historia och den första familjeministern.

Bevis om svenskt medborgarskap

Agronomen Ilmar Anderson, som är född den 9 augusti 1909 i Viljandi, Estland, och bosatt i Malmö, har anhållit att bliva upptagen till svensk medborgare.

I ärendet är upplyst, att sökanden i äktenskap med Alla Anderson, född Uusberg, har barnen Toomas, född den 16 juni 1942, Anu Annikki, född den 5 januari 1944, och Hans Per Erik, född den 10 december 1946.

K U N G L . M A J : T har genom beslut denna dag upptagit sökanden till svensk medborgare.

Tillika har Kungl. Maj:t bestämt att detta naturalisationsbeslut skall omfatta även sökandens ovan omförmälda barn.

Om vad sålunda förekommit länder detta till bevis. Stockholm den 29 april 1955.

Ulla Lindström
Ulla Lindström

✓
Stämpel 40 kronor

KUNGL. JUSTITIEDEPARTEMENTET

Lars Nordvall
Lars Nordvall

2981
-446

Bilder ur familjealbumet

Far och mor.

Troligen var det 1953 som far kunde köpa en egen kamera. Följande familjebilder är från denna tid och framåt.

Vår familj.

Stående mor och Leida Leesment, sittande Benita, farbror Georg, faster Ellen och far.

Här är det antagligen firandet av fars födelsedag, av sommarkläderna att döma.

Nybyggarna i Hoftorup

Mor börjar plantera på den egna tomten.

Tidigt på våren började planterandet på den före detta öppna åkern. Med entusiasm och nybyggeranda satte mor igång. Hon hade erfarenhet med sig från Estland och livet på Uusbergs gård. Vi åkte alla ut på landet, det var roligt och spännande. Första tiden bodde vi i en liten kolonistuga. Vatten hämtades till en början från grannens pump, tills vi fick borrar en egen brunn. Kraven var inte stora på utrymme och bekvämlighet, det viktigaste var att vi fick komma ut på landet.

De fyra estniska familjerna som samtidigt köpt tomterna var alla ivrigt sysselsatta. Vi hade en gemenskap och sammanhållning denna första tid. Jag minns de enkla festerna där vi samlades på lördagskvällarna efter veckans arbete. Alla bidrog till knytkalasen där barn och vuxna samlades och stämningen var glad och avslappnad. Vi sjöng ofta estniska sånger och de vuxna

kunde säkert i dessa stunder påminnas om sin barndoms somrar i Estland. Tre av familjerna hade barn, alla ungefär i samma åldrar, allt som allt var vi fyra pojkar och fem flickor. Vi hade mycket roligt tillsammans.

Det fanns fler barn i närheten, både lantbrukarnas barn och barnfamiljer boende i sommarstugor. Från Hoftorup hade vi cykelavstånd till fina badstränder. Vackra varma sommardagar cyklade vi till Barsebäcks havsbad. Skogen hade vi också nära då, innan Barsebäcks golfbana byggdes.

Mors första operation

Mor hade alltid betraktat sig som frisk och stark. Det måste ha kommit som en chock för henne när hon sommaren 1954 måste opereras. Det var ett stort ingrepp. I vänster lår hade man fått ta bort flera tumörer. Det kändes skrämmande för mig, som alltid blivit starkt berörd av att se folk drabbade av sjukdom eller olycka. Nu gällde det min mor. Större delen av sommaren gick åt till vistelser på sjukhuset och rehabilitering hemma. Såret läkte och mor blev åter frisk och livet och arbetet fortsatte. Vi barn trodde att bekymret var löst. Jag har sett i brev från mors moster Johanna, där mor får kritik för att hon väntat för länge med att söka läkarhjälp. Det är till och med så att Johanna skriver 'detta blir en lärdom för hela livet' till henne.

Byggandet

Under vinterhalvåret planerade och byggde mor en skalenlig modell av hur vi skulle bygga ihop de två hus vi köpt till Hofterup. Den ena stugan var en kolonistuga och den andra en barack som använts av jobbarna vid motorväggsbygget mellan Malmö och Lund.

Kolonistugan använde vi redan för att bo i. Två våningssängar hade byggts i vinkel mot varandra i ett hörn av rummet för sovplatser. Ekonomin var mycket begränsad så detta var en lösning för att snabbt få övernattningsmöjligheter på landet. Mor var den drivande kraften, det var hennes dröm som skulle förverkligas.

Nästa sommar, 1955, satte byggandet igång. Ingen av mina föräldrar hade erfarenhet av att bygga hus. Det var inte ett lätt byggprojekt eftersom det var två byggnader som skulle kopplas ihop. En modell fanns som innebar att ett kök skulle byggas i vinkeln mellan de båda husen som var placerade med ett hörn i 90 graders vinkel mot varandra. Dessutom skulle kolonistugan byggas till med en sovalkov under ett sluttande tak. Det var bara att planera virkesinköpen och sätta igång. Det var en slitsam tid för mina föräldrar men väldigt hoppfull och rolig också. Vi barn fick hjälpa till att vattna alla nyplanterade träd och buskar men vi var inte med vid byggandet. Allt blev inte färdigt första sommaren utan förbättringar och ändringar gjordes i mån av tid under lång tid. Vi kunde bo i huset även om det var enkelt.

Vi barn sommaren 1955.

Far och mor vid bygget av sommarstugan.

Den sommaren tog far och mor en dags semester och cyklade till Helsingborg för att se H55, den stora nationella Arkitektur- och Formutställningen. För mor var det också ett tillfälle att på vägen återse Örenäs (se

bild på sidan 12) och tänka på de tider hon vistats där på flyktinglägret och sedan arbetstiden i Helsingborgs Gummifabrik.

Redan hösten 1955 blev mor åter sjuk. Vi fick tidvis hjälp av en hemsyster vilket var det stöd som barnfamiljer fick om husmor var sjuk. Vissa perioder var mor intagen på sjukhus. Jag stod tappert vid bären när mor bars iväg till den väntande ambulansen men gömde mig därefter i klädkammaren med mina tårar. Sen hörde jag att städhjälpen kom. Jag ville inte visa mig utan stannade i mitt gömsle. Pinsamt nog öppnade städerskan efter en stund garderobsdörren och hittade mig. Nog kunde hon undra vad jag gjorde där men hon frågade inte, hon blev närmast förskräckt att hitta mig där.

Jag visste ingenting om min mors sjukdom. Ingen berättade något för oss barn. I bland var hon sämre, hade feber och var sängliggande, men ofta var hon sysselsatt med att sticka och sy. Hon klagade aldrig på sin situation. Vi levde ett lugnt liv. Julen firade vi bara inom familjen. På juldagen kom några estniska vänner på ett kort oväntat besök, de ville inte att mor skulle anstränga sig med några förberedelser. Då tänkte jag inte så mycket på mors sjukdom, jag bara väntade på att hon skulle bli frisk. Den tanken fanns inte att mor kunde ha en dödlig sjukdom.

En kort period hösten 1955 var faster Ellen hos oss, vilket jag inte har något minne av. Det var min kusin

Liis som berättade det. Hon hade fått ta mera ansvar hemma i Stockholm under den tiden.

Fars porträtt av mor 1955.

Sommaren 1956

Inför sommaren planerades det för oss barn. Vi skulle få åka till Arholma i Stockholms skärgård. Där fanns den estniska sommarkolonin Björkö. Det var fler barn från Malmö som skulle åka dit så jag tyckte det skulle bli roligt. Jag och mina bröder hade aldrig tidigare varit på sommarkollo. Toomas ville från början inte åka men han övertalades. Mor hjälpte till att göra i ordning våra kläder och vår packning för resan. Mor skulle få vila och bli frisk under sommaren.

I Stockholm mötte oss faster Ellen och tant Aavik vid tåget. Vi hann se lite av huvudstaden innan det var dags att ta båten till Arholma. Fler estniska barn anslöt sig till vår grupp. Alla var på väg till samma läger. Båtfärden genom Stockholms skärgård var fantastiskt vacker.

Björkö, på Arholma var ett gammalt pensionat som esterna köpt och rustat upp till sommarkolloni. Jag och mina bröder minns sommarveckorna på Björkö som en rolig upplevelse.

Under tiden jag var där fick jag ett brev från mor. Hon berättade att jag hade kommit in på realskolan vilket jag hade kämpat för. I brevet skrev hon också att hennes hälsa förbättrades dag för dag. Det glädde mig oerhört. I min glädje och stolthet bar jag med mig brevet och visade det för alla.

Här firar vi Toomas 14-års dag, dagarna innan vi åker till Björkö.

Jag lämnade Björkö efter 4 veckor medan Toomas och Per stannade kvar ännu en 4 veckors period. Mitt nästa mål var det internationella estniska scoutlägret i Ängelholm. Det var bestämt långt tidigare att jag skulle delta där tillsammans med min scoutkår från Malmö. När jag kom hem låg mor i sängen och far hjälpte henne med allt. Jag blev lite skrämmd av att hon verkade så dålig och vågade inte närma mig hennes säng. Men då reagerade mor och tilltalade mig. Jag började då ivrigt berätta om veckorna på Björkö. Strax blev jag avbruten, för mor orkade inte höra. Hon sa att jag fick berätta senare. Jag var trött efter resan och skulle lägga mig och vila. Till kvällen skickades jag iväg till en bekant familj för att sova där. Dagen efter, när jag skulle hämta min packning och resa till lägret, var mor förd till sjukhus.

Lägartiden har jag inte så många minnen av. Det var första gången jag var på stort scoutläger så det var spännande på så vis. Jag träffade min kusin Ants där för första gången. Jag minns att han hade solglasögon på sig vilket störde mig lite, för jag såg inte hans ögon. Efteråt har jag funderat på hur mycket han visste om mors sjukdom. Han var ju 9 år äldre än jag och hade kanske redan börjat utbilda sig till läkare. Även kusinerna Jüri och Liis var där.

Vid hemkomsten med tåg till Malmö tyckte jag det var väldigt konstigt att en estnisk vän och arbetskamrat till far mötte mig vid tåget och gav mig fem kronor och satte mig i en taxi hem. Far var hemma. Vad jag genast lade märket till i hallen var att hans kavaj hängde på en

galge med ryggen utåt. Jag vände aldrig på den men senare förstod jag varför den var vänd. Jag frågade hur det var med mor och då fick jag till svar att det skulle vi prata om senare. Det var lite tomt och tyst hemma. Per och Toomas var fortfarande på Björkö. Fram mot kvällen ville far att vi skulle lägga oss på sängen och vila, han ville prata med mig. Jag minns att jag tvekade och hellre ville sitta vid fönstret och titta ut. Kanske anade jag att något obehagligt skulle komma men inte vad. Sen berättade far att mor dött. Jag minns inte orden som sades, bara den stora sorgen och tårarna som aldrig ville ta slut. Jag var helt oförberedd. Sådant kunde bara inte hända, det var bortom det fattbara. Mor fick bara inte försvinna från oss. Jag hade ibland tänkt för mig själva, det värsta som skulle kunna hända mor vore om hon blev rullstolsbunden. Men nu hade det otänkbara hänt. Far ville ge mig en sömntablett för att jag skulle kunna sova men det tog jag inte emot utan somnade ändå till slut. Dagen efter hade någon lagt en stor påse körsbär och en sagobok utanför vår dörr. Jag vet inte vem, kanske grannen under oss. En av dagarna strax efter tog far mig med på en dagsresa till Köpenhamn och Roskilde. Jag kommer ihåg att vi vandrade runt i staden och kanske gick vi också in i Domkyrkan jag minns inte. Stämningen var låg, det blev nog inte mycket sagt.

Efter några dagar skickades jag ut på landet till grannarna. Barnen mötte mig vid bussen. Ingenting sades om mor. För mig var tystnaden konstig. Till slut frågade jag en av dem om de inte visste att min mor var borta. Jo, de visste, de hade också blivit ledsna men

föräldrarna hade sagt åt dem att inte säga något till mig. Ingen sa något inte heller de vuxna, om det svåra som hänt. Jag gick som i ett vakuum med en stor smärta inom mig. Vardagen flöt på. Det var som om mor var helt glömd.

Begravningen skedde medan jag var hos grannarna. Jag fick inte delta, ingen berättade ens för mig när det skedde. Allt undanhölls mig. Jag har aldrig hört berättas om eller sett bilder från mors begravning. Men jag förstod att det skedde medan jag var hos grannarna. Det blev dock sen en tradition att vi vid större helger gick till kyrkogården och satte blommor vid gravstenen.

Familjen som jag bodde hos skulle göra en utflykt till Köpenhamn ett par dagar efter min ankomst. Jag skulle tillbringa dagen tillsammans med andra grannar. På morgonen när de skulle åka fick jag en påse karameller. Jag stod och såg på när barnen och de vuxna satte sig i bilen. Då brast det för mig och jag började gråta. Sorgen och ensamheten kom över mig. Jag skämdes men kunde inte hejda tårarna. När bilen gled iväg, gick jag in i deras garage för att lugna ner mig. Så var det och så blev det - helt tyst om mor. Ingen tycks ha förstått att vi barn bearbetade denna sorg i tysthet i många år. Först i vuxen ålder kunde jag börja tala om mor men det var fortfarande svårt. Det kändes som ett oläkt sår.

Länge visste jag inte vad mor hade haft för sjukdom. Men det fick jag höra en gång hos en bekant estnisk familj då mamman berättade det för sin väninna just bakom ryggen på mig. Det var inte roligt att få den

104

informationen på det sättet, att mor hade dött i lungcancer. Nu när jag gått igenom fars efterlämnade papper såg jag att sjukdomen till en början diagnostiserats som - sarkom. Efter den första operationen spred sig sjukdomen till lungorna. Jag har som vuxen också förstått att mor själv inte blev informerad om sin sjukdom. Jag har läst i brev där hon försöker förklara sin sjukdom och hur hon mår för moster Johanna. Hon beskrev där t ex att läkarna sagt, att hennes svårigheter att andas berodde på sviterna av en lunginflammation. När hon i brevet till mig skrev, att hon blev bättre dag för dag, var det troligen en stark önskan hon hade men som inte infriades.

Troligen har många haft samma upplevelse som jag vid en tidig förlust av en förälder. Det var så på 50-talet, man talade inte med barn om sjukdom och död. Läkarna kan också ha spelat en roll genom att inte upplysa patienten om vad som förestod och kanske också rekommendera att man inte skulle tala om det för barnen. Varför vet jag inte, kanske på grund av de vuxnas egen ångest eller också trodde man att barn glömmer snabbt, hur man nu kunde tro något sådant? I ett brev till far från min faster Ellen läste jag att hon redan en månad efter mors död frågar far om vi barn anpassat oss till vårt nya liv? Ytligt sett hade vi säkert fått anpassa oss men förlusten och smärtan bar vi inom oss. Kanske hade det varit lättare för oss barn om man varit mera öppen, vågat tala om vad som hänt och visat förståelse för sorgen som drabbade oss. En sådan förlust finns kvar inom en hela livet men man får lära

sig hantera sorgen. Det är svårt att sätta ord på vad förlusten av mor i så tidig ålder innebar för mig och vilka spår den satt i mig. Ett viktigt stöd försvann för oss barn. En moders kärlek är svår att ersätta. Vi fick inte heller chansen att lära känna henne som vuxna. Hon skulle haft mycket kvar att lära oss och framför allt givit oss en tryggare och kärleksfullare uppväxt. Först senare i livet fick jag veta att min mor själv som barn tidigt förlorade sin mor.

I dag finns det, hoppas jag, en större öppenhet och förståelse för behovet av sorgebearbetning för barn som förlorar en förälder tidigt.

Mors barndom och uppväxt

Min mor Alla hette som barn Petrov. Hennes mor Tekla var estniska, och fadern Mihail Petrov var ryss. De gifte sig i Estland i en ortodox kyrka i Viljandi. Mor föddes den 15 januari 1919. Familjen bodde ca 2 år i Viljandi och flyttade sedan till Leningrad (numera St Petersburg).

Alla med sin mor Tekla.

Alla var bara 6 år då hennes mor Tekla dog i tuberkulos.

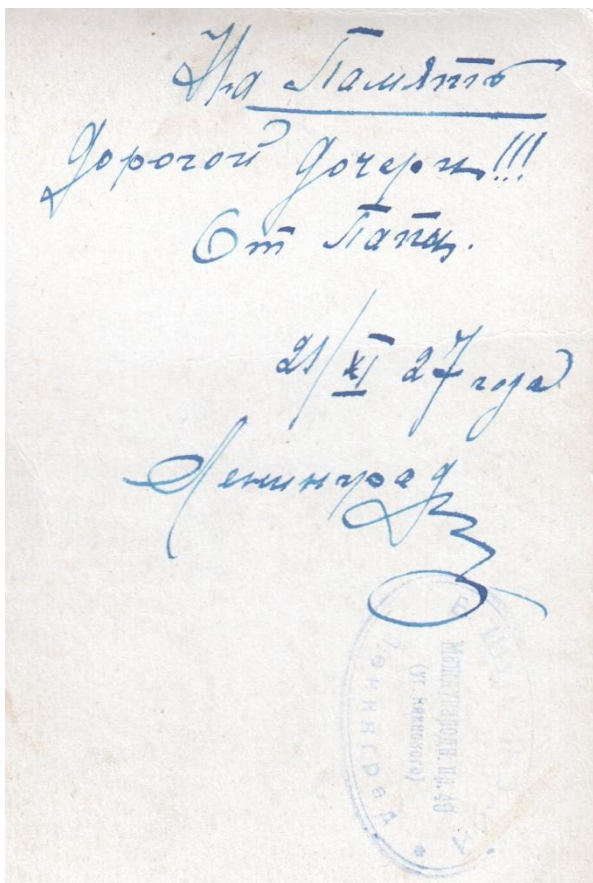
Alla sex år gammal.

Fadern Mihail, som var chef för en skofabrik hade svårt att ta hand om lilla Alla ensam. Därför hämtades Alla av sin mormor, från Leningrad 1927, tillbaka till Viljandi.

Bilden med Alla och hennes pappa togs i Leningrad troligen strax innan hennes flytt till Estland.

Alla åtta år, med sin far Mihail.

På baksidan av fotot står skrivet på ryska, i översättning
'Som ett minne till min kära dotter från pappa.

Den 21 nov 1927'.

På stämpeln Medzjdunarodnyj Prospekt 40, dvs
Kaminskijs gata 40, Leningrad, fotoateljens adress.

Fadern, Mihail, försökte nog till en början hålla kontakt med sin dotter, men kontakten tycks ha upphört efter en tid.

Moster Johanna Laan tog över "mamma-rollen" och mor växte upp tillsammans med Johannas dotter, mors kusin Leida, som var 7 år äldre.

Johanna hade tidigt blivit änka, Leida var bara 10 månader gammal, när hennes far dog. Johanna försörjde sig som sömmerska. Hon arbetade självständigt med beställningar från sin kundkrets. Johanna var en mycket plikttrogen och ambitiös sömmerska som antagligen krävde mycket av sig själv. Hon led tidvid svårt av migrän.

Jag har inte kunnat få fram så mycket som berättar om mors liv som skolflicka och uppväxten med moster Johanna. Men i ett brev från Johanna hittade jag några känsliga rader, som hon efter flykten från Estland boende i Erlangen skriver till mor.

I brev daterat, den 25.7.1954, berättar Johanna om en episod som hände för för 25 år sedan, den 7 juli, dagen då Leida konfirmerades. Mor, då 10 år, hade varit otröstlig ledsen och gråtit mycket den dagen. Mor hade inte kunnat berätta för dem vad som gjorde henne så bedrövad. Leida och Johanna hade funderat mycket över den händelsen.

I min fantasi och med min egen erfarenhet av att ha förlorat en förälder, handlade det kanske om hur mor då

vid det festliga tillfället, plötsligt känt sig ensam och övergiven, och saknaden efter hennes egna föräldrar plötsligt blev för stor och påtaglig. Detta var ju bara ca 2 år efter att hon hämtats till Estland ensam. I en sådan smärtsam sinnesstämning kan man inte med ord beskriva sina känslor.

Jag reste en gång på 1980-talet till Tyskland för att hälsade på mors kusin Leida, då jag hoppades att Leida skulle berätta lite om mor för mig. Åldersskillnaden mellan mor och Leida, 7 år, gjorde att de inte hade så mycket gemensamt under uppväxten. Men ett minne berättade Leida om. Leida gick då på högskola och skulle förbereda för en fest för några människor när mor händelsevis tittade in i lokalen. Leida sa, att Alla kom som en räddande ängel till hennes undsättning, för mor var väldigt duktig och snabb, hon kunde ordna med dukning och uppläggning av kakor med mm. Jag tror mor tidigt var driftig och kunnig eftersom hon i brev ofta beskrivs så av sina vänner. Leida hade minnen av sin moster Tekla, Allas mor, som dog då mor var 6 år. Leida beskrev henne som mycket positiv, rolig och öppen person. Hon hade tyckt mycket om sin moster Tekla.

En av Johannas kunder var fru Uusberg, en bondhustru från en av de större gårdarna i närheten av Viljandi. Gården hette troligen Kalvre, eftersom jag sett det namnet skrivet på ett foto och även i brev. Mor erbjöds att tillbringa sina sommarlov hos familjen som bestod av Hans och Emilie Uusberg och sönerna Hans och Erik. Mor var jämnårig med Erik och Hans var tio år äldre.

Mor trivdes bra på landet och kunde säkert göra nytta där med tanke på hennes praktiska läggning. Mor blev nog tidigt som en del av familjen Uusberg. Redan under sin skoltid såg jag att Hans Uusberg undertecknat hennes terminsbetyg som vårdnadshavare.

Avståndet från Öisu till Viljandi var så pass långt så under terminerna bodde hon hos moster Johanna i Viljandi.

Alla som gymnast.

Mor gick i "Enskilda gymnasiet för flickor" i Viljandi åren 1933 - 1938, linjen för hushållskunskap, en 5- årig utbildning, som gav behörighet till fortsatta studier på Universitetet. Hon hade högsta betyg i matematik, teckning, slöjd, gymnastik och hushållskunskap. Ett av

113

mors tidiga broderier finns bevarat, sytt i slutet av 30-talet. Det föreställer en tidig Musse Pigg. Jag sökte på nätet och fick fram att det måste vara en Musse Pigg från år 1938. Jag fick detta broderi av mors moster Johanna när jag var 12 år.

Mors broderi utfört mot slutet av 1930-talet.

Nyligen hittade jag Musse Pigg bland mina dukar och fick lust att göra något av det. Jag monterade duken på en rund platta och sydde en baksida. Tavlan fick mors, barnbarnsbarn, Ninas son Oliver, ca 80 år efter att den syddes.

Examensfoto av Alla, 1938.

I mors slutbetyg står namnet Alla Mihaili's dotter Petrov. Efter gymnasietiden måste mor ha adopterats av familjen Uusberg. Det fanns två söner i familjen, men föräldrarna hade fäst sig vid Alla och ville gärna ha en dotter också. Någon annan förklaring till genomförandet av adoptionen har jag inte hört. Mor berättade inte så

mycket för oss om sitt liv som ung. Egentligen var det mer så att vi frågade, om hur det var när hon var liten. Hon berättade ett och annat men jag fick aldrig någon bild av hur hennes liv varit.

Familjen Uusberg och mor i mitten med vit krage.

Kanske var det så att hon inte ville berätta när vi var små. Hon hade svåra upplevelser bakom sig och hon hade kanske tänkt att berätta för oss när vi var lite större. Om man skall berätta om sin barndom vill man berätta sanningen inte någon påhittad historia.

Jag minns att vi undrade mycket över hur landskapet såg ut där hon växt upp. Vi föreställde oss alltid att det var vackert och säkert väldigt olikt den omgivning som vi befann oss i. När jag som vuxen kom till Estland och såg platserna där far och mor levde, Viljandi och Öisu, förvånade det mig att det egentligen inte skilde sig så mycket från naturen i Skåne.

När mor talade om moster Johanna och kusin Leida minns jag inte att hon refererade till dem som 'sina närmaste'. Inte heller berättade hon om Hans och Emilia som sina 'föräldrar'. Jag läste i ett brev från Johanna till mor där hon skrivit - 'glöm aldrig pappa Hans'. Hans har nog varit en viktig person i hennes liv. Första tiden i Sverige trodde de flesta estländare att tiden i Sverige skulle bli kort. Hoppet fanns att vi alla skulle kunna återvända till hemlandet.

Leida och mor. Erik längst till höger. Vid en sjö nära Uusbergs gård.

Adoptionen talade mor aldrig om för oss barn. På far och mors vigselbevis har mor namnet Uusberg. Vi fick sent veta om hennes riktiga bakgrund och namnet Petrov försvann ur hennes personliga handlingar. Jag har sett i ett brev att till och med far frågade tant Johanna, efter mors död, om mera uppgifter om mors barndom och när och hur mor kom till Estland från Leningrad. Inte ens far visste så mycket om mors barndom och uppväxt.

Mor, som jag minns henne, var en glad, öppen, idérisk och arbetsam person. Hon var mera öppen och hade mer behov av kontakt med människor omkring sig än far.

Far var efter sin sjukdomsperiod rädd om sin hälsa och skulle ofta vila efter arbetsdagen, vi barn skulle vara tysta. Över huvud taget tog far inte så stor del i fostran av oss barn. Fäderna var inte så aktiva vid fostran av barnen på 40- och 50-talen. Jag minns inte att far någonsin var med vid någon julfest eller skolavslutning, inte ens vid den estniska kvällskolan. Hela familjen var vi nog bara i kyrkan på julafton och på våra konfirmationer i den estniska kyrkan.

Mor hade många praktisk kunskaper, sy, sticka, brodera var naturliga sysselsättningar för henne. Hon sydde våra kläder, även kappor och jackor och långbyxor. Stickade kofter och tröjor och vantar och sockor. Det betydde mycket rent ekonomiskt att hon var så kunnig. Varje möbel till hemmet tycks ha varit väl genomtänkta långsiktiga köp. Hon kunde teckna och måla. Ett exempel på mors konstnärliga begåvning finns

118

bevarat i Toomas födelsebok, där mor målat bilderna i akvarell.

Släktträdet visar Toomas, far och mor, farföräldrarna och morföräldrarna Uusberg.

Hon hade mycket ideér och hjälpte oss barn att få bra sysselsättning och lekar hemma med enkla medel. Trots en begränsad ekonomi kände vi oss inte fattiga eller annorlunda än barnen i vår omgivning.

Mor tycks ha oftast ha haft lätt att anpassa sig. Av breven från tiden i flyktinglägren framgår dock att hon kände sig ensam och osäker och tycker sig inte ha så lätt att ta kontakt med människor. Hon var ung, fyllde 26 år under tiden på Örenäs Slott, hon var ensam med oss barn. Det hade varit lättare om far också hade varit med oss, flera helafamiljer fanns i lägret och det gav dem säkert en tryggare känsla.

Leida, mors kusin, gifte sig med Paul Martinsen. Han hade tyska kontakter och familjen kunde därför lämna Estland och flytta till Tyskland redan 1943. De hade med sig dottern Tiia och Leidas mor Johanna. Mor fick brev från dem med adressuppgifter redan innan far och mor flydde till Finland.

Av bevarade brev från Johanna och Leida har jag förstått att båda verkligen tyckte mycket om mor. Johanna ville under alla år ha en nära kontakt genom breven och förhörde sig hela tiden om hur det gick för vår familj. Leida och hennes man arbetade båda på apotek i Tyskland. De fick en andra dotter Anne 1943. Leida skrev också om än inte lika ofta. Tyvärr så visste jag för lite om dessa människor, och när jag efter mors död träffade dem, hade jag svårt att knyta an till dem som släktingar utan kände mig främmande för dem.

Leida mötte jag för första gången då hon kom till Stockholm 1980, till ESTO 80, den estniska världsfestivalen då uppskattningsvis 20 000 ester deltog. Leida bodde då hos faster Ellen men de kom båda på besök till oss i Tyresö. Far och hans nya livskamrat Marta bodde hos oss då några dagar.

Under kriget togs föräldrarna Uusbergs gård ifrån dem. Hans, den äldsta sonen, var förlovad och allt var förberett för bröllop, då han sköts till döds. Erik flydde ensam till Tyskland. I ett brev till mor från Erik läste jag att han stämt möte med sina föräldrar i staden Virtsu, en hamnstad i västra Estland, då de hade tänkt fly tillsammans. Föräldrarna, som skulle ta sig till träffpunkten med häst och vagn, kom aldrig fram och därför fick Erik ge sig iväg ensam. Långt senare fick Erik veta att en bro sprängts på föräldrarnas färdväg och därför hann de inte fram i tid. Föräldrarna sökte brevledes, via Johanna och Leida, att få uppgifter om Erik. De berättade att de själv levde och bodde i Tartu. Man vågade på den tiden inte underteckna med sitt riktiga namn och adress men vännerna man kontaktade förstod i alla fall vem som var avsändare.

Peeter, en kusin till Erik, som flytt tidigare till Tyskland, fick kontakt med Johanna och därigenom också kontakt med mor och Erik. Via Peter fick mor till en början uppgifter om hur det gått för hennes fosterföräldrar.

Erik stannade i Tyskland 2-3 år och for därifrån till England. Mor hade brevkontakt med Erik och Peeter under deras tid som flyktingar. I breven kan jag se att

121

de skrev väldigt förtroligt till varandra, särskilt Erik, som var jämnårig med mor. Erik berättade om flickan som han kallade 'Rott', som han funderade på att gifta sig med och frågade min mor om råd. Han skrev att han hade känt henne i tre år, och att hon bara var ett år yngre än Erik själv, och då undrade han om hon inte var för gammal för honom. Hon var ordentlig och arbetsam, något rundnätt, av medellängd, inte så vacker och utbildningsmässigt något i underkant. Erik hade önskat sig en fru som var bättre utbildad än han, för han hade varit lite lat med studierna och därför hade han önskat att frun skulle kompensera hans brister. Hon hade ännu inte föreslagit att de skulle slå sina påsar ihop eller som Erik uttryckte det på estniska "stoppa sina limpor i samma skafferi". Erik funderade på om han skulle slå till och gifta sig, alternativt söka efter någon annan eller åka ensam till Canada. Jag vet inte hur min mor formulerade sitt svar. Det skulle varit roligt att se.

Erik gifte sig i alla fall med Rott i England och tillsammans emigrerade de till Canada och slog sig ner i Toronto. Där fick de båda arbete direkt, Erik på ett bageri och Rott som kokerska och servitris på en bridgeklubb. Bostad var också lätt för dem att få. Den 9 dec 1952, föddes deras dotter, Tiiu May. Erik var glad och tyckte de fått det bättre i sitt nya hemland. Efter dotterns födelse sökte de en större bostad.

Helt överraskande fick jag kontakt med Eriks dotter Tiiu via internet nu, medan jag skrev om min barndom. Tiiu hade sett något om en adoptivdotter, Alla, och undrade

varför adoptionen skett och om det möjligen fanns släktband som grund. Erik hade inte berättat om Alla, vilket inte var så konstigt, Tiiu var 4 år då mor dog. Jag kunde berätta för henne det jag visste. Genom Tiiu fick jag veta att Erik dog 2005. Hustrun Rott hade dött ett par år tidigare.

Efter mors död hade far ännu en tid kontakt med Peeter. Peeter hade emigrerat till Australien. Han var intresserad av att få information om vad som hände i Estland. Far sände honom den information som gavs ut här i Sverige. Peeter skickade frimärken till Toomas som då var intresserad samlare. Via Peeter fick vi också veta vad som hänt med mors adoptivföräldrar, Uusbergs. De levde i Tartu efter det att gården gjorts till kolchos. Den 8 december 1957 dog Hans Uusberg och begravdes den 5 dagar senare i Tartu.

Vid Hans Uusbergs begravning 1957.

En tid innan dess hade brevkontakten kommit igång med både Erik och Peeter. Emilie Uusberg fick leva sina sista år ensam i Tartu. När mor dog sommaren 1956 visste jag inte att hon då ännu hade adoptivföräldrar i Estland som sörjde henne.

Att jag inte visste beror naturligtvis på att kriget tvingat många att fly och den nära kontakten med släkten gått förlorad. Vi tiden för mors död kände vi barn oss oerhört ensamma med den stora sorgen. Att det var många som sörjde mor var vi inte medvetna om, ingen sa något till oss, inte ens far. Det har jag först nu sett genom de sparade kondoleansbrevens som kom till far. Mor var en mera öppen och kontaktskapande person än far. Med henne försvann både kontakter och en viktig del av vår historia.

Johanna Laan

Mors moster Johanna kom från Tyskland för att hjälpa oss efter mors död. För mig var det en okänd människa som kom in i vårt liv under en känslig tid. Hon hade förtlöpande fått brev från mor och hade säkert känslan av att vara närmare oss och delaktig i vårt liv - något som jag inte upplevt. Jag hade länge skuldkänslor för att jag var sluten och avvaktande mot Johanna. Hon var så mycket äldre än mor och jag tyckte att hon såg så sträng ut.

Det krävdes inresevisum för henne att komma till Sverige. Visumet gällde i två månader. Johanna hade velat komma redan tidigare för att besöka oss, men det hade inte blivit av. Hennes ankomst blev säkert en avlastning rent praktiskt men jag hade svårt att knyta an till henne och förlusten av mor var det allt överskuggande. Ibland kändes det bättre när det bara var vi fyra. Det är mycket som har undgått oss barn då det gällde släkten eftersom flykten skilde oss ifrån dem. Säkert skulle det varit annorlunda om vi haft dem nära oss, och goda relationer hade kunnat byggas upp tidigt genom personliga möten. Nu var det naturligtvis svårare genom att den viktigaste länken - mor - var borta. Johanna var inte en varm och förtroendeingivande person. Jag var lite rädd för henne. Efter hennes två månader hos oss brevväxlade jag med henne under många år men vi sågs inte mer. Johanna dog 1980 i Tyskland.

Idag när jag själv har barnbarn tycker jag att det är så roligt och viktigt att ha en nära kontakt med dem. Det

tar tid att komma människor nära och bygga upp en förtroendefull relation.

Tystnaden som omgav oss barn efter mors död kan jag än idag tycka var svår att bära. Men den tiden var sådan, tror jag, man pratade inte om svåra saker med barn. Man bortsåg helt från vårt behov av att bli sedda och tröstade. Vi bemöttes som om ingenting hänt.

Jag har förstått att ingen berättade för mor att hon hade en dödlig sjukdom. I ett brev till min faster skriver mor att läkaren förklarat hennes smärtor vid andningen och vid axeln som sviterna av en lunginflammation. Far berättade en gång för mig att mor och far sinsemellan aldrig talat om hur svårt sjuk hon var. Det var vi barn och mor som hölls ovetande. Mor kan ha haft sina farhågor, men inte kunnat dela dem med någon. Hon var en samlad och tapper person. Att flera närstående vuxna visste hur allvarlig situationen var kan jag se i de gamla breven. Detta att det ordnades plats för oss barn på sommarkolonin visar ju också på mors svåra sjukdom. Många vuxna kände nog egen ångest inför sjukdom och död och hade svårt att tala om det. Vissa hade kanske också svårt att möta barns tårar. Den rådande uppfattningen tycks ha varit att barnen vänjer sig snabbt vid de nya förhållandena. Vi kunde eller vågade inte heller tala om mor, det var en anpassning till det sätt som omvärlden bemötte oss. Dessutom var det svårt att tala om mor, det kändes ju inte tillåtet att gråta. Jag tror att det hade varit annorlunda om vi hade haft mor- och farföräldrar nära oss?

Livet går vidare utan mor

Jag kan förstå fars svårigheter som ensamstående pappa till tre barn 9, 12 och 14 år. Han hade tidigare inte haft en aktiv roll när det gällde hem och barn, och stod plötsligt ensam med hela ansvaret. Tråkigt nog hade de som stått oss närmast, fars syster Ellens familj, Benita och tant Aavik alla flyttat till Stockholm.

Konstigt nog försvann hemsystern också. Kom de bara till familjen om mamman var sjuk? Hade änklings barn inte rätt till den hjälpen? Det är mycket som jag inte vet och som jag då inte ens funderade på. Det tog tid för mig att helt förstå vidden av vad förlusten av mor innebar. Jag såg i ett brev att faster Ellen bara en månad efter mors död frågar om vi barn nu accepterat våra nya villkor.

Efter mors död beställde far ett Ekströms piano från fabriken som låg inom synhåll från vår bostad. Troligen använde far pengarna från mors livsförsäkring för detta projekt. Han började spela för oss om kvällarna. Detta bär vi barn med oss som ett rogivande minne. Musiken har sen alltid varit en källa till tröst i svårare perioder i mitt liv. Per och jag tog också pianolektioner en tid men vi kom inte så långt som pianister.

Den första tiden tog far mig till sin förtrogna och diskuterade med mig, de saker som rörde det praktiska livet i vår lilla familj. Jag fick snabbt bli den förståndiga dottern, en roll som jag tog på mig. Jag var ansvarsställande och tänkte mycket över saker och

ting. Jag hjälpte till med inköp och förberedelser inför måltiderna. Tvätten fick vi hjälp med.

Under denna första svåra tid hade vi vänner bland esterna som bjöd oss på middag vid någon helg. Jag hade också kontakt med två familjer med jämnåriga flickor som jag kunde besöka och sova över hos några gånger.

Ett minne har jag från december 1956. Vi skulle ha julfest i vår scoutgrupp strax innan jul. Till festen var även föräldrar inbjudna. Far var förkyld hemma och jag gick ensam till festen. Far var inte van vid att gå med vid dessa tillfällen så även om han skulle ha varit frisk hade jag fått gå ensam. Jag måste ha känt mig väldigt ensam och övergiven vid det tillfället eftersom jag plötsligt blev ledsen och började gråta. Det blev svårt och jag kunde inte hejda gråten. De vuxna ville genast trösta mig med chocklad. Det var som att man snabbt ville hejda tårarna. En av flickorna reagerade fint hon tog tag i mig och började dansa med mig. Vi var i den åldern då vi flickor ville lära oss att dansa foxtrott och vals och det gjorde vi även vid detta tillfälle. Det kändes bra och situationen löste sig. Jag lämnade sen festen tyst och obemärkt. Alla visste om sorgen i vår familj men de visst inte hur de skulle reagera mot oss barn, så de valde att inte nämna något om mor.

Ytligt sett fann vi barn oss i våra nya villkor, vi höll sorgen inom oss. Jag fick ett stråk av allvar och sorg som jag tror jag burit med mig i min person sedan dess.

Realskolan

Mor dog den 25 juli. Det var under sommarlovet, bara några veckor innan jag började i realskolan. I en stor skola är man helt anonym och jag kände aldrig att någon intresserade sig för min hemsituation. Jag berättade det inte heller för någon, det var för svårt att tala om det.

I realskolan blev vi åter en blandklass, flickor och pojkar tillsammans. Vi var 34 elever, där av 15 flickor och 19 pojkar. Vi fick nu också flera ämneslärare, inte bara en klasslärare.

Min lärarinna i modersmål upptäckte min svaghet i stavning och högläsning. Helt utan förståelse för problemen blev hon min plågoande. Hon kunde skicka mig längst bak i klassrummet för att tvinga mig att läsa riktigt högt. Hur hemskt var det inte att läsa fel och känna skammen inför klasskamraterna? Den enda gång jag har skolkat från skolan var en eftermiddag från hennes lektioner. Läs- och skrivproblemen upplevde jag som mycket negativt och skuldbelade mig själv för att jag var så dålig. Det skapade mindervärdeskänslor, man kände sig dum, att inte kunna läsa och stava bra. Många barn har säkert upplevt samma sak, men i den situationen kände jag mig väldigt ensam. Senare har dessa problem uppmärksamrats mera och idag får dyslektiker bättre hjälp tidigt i skolan. Jag har hört att barn kan diagnostiseras redan vid 9-10 års ålder och då få mer adekvat hjälp. Man kan få egen PC och speciella

träningsprogram. Men fortfarande får dessa elever arbeta hårt för att träna sin läs- och stavningsförmåga.

Jag var annars positiv till skolan men detta blev en kamp. Kamraterna sa nog aldrig något om mina läs- och skrivsvårigheter. Min bästa väninna kom dock ihåg problemen jag hade när de kom på tal många år senare. Inlärnigen av främmande språk blev också svår, med tanke på stavningen.

Sommarlov

Under sommaren och ibland under helger var jag och mina bröder i sommarstugan. Eftersom vår familj inte ägde någon bil cyklade vi från Malmö till Hosterup, en sträcka på 3 mil. Ofta hade vi packning på cykeln. Det fanns inte cykelbanor längs vägarna, och inte heller hade man cykelhjälm, men det var säkrare genom att biltrafiken var betydligt lugnare under 50 och 60-talen.

Här har vi nått fram till Löddeköpinge och har endast 5 km kvar att cykla.

Stugan i Hoftorup var i all sin enkelhet en trygg plats för oss under uppväxten. Vi var omgivna av familjer som vi umgicks med. Jag hade flera jämnåriga väninnor att vara tillsammans med. Vi delade många intressen och kom rätt bra överens. Vackra varma sommardagar cyklade vi till Barsebäcks havsbad. Vi hade matsäck med och stannade i solen hela dagarna.

Transistorradion blev populär och det var viktigt att ha en radion med på stranden. En av väninnorna hade tidigt en radio som vi alla samlades kring. Vi lyssnade mycket på musik. Ett populärt program i radion var 'Bilradion, ett önskeprogram för folk på väg', med C G Hammarlund. Vi lyssnade mycket på popmusik och

utbudet av skivor bara växte. Idolerna var många både svenska och utländska artister. Namn jag minns är Elvis Presley, Tommy Steel, Pat Boone, Paul Anka, Nina och Fredrik m.fl. Bland de svenska namnen var Alice Babs, Lillbabs och Siv Malmkvist, Per Myrberg, med flera. Jag var aldrig en riktig skivsamlare, för mig räckte det att lyssna på radion.

Vid denna tid började också många tonåringar röka. Man kände ännu inte så väl till riskerna med rökningen. Jag provade också något bloss, men blev aldrig rökare. Jag avstod också med tanke på att det sades kunna vara en av orsakerna till lungcanser.

Sommarloven gav avkoppling och vila. Man samlade kraft inför nästa skolor.

Redan från 13 års ålder kunde jag få arbeta hos far på SMR under några sommarveckor för att tjäna egna fickpengar. Fram till 20 års ålder arbetade jag där 4-6 veckor varje sommar. Det var välbehövliga pengar:

- En sommar kunde jag köpa en bra begagnad cykel.
- Sommaren efter studentexamen 1964, då jag via en klasskamrat fått kontakt med familjen Ann och John Ackland, arbetade jag för att få ihop pengar till min första Englands resa.

När arbetet på laboratoriet var slut på fredags-
eftermiddagen cyklade jag direkt ut på landet. Söndag
kväll cyklade jag åter till Malmö för att kunna vara på
arbetet i tid på måndagsmorgonen. Det kunde vara

132

blåsig, men under alla år minns jag bara en gång, som jag gav upp i Bjärred, dvs halvvägs och tog cykeln på bussen. Vilken kondition jag måste fått av detta cyklande under sommaren.

Jag tyckte om att hjälpa till med huset. Byggarbetet avbröts i och med mors sjukdom, men sommaren efter började far lägga om det sista taket för att få de båda husen att bilda en enhet. Jag såg hur far gjorde. Sedan fortsatte jag arbetet när hans semester tog slut. Jag sågade till och spikade upp alla takbrädorna. När far kom till veckoslutet, kunde vi tillsammans täcka med takpapp.

Huset som det såg ut då.

Fars syster och svåger skulle komma på besök, och inför deras ankomst, hann jag tapetsera och snygga till i rummet. Jag avstod gärna från sol och baddagar för

sådana sysslor, särskilt när jag fick hålla på själv. Resultatet blev bra och far var nöjd.

Efter mors död började far och syskonen Leo och Ellen fundera på om det vore möjligt för deras mor, min farmor, att komma till Sverige. Alla hennes närmaste barn, barnbarn och barnbarnsbarn bodde här. För far kunde det varit en hjälp. Hon var ensam i Estland efter farfars död. Svaret från farmor blev nej, hon kunde inte för hon hade bundit sig att vara matmor för två gymnasister i Viljandi. De bodde på landet utanför Viljandi och måste inkvarteras i staden under terminerna. Dessutom var det fortfarande mycket svårt att få utresetillstånd från Sovjetunionen.

Styvmor Ilse

Någon gång under 1957 kom Ilse in i vårt liv. Hon skall ha varit på tillfälligt besök i Stockholm i augusti 1956, och där sett far på avstånd. Far var då tillfälligt där för att delta i ett bröllop inom släkten. Efter det sökte Ilse kontakt med honom från Tyskland. De hade arbetat tillsammans en tid i Tallinn. Själv var hon tyska och hade återvänt till Tyskland. Vid den tiden bodde hon i Berlin och var gift med en man, som hade två relativt vuxna pojkar från ett tidigare äktenskap.

Far hade det svårt ensam, eftersom han inte varit så delaktig i hemarbetet och fostran av oss barn. Då Ilse tog kontakt i ett för far mycket svårt skede i livet, såg

han det som en möjlig lösning för vår familj. Ilse kom till Malmö på besök. Vi barn var inte med, det var mest far och Ilse som träffades. Ilse var nog inte helt nöjd med sitt liv i Berlin då. Det var dock inte ett helt problemfritt möte mellan Ilse och far. Två vuxna människor med så olika liv. Ett tag ångrade Ilse sig och skrev till far att hon först senare upptäckte hur bra hon haft det i Berlin. På något sätt bestämde sig dock Ilse att skilja sig från sin man och kom till Malmö.

När Ilse återkom till Malmö hade hon först ett eget boende. Vi behövde byta till en större lägenhet, från 3:a till en 4:a för att det skulle fungera bra. Inom HSB föreningen löstes problemet genom ett lägenhetsbyte. En boende i närheten hade sett vår annonsering efter en större lägenhet och erbjöd oss den 4:a som han stod i tur att få i ett nybyggt område på andra sidan stan i Lorensborg. Han ville bo kvar i Kirseberg och ville gärna ha vår 3:a. Ibland faller saker på plats på ett oväntat sätt. Bygget pågick men det skulle bli färdigt inom några månader.

Far och Ilse gifte sig den 8 juni 1958. Vi barn var inte inbjudna. Vi var själva i sommarstugan då. Alla gratulerade far och tyckte att nu var det tryggt, han hade fått en hustru och barnen en ny mor, men nej, vi hade fått en styvmor.

Inflyttningen till nya lägenheten skedde strax innan julen 1958. Jag fick lång resa till skolan, men vinsten var, ett eget rum för första gången. Toomas och Per delade ett rum. Vi var hoppfulla inför förändringarna.

Jag hjälpte till mycket vid flytten, vilket Ilse uppskattade.

Tiden med Ilse blev aldrig riktigt bra. Svårigheter fanns mer eller mindre hela tiden. Far kände nog en lättnad då det gällde mat och städning och tvätt. Far hoppades väl och trodde, att allt skulle bli bättre med tiden. Men det blev aldrig en naturlig hemkänsla. Ilse visade aldrig att hon tyckte om barn och ändå valde hon att komma till en familj med tre barn 11,14 och 16 år gamla? Hon hade ju redan tidigare erfarenhet av att ha styvbarn! Allt för ofta stördes friden av Ilses dåliga humör. Hennes humörsvängningar och känslomässiga utlevelse i gråt och skrik, skrämde mig. Det var något ovant, mor hade aldrig visat sådana sidor. Det egna rummet blev en tillflyktsort. Vi barn kom varandra nära genom de svårigheter vi upplevde.

Man kan förstå att det ur Ilses synpunkt kunde vara svårt att komma till en familj med tonårsbarn, men vi var inga rebelliska eller besvärliga barn men vi saknade naturligtvis 'vår mor'. Man kan inte som vuxen förvänta sig att det skall ligga på barnen att skapa ett varmt förhållande i en ny familjekonstellation. Far var inte aktiv i rollen som familjefar, han försökte inte förena oss, till exempel genom att göra saker tillsammans. Det blev Ilse och far, de hade nog med sitt, och det saknades tror jag, ett riktigt intresse för oss barn. Jag har läst farmors brev från Estland, där hon skriver till far, att det är mycket viktigt att den som han väljer att dela sitt liv med, också måste tycka mycket om barn.

Juletid 1960 med Ilse.

Det fanns lugnare perioder, men trygg och säker kände jag mig aldrig med Ilse. Särskilt inför helger kunde det bli besvärligt. Kanske tyckte hon det blev för mycket att göra eller trivdes hon inte med att vi var hemma från skolan? Hon arbetade själv inte utanför hemmet och hon hade vant sig vid att ha hemmet för sig själv dagtid. Vi hjälpte till med disk och städning, annars höll vi oss mest på våra rum.

Min gymnasietid

Så småningom kom jag in på gymnasium. Hemifrån hade alltid studier uppmuntrats och inställningen var, att om du förlorar allt, t.ex. tvingas fly, kan du inte ta med dig mycket, men kunskaper kan ingen ta ifrån dig.

Bland våra estniska bekanta diskuterades alltid barnens betyg, de som var duktiga i skolan framhölls som goda föredömen.

Gymnasietiden var en svår tid med en del ljuspunkter. Till en början gick det riktigt dåligt för mig. Första terminsbetyget var nedslående. Underkänt i tre ämnen; engelska, tyska och franska. Jag var förkrossad och vågade inte tala om det för någon. Ändå var det skolarbetet som tog all min tid. Jag sov dåligt och gick så småningom till en läkare. Hon skrev ut valium och något ångestdämpande läkemedel. Det blev en chock för mig när jag fick veta av min kusin, vad det var för mediciner jag fått. Mest av allt hade jag nog behövt ett samtal med någon förstående person.

Situationen hemma var svår genom den dåliga relationen mellan styvmodern, Ilse, och oss barn. Kontakten mellan far och barn var inte heller så förtrolig längre. Far hade det inte så lätt eftersom han hamnade i ett slags medlarroll, som han inte klarade av. Ilse hade ett häftigt temperament. Vi barn tyckte att far krävde alldeles för mycket av oss, att vi skulle anpassa oss för husfridens skull. Ilse kunde t.ex. bli arg för något och bestraffa oss genom att inte laga mat en dag, eller vägra ta med våra kläder i tvätten. Det skapade en osäkerhet för oss, och vi tyckte inte att vi kunde ta hem kamrater.

Toomas hade efter realen börjat arbeta på Posten, då hans betyg inte räckte till för att komma in på gymnasium. Han fick tidigt problem med Ilse. Han blev mer eller mindre tvingad att lämna hemmet som 16-

138

åring. Jag minns att jag tyckte det var förfärligt. Jag kände på mig att han inte skulle komma tillbaka mera. Han flyttade till Stockholm, fortsatte att arbeta på Posten dagtid, och läste vidare på estniska kvällsgymnasiet.

Per och jag stod varandra nära dessa år. Under två år kunde vi ha sällskap till skolan genom Pildammsparken. Våra skolor låg intill varandra, Källängens läroverk och Johannesskolan.

De två sista åren på gymnasiet gick det bättre för mig. Jag bytte från reallinjen till allmänna linjens sociala gren. Efter det började uppgången för mig. Till min stora förvåning fick jag stipendium i samhällskunskap. Det var en resa till Stockholm under jullovet, där jag ingick i en grupp av gymnasister från olika delar av landet. För oss ordnades ett mycket intressant program med studiebesök och möten under ett par dagar.

Stadsminister Tage Erlander tog emot oss, efter att vi guidats runt i riksdagens lokaler. Det blev en visning av samlingarna på Moderna Museet med museets pedagog, Carlo Derkert. Hans mor konstnärinnan, Siri Derkert, var också där med ritblocket till hands.

Efter det blev det middag på Operakällaren. Kvällen avslutades med föreställningen "La Traviata", med bl.a. Margareta Hallin. Det var stora upplevelser, som verkligen kändes som en oerhörd stimulans. Jag kunde stanna en dag extra i Stockholm och fira min födelsedag hos min faster Ellen och kusinerna. Vi sågs ju inte så ofta p.g.a. avståndet.

En termin fick jag skolans elevråds premium. Jag vet inte varför jag fick det, men det kändes som en stor uppmuntran med tanke på hur starten i gymnasiet hade varit. De två sista åren trivdes jag bra i skolan. Vi hade en god sammanhållning i klassen och roliga fester.

Min studentexamen 1964

På våren 1964 tog jag studenten, examensfirandet blev en överraskande positiv upplevelse. Många vänner kom och gratulerade, både svenska och estniska. Det var en stor händelse och jag var oerhört lycklig att det slutat väl med min skolgång. Många gånger hade jag haft anledning att misströsta. Att alla kom, särskilt de estniska kamraterna som jag vuxit upp med i estniska skolan, men också scouterna, och grannarna på landet det fick mig att känna - slutet gott allting gott. Jag hade som ung väldigt dåligt självförtroende och var blyg och tystlåten. Jag hade inte så stora förväntningar på att bli uppmärksammas.

Jarl hade börjat visa intresse för mig redan under gymnasietiden. Vi var klasskamrater de två första åren i gymnasiet, men sen bytte jag klass. Det var då jag bytt klass och bara ibland gick och hälsade på i min gamla klass som Jarl började bjuda ut mig. Till en början var det svårt för Jarl och mig att träffas. Ilse, och även resten av min familj, var väldigt misstänksamma mot Jarl. Innan de ens lärt känna honom hade de synpunkter. Kanske berodde det på deras omtanke om

mig dvs deras oro, att jag inte var mogen nog att göra självständiga val? Deras avvisande hållning gjorde det svårt för oss att ses hemma hos mig. Jag var mera välkommen i Jarls hem med mamma Birgit och syster Margareta. Jag minns att Jarl en gång kom med röda rosor till mig. Den första film vi såg tillsammans var Cleopatra 1963, med Elisabeth Taylor och Richard Burton i huvudrollerna. Jarl försåg mig också med min första bandspelare, en stor rullbandspelare. Jag fick hans gamla när han köpte en ny.

I England som barnflicka

Efter studenten var jag två somrar hos jordbrukarfamiljen Ann och John Ackland. Deras gård Frances Court, låg ca 30 minuters bilfärd från staden Exeter, i sydvästra England. Det var en av mina klasskamrater i gymnasiet, Susanne Betts, som hade hjälpt mig att få kontakt med familjen. Hon bodde själv i en annan familj på cykelavstånd.

Jag hjälpte till i hushållet och med barnen. När potatisskörden satte igång fick jag delta som sorterare på potatisupplökningsbandet. Det arbetet fick jag betalt för vilket var ett bra tillskott till reskassan. Det främsta målet med Englandsresan var att lära mig språket. Mina skolbetyg i språk var alltid svaga, problemen med stavningen drog säkert ner betyget. Jag kom att trivas bra i familj som bestod av Anne och John med barnen David och Ruth.

Vi satt ofta framför Tv:n om kvällarna. Som sysselsättning började jag sticka en tröja till sonen som då var 3 år. En del utflykter blev det till det vackra landskapet Devon och till Englands sydkust. Jag fick också alltid följa med på familjens släktträffar. Gården i England var betydligt större än det familjejordbruk i Örtofta, där vi hyrde in oss när jag var barn.

En tid hade jag ett dagligt uppdrag att torka av ett par hundra ägg och sätta dem i äggkartonger. Det var frigående höns på familjen Acklands gård, därför behövde äggen rengöras. Min väninna Susanne bodde hos en familj som hade en riktig hönsfarm. Där fanns hönsen i burar och äggen rullade fram i en ränna. Man vandrade mellan raderna av burar och det var lätt att plocka upp äggen.

Farmor kom från Estland

Farbror Leo och farmor

Efter flera ansökningar om utresetillstånd fick slutligen farmor lov att lämna Estland. Från Viljandi åkte hon till Tallinn. I Tallinn fick hon sällskap av en yngre vän till familjen som åkte med henne till Lenningrad, varifrån hon sen tog flyget till Stockhholm. Den 27 september 1961 anlände hon till Arlanda och mottogs av barn, barnbarn och barnbarnsbarn. Arton år hade gått sedan hon senast såg sina barn och de äldsta fem barnbarnen. De tre yngsta barnbarnen var födda utanför Estland. Som väl var kunde vi alla estniska. Farmor var 82 år då hon kom. Med tanke på hennes ålder var det en prestation att komma hit med allt det nya och okända som det innebar för henne. De tre barnen Leo, Ellen och min far Ilmar, hade nu gemensamt ansvar för hennes uppehälle. Farmor fick bo hos var och en i perioder. Hon reste mellan Stockholm, Malmö och Lycksele där kusin

143

Enn bodde med fru och två små barn. Långa sträckor med tåg reste hon ensam, bara lämnades och hämtades på stationerna. Farmor fick se mycket men tänk att hon orkade.

Kusin Anu-Mai och jag tog studenten samma år. Då var farmor först i Stockholm på Anu-Mais examensfest och sen tog hon tåget till Malmö och var med oss på min fest dagen efter.

Ett speciellt minne har jag från den tid farmor bodde hos oss. Det var en söndagsmorgon när far satt och pratade med sin mor. Hon hörde lite dåligt så far fick tala högt. Då berättade han för henne om tiden efter mors död, hur det hade varit. Jag minns inte allt utan mest vad han berättade om mig. Han berömde mig varmt, jag hade betytt så mycket, utan mig visste han inte hur han skulle ha klarat det. Jag blev mycket förvånad. Det hade jag inte trott. Något sådant hade jag aldrig fått höra. Jag blev glad, men eftersom jag råkat höra det, det sades inte till mig, kunde jag aldrig ta upp det med honom. Synd att vuxna inte gav beröm mera direkt. Man fick mest höra positiva saker på omvägar. Det var kanske också något som låg i tiden. För mycket beröm kunde skada ansågs det.

Farmors porträtt målat av Per troligen sommaren 1964

När farmor var hos oss, bodde hon en tid i Malmö och viss tid i Hosterup. Per passade på att måla ett porträtt i olja av farmor, när de båda var ensamma ute i stugan en tid. Farmor uppskattade att vi hade en konstnär i släkten. Per hade en utställning i Stockholm på Estniska huset under sin studietid på Konstfack.

Farmors porträtt var med på den utställningen. Far blev ägare av det fina porträttet och han lät rama in det. Per hade också med ett självporträtt på den utställningen, kanske det enda som han gjort i olja. Efter fars död fick jag överta farmors porträtt.

Per, farmor och jag.

Under sin vistelse i Lycksele hösten 1964 fick farmor en första hjärnblödning. Hon återhämtade sig något men försämringar kom ganska snart igen. Hon fördes till Stockholm för att få mera vård och rehabilitering. Det blev aktuellt att söka efter ett vårdhem för farmor. Viktigt var att hitta ett ställe där hon skulle kunna känna sig hemma och trivas. Eftersom farmor inte

kunde tala svenska blev vårdhemmet Maria Regina i Storängen, Nacka, som drevs av tyska nunnor en bra plats. Farmor talade tyska förutom estniska. Hennes hälsa försämrades successivt men hon kunde skriva brev fram till 1967. Hon intresserade sig för alla barnbarnen och förhörde sig om dem. Hon glädde sig åt att alla tog studenten och därefter även studerade vidare. Farmors syn och hörsel försämrades och livet blev svårare vilket påverkade livslusten negativt.

Faster Ellen och Farmor

I de senare breven till far skrev hon ofta om farfar och avundades honom, som hade kunnat sköta sig själv till

sin sista levnadsdag. Allt oftare upprepade hon att det vore dags för henne att följa efter honom. Farmor fick sluta sina dagar på Maria Regina, nunnehemmet den 7 januari 1969.

I maj samma år skulle hon ha fyllt 90 år. Eftersom jag vid den tiden var i Berlin kunde jag inte vara med på begravningen. Farmors urna placerades i ett kolumbarium i Söderledskyrkan, Hökarängen.

Sommaren 1993, då Estland varit fritt i två år, tog jag med farmors urna till Viljandi. Det krävdes en hel del förberedelser för denna förflyttning. Först en ansökan om att få ta urnan från Söderleds Kyrkan. Efter det behövde jag ett intyg från den Estniska Ambassaden om tillstånd att föra den plomberade urnan över gränserna från Sverige till Estland. Farmor fick som hon själv önskat sin sista vila vid sidan av farfar och äldsta sonen Victor. Min far var med vid gravsättningen. Mina kusiner Liis och Matti med sönerna Toivo och Margus, Jüris dotter Merike och även kusin Ants med fru Ene deltog. Dessutom anslöt en del släktingar från Estland. Fars syskon Leo och Ellen hade vid den tiden redan avlidit i Stockholm, Leo 1980 och Ellen 1988.

I Viljandi

Vid farmors gravsättning var far för första gången sedan flykten tillbaka i sin födelsestad, Viljandi. Far firade sin 84-årsdag där. Det hann passera 50 år från flykten till det att han återsåg sitt hemland. Jag fick tillfälle att promenera med honom i staden. Han kände igen sig väldigt väl och kunde berätta om folk som bott i olika hus och visa mig sin gamla skola, kyrkan, badplatsen, mm. Farfar och farmors hus kunde vi då bara se från utsidan.

Farfars hus. Familjen själv bodde i hörnlägenheten på 2:a våningen, Lutsu nr:8. Bilden från 1993.

1993, då far och jag var i Estland, fick far tillfälle att göra ett kort besök hos sin kusin Salme, som då bodde på fädernesgården igen. Hon hade under kriget förts till

Sibirien med två av sina barn. Svåra och hårda öden för mina släktingar. Salme kom tillbaka från Sibirien 1958 men med hälsan förstörd bl.a genom en svår skada i ryggen. Jag har träffat Salmes yngsta son, min syssling Ott. Han körde mig till sitt barndomshem, vår gemensamma farfarsfar, Hans gård som Ott nu har rustat upp. Otts farfar Hans med hustrun Julia tog över gården. Barnbarnet Ott och hans hustru Antonina och deras två döttrar med familjer använder huset som sommarstuga.

Fars bakgrund

Min far, Ilmar, föddes 9 augusti 1909 i Viljandi, som den yngsta sonen till Adolf och Elise Anderson. Syskonen var Victor född 1902, Leo född 1903 och Ellen född 1907.

Farmor med barnen, Victor, Leo, Ellen och Ilmar i sitt knä.

Farfar Adolf , (kallad Ado), föddes i en jordbrukarfamilj, som den äldste sonen. Han valde att avstå från rätten att ta över gården och blev istället ämbetsman. Gården togs över av den näst äldsta sonen, Hans. Han hade problem med synen, vilket försvårade vidare studier för honom. Han klarade sig bättre som jordbrukare.

Adolf hade tidigt visat sig ha fallenhet för högre studier. Han var musikalisk och spelade fiol. Han hade också intresse för snickeri. Efter studierna började farfar att arbeta vid domstolen i Viljandi och såg till att domsluten fullföljdes. Han fick flera uppdrag inom bank och industri och förvaltning. Han tycks ha varit en betrodd och driftig man.

Farmor och farfar gifte sig 6 juni 1898 i Viljandi.

Poträtt av farmor Elise född Köönberg (f 1879) och farfar Adolf Anderson (tidigare Andreson) (f 1869).

Sedan 1905 bodde familjen i det hus som farfar köpt, på adressen Lutsu 8, i Viljandi. Ett rött tegelhus byggt i vinkel med flera lägenheter på de två våningarna. Vind och källare fanns också. Till en början flyttade de in i en av de små lägenheterna och under den tiden renoverade farfar själv den stora hörnlägenheten på 2:a våningen med utsikt mot sjön som de senare bodde i. Farfar lät bygga till en del på huset som han hade som sitt kontor.

Till huset hörde en trädgård. På innergården fanns skjul för varje lägenhet för förvaring av ved med mera.

Rum hyrdes ut till skolelever som kom från landsbygden runt omkring och även lärare bodde i huset. Bland dessa inneboende fanns en tid fars kusiner, farbror Hans 3 barn, Salme, Lind och Otmar.

Under skolåren kom kusinerna varandra nära. Far har också berättat för mig, hur mycket han som barn tyckte om att åka ut på landet till farbror Hans och tant Julias gård och hälsa på kusinerna.

Farmor stod för kosthållningen för dessa inneboende elever. Det kunde vara ganska många runt middagsbordet hos farmor. Hon hade troligen hjälp i hushållet, men ansvaret och ledarskapet stod hon för. Hon var en duktig kokerska. Min kusin Liis har fått ärva farmors receptsamling. Ett recept ur den, nämligen farmors mjuka pepparkakor, har jag tagit upp som en tradition i min familj. Varje jul bakar jag en eller två satser av den. (Se recepten i Receptbilagan i slutet av boken). Min familj har kommit att tycka om dessa

mjuka pepparkakor. Kanske också Nina för traditionen vidare i sin familj. Vi bakar också de mera typiska svenska hårda pepparkakorna.

Farmor engagerade sig i hjälpverksamhet. Både farmor och farfar var kulturellt intresserade, uppskattade musik och teater.

Senare när farfar och farmor flyttade till Tallinn, var farfar juridiskt ansvarig vid Skogsöverstyrelsen och lektor vid Polishögskolan. Farfar har också arbetat vid Inrikesministeriet, som ansvarig chef för Passavdelningen. Han har också haft ansvar i Kyrko- och trosfrågor.

Victor, den äldsta sonen, gick i gymnasiet i Tartu. Han var mycket social och startade den första scoutkåren i Viljandi. Som gymnasist, år 1918, organiserade han en scouttrupp för att delta i befrielsekriget i Lettland mot rödgardisterna. Tragiskt nog dödades han i strid den 26 maj 1919, endast 17 år gammal. Victor hade gått upp i kyrktornet i Valmiera kyrka i Lettland, nära gränsen till Estlands sydöstra del. Därifrån sköt han mot fienden, lettiska kommunister. Han blev sedan själv träffad i huvudet av en dödande kula. Man frågar sig, hur mycket militär utbildning dessa unga pojkar hade fått, innan de sattes in i öppen strid.

Min faster Ellen berättade för mig hur chockerande det hade varit när Victors sårade kropp hade förts hem och ställts i ett rum, med kistlocket öppet, i avvaktan på begravningen. Föräldrarna själv svårt tagna av sorg,

hade inte förberett syskonen. Detta blev en tung sorg att bära för hela familjen.

Farmor och farfar vid Victors öppna kista.

Farfar, Ellen då 12 år och farmor vid Victors begravning.

År 1924 tilldelades Victor postumt ett hederskors och en bit skog på 16 hektar för sina ledaregenskaper vid organiserandet av scouttruppen. Farfar fick förvalta skogen och kunde därifrån få sitt behov av ved för uppvärmning. Victors bild med vidhängande kors finns kvar i släkten och det är alltid släktens äldsta som har äran att förvalta det. Farfar och farmors familjebibel, där alla släktmedlemmarnas namn och födelse- och dödsdatum finns inskrivna, följer samma tradition.

Under tiden jag skriver denna bok får jag veta, via min kusin Liis Klaar i Tallinn, att Victor den 26 maj 2011 fått en minnesplakett med sin bild uppsatt på väggen vid sidan om ingången till Valmiera kyrka. Samma dag avtäckts en minnessten för de lettiska gymnasister som, med inspiration av vänorten Viljandis estniska scouttrupp, också bildade en stridande trupp.

Detta kändes riktigt rörande för mig, att min farbror, Victor, efter drygt 90 år, blev ihågkommen på detta hedrande sätt.

Victors bild med det postumt utdelade korset. Den bilden av Victor finns på minnesplaketten vid ingången till Valmiera kyrka.

Farbror Leo lärde sig under sin gymnasietid också att spela piano. Hans musikintresse höll i sig och han köpte ett piano till sitt hem även här i Stockholm. Efter gymnasietiden fortsatte Leo sina studier på Universitet i Tartu. Universitet i Tartu grundades av Gustav den II

Adolf under Sveriges stormaktstid. På universitetsplatsen finns en staty av Gustav den II Adolf än idag.

Leo utbildade sig först till veterinär. Han vidarutbildade sig sen med inriktning mot mejeriproduktion, han läste bakteriologi i Kiel i Tyskland och senare om osttillverkning i Finland.

Faster Ellen fick börja i gymnasiet Tallinn när farfar och farmor flyttade dit på grund av farfars arbete. Trots att Ellen slutade med högsta betyg i gymnasiet fick hon inte fortsätta till högre studier, farfar ansåg att flickor inte behövde utbilda sig.

Far växte upp och gick i skolan i Viljandi. Studierna gick bra. Han fick också lära sig spela piano, det ingick nästan i uppfostran då. När det blev dags att fundera på yrkesinriktning fick han tips av en kusin, Salme. Salme föreslog att far skulle utbilda sig till agronom, för då fick han vara ute mycket i naturen. Far hade varit lite sjuklig och behövde tänka på sin hälsa.

Far tog sin agronomexamen vid universitetet i Tartu. Han valde också en inriktning mot mjölkproduktion. Han studerade också en tid i Helsingfors i Finland.

Under sin första tid som agronom har jag fått veta att far åkte omkring på motorcykel mellan gårdarna i östra Estland och tog in uppgifter och hjälpte bönderna som rådgivare.

Han arbetade också vid Öisu Mjölkinstitut som lärare och forskare i sydöstra Estland.

Under samma tid arbetade mor som bokhållare i Öisu. Uusbergs gård, Kalvre tror jag låg någonstans i närheten. I Öisu träffades mina föräldrar och tycke uppstod. De vigdes först i Öisu och sen hade de den kyrkliga vigseln i Tallinn, Kaarli kirik (Karls kyrka) den 14 april 1941. Sin första gemensamma bostad hade de vid Frihetstorget i Tallinn, inte långt från farföräldrarnas hem.

Öisu, en herrgård byggdes i mitten av 1600-talet. År 1744 skänkte den ryska kejsarinnan , Jelizaveta Petrovna, herrgården till adelsmannen och amiralen Peter von Sivers. Släkten von Sivers ägde slottet till 1919.

Hösten 2012 besökte jag min syssling Ott och hans fru Antonina. De var vänliga nog att visa mig runt i Estland då vi bl. a. såg Öisu herrgård. På nätet kunde man hitta uppgifter om Öisu.

När Toomas föddes, sommaren 1942, fick han tillbringa sin första sommar med mor i närheten av Öisu och morföräldrarna, Uusbergs gård. Toomas var 1½ år då flykten från Estland förändrade familjens liv helt och hållet.

När farmor och farfars tre barnen med familjer, på grund av kriget, flytt utomlands lämnade farmor och farfar sin våning i Tallinn och återvände till Viljandi. De fick då bo i en liten lägenhet i sitt hus, som då var beslagttaget av den ryska ockupationsmakten.

Farmor en duktig husmor.

Farfar Adolf i sitt hem i Viljandi.

Fars kusin Salme fick ett svårt liv genom att hon tillsammans med två av sina 4 barn, Linda och Ott, fördes till Sibirien troligen 1949. Två pojkar blev kvar på gården tillsammans med farmor. Salme skadade sin rygg under vistelsen i Sibirien, då hon föll ner från ett lastbilsflak. Dottern hade svårt att gå, på grund av att hon tidigt drabbades av polio. Salme kom tillbaka till Estland från Sibirien hösten 1958. Barnen hade fått åka hem ett par år tidigare. Ott, min syssling, som jag lärt känna sedan Estland blev fritt, klarade sig hälsomässigt bättre men hade efter vistelsen i Sibirien svårigheter att fritt få välja skola och utbildning. Trots att det var oskyldiga människor som deporterades blev de särbehandlade av sina landsmän vid återvändandet till hemlandet. De sades vara folketsfiender. Ott fick inte tillträde till studier vid Universitetet men han sökte sig istället till Tekniska högskolan och blev byggmästare.

Ingen trodde från början att det skulle dröja så länge innan Estland blev fritt. När friheten till slut kom, 1991, var det för sent för många att återvända.

Många välutbildade unga ester, födda och utbildade utlanför Estland, återvände till sina föräldrars hemland för att hjälpa till med sina erfarenheter och kunskaper vid byggandet av ett nytt självständigt Estland.

Vissa har under perioder arbetat i Estland inom sina respektive specialområden. De har varit en hjälp som stött Estlands utveckling till en modern stat.

Jag har släktingar som valt att bosätta sig i Estland.

Min studietid i Lund

Mina universitetsstudier i Lund var rätt ofokuserade kan jag nu efteråt se. Jag hade inget tydligt mål. Jag började med sociologi och fortsatte med pedagogik. Egentligen engagerade jag mig aldrig helt i studierna men det jag hade påbörjat måste fullföljas. Jag fick en fil.kand. med sociologi, pedagogik, psykologi och allmän rättsvetenskap. Studietiden var mer en tid av lugn och ro. Jag hade flyttat hemifrån. Först bodde jag inneboende i en arkitektfamilj med sex barn. Arkitekt Bengt Edman hade eget kontor och höll vid den tiden på med ritningar till flera studentboenden i Lund.

Jag fick bo gratis i ett litet rum i deras hus, utan kokmöjligheter, mot att jag passade de tre minsta barnen tre timmar på förmiddagarna. Det var mitt sätt att komma hemifrån. Till en början var det roligt men det var inte hållbart i längden. Mina studier blev lidande och jag fick tillfälligt flytta hem igen efter en termin.

Ganska snart efter detta fick jag ett erbjudande om att få hyra en etta i Lund, i andra hand, av en estnisk vän som tänkte på mig. Vilken lycka, eget boende, till bra pris och lugn och ro! Jag bodde där tills jag avslutat mina studier 1968. Min examen firades med att far bjöd Jarl och mig på middag i Östarp, ett fint gammalt gästgiveri.

Under tiden i Lund var jag med i en estnisk kvinnlig studentföreningen och vi hade en liten sångkör.

Kontakten med IM

Under min studietid hade jag kommit i kontakt med IM, Individuell Människohjälp, grundat av Britta Holmström 1938. Jag fick sommararbetat på huvudkontoret i Lund. Där arbetade jag med att ta hand om textilier, som då kom främst från IMs vävstuga i Grekland, ett hjälparbete som IM startat där för att skapa arbete för kvinnorna. Textilierna såldes genom IM i Sverige. Jag arbetade också på IM:s internationella arbetsläger för ungdomar, Tivedstorp i Tiveden. Två somrar var jag där. Andra året var Jarl också med mig. Dessa somrar på Tivedstorp var verkligen givande med tanke på kontakten med människor från olika länder. Vi ungdomar arbetade med att driva ett café för turister och försäljning av slöjd och hantverk från IMs verksamheter i Grekland och Österrike. På kvällarna hade vi gemensamma aktiviteter och fester. Tiveden var en väldigt vacker plats med sina trolska skogar och små sjöar. Sveriges enda sjö med röda näckrosor, Fagertärn, låg där i närheten.

Arbete i Tyskland

Efter min examen i Lund valde jag att arbeta för IM i Berlin, Schwedenheim. Jag ville få lite utlandserfarenhet och lära mig tyska.

Schwedenheim, bestod av fyra stora villor i en vacker del av Berlin, Schlachtensee. I husen fanns barnhem,

studenthem och semesterhem för äldre. Det fanns också personalbostäder och administrativa lokaler. En del av personalen kom från Sverige och ledningen var svensk. Av den tyska personalen bodde en del på Schwedenheim, och en del i eget boende i Berlin. En grupp unga tyska flickor, praktiserande elever, bodde och arbetade på hemmet.

Jag tog körkort i Berlin, och kunde efter det börja göra hembesök hos äldre som hade ansökt om att få komma till vårt äldreboende för en viloperiod. En period hjälpte jag till hos de äldre.

Kuratorn, Elisabeth Jägersköld, och jag gjorde dagsturer till Östberlin, för att besöka en del äldre som tidigare hade haft kontakt med IM, men som efter det att muren byggdes inte kunde ta sig dit. När vi åkte bil via gränsövergången, Checkpoint Charlie, blev vi noggrant kontrollerade. Det kunde hända att vi blev förhörda om vårt mål med resan och bilen genomsöktes. Det kändes alltid lite obehagligt vid dessa gränskontroller, jag var rädd att svara fel på något vid utfrågningen.

Skillnaden mellan Öst- och Västberlin var stor. I Öst var det ödsligt med stora breda gator men mycket lite trafik. Dåligt underhållna hus och bostadsområden. Affärer och varu- utbud var begränsat. Vi gjorde hembesök oftast hos äldre, ensamma människor som bodde trångt och omodernt. Eftersom vi inte kunde föränmäla våra besök, möttes vi med oro och skygghet, innan vi fick chans att förklara var vi kom ifrån. Tyvärr kunde vi inte ta med mycket till dem som vi besökte. Endast lite kaffe,

163

frukt eller något liknade fick vi ta med över gränsen. Besöken var nog mer för att visa att de inte var bortglömda.

Vi blev någon enstaka gång illa bemötta av folk på gatan eller i någon restaurang, eftersom vi åkte i en västregistrerad bil och även på klädseln kunde man se att vi kom från väst. För att undvika konfrontationer började vi äta på Operarestaurangen, där vi dagtid var de enda gästerna. Vi fick god mat och bra bemötande.

Om kvällarna hade jag ofta kontakt med de unga eleverna, som samtalspartner och stöd. Flera av flickorna kom från splittrade familjer och en otrygg uppväxt. Alla flickorna engagerades i pysselkvällar inför den årliga julmarknaden som hölls på Schwedenheim.

Mina åtta månaderna i Berlin (augusti 1968 till mars 1969) var en intressant och givande tid. Med tanke på alla de kontakter med olika människor som jag fick genom arbetet, var det också ett bra sätt att lära mig tyska. Från den tiden har jag många fina minnen, och ännu kontakt med ett par vänner, drygt 40 år senare.

Åter i Lund

Jarl studerade i Lund under min tid i Berlin. Efter tiden på Karlberg, valde han att bli reservofficer, i stället för officer, och började studera matematik och numerisk analys.

Strax innan jag skulle komma tillbaka till Lund, lyckades Jarl få en studentlägenhet på Stiftelsen, en högkyrklig studentförening. Vi kunde flytta in tack vare en rekommendation från Ingrid Eriksson, som vi lärt känna en sommar på IM:s Tivedstorp.

Lägenheten var mycket liten. Vi hade två rum, badrum och kokvrå. Rummen var möblerad med det nödvändigaste. Jarl var under den tiden väldigt intresserad av akvariefiskar och ordnade därför ett akvarium. Lite senare fick vi som bröllopspresent en TV av Jarls mor. För mig var det min första TV.

Sovrummet rymde bara de två sängarna och ett litet bord. Vi fick i Lund uppleva lyxen av att få lägenheten städad en gång i veckan, eftersom städningen ingick i hyran.

Det var i Lund som jag blev intresserad av silversmide och gick en kvällskurs. Jag blev fångad av silvret redan då. När jag lärt mig det nödvändigaste ville jag fortsätta själv.

Jag köpte snart en gasoltub med brännare, silver- och kopparplåt, lödmaterial, såg, borr, tänger, filar och började arbeta hemma. Jag ordnade en arbetshörna i vårt lilla sovrums. Till en början arbetade jag med koppar och gjorde glashållare och ett värmeställ för tekannan. I silver gjorde jag smycken, ringar, armband och halsband mm. När jag tänker tillbaka på det begränsade utrymmet vi hade, med avståndet mellan bordet och sängen som var max 50 cm, är jag glad att ingen olycka

hände. Det var inte en säker plats att arbeta på, med öppen låga och syrabad.

Ett urval av mina smycken.

Medan jag väntade på att Jarl skulle avsluta sina studier fick jag ett tillfälligt arbete på Kulturen i Lund i deras Konserveringsverkstad. Genom en kontakt på Kulturen fick jag senare kontakt med silversmeden Albrechtsson. Han hade arbetat för Wiwen Nilsson, innan han öppnade egen affär och verkstad. Jag fick arbeta med mina egna saker i hans verkstad på lördagarna, när hans fast anställda var lediga. Albrechtsson hjälpte mig, så jag under den tiden kunde göra en gräddkanna och en sockerskål till min Valenciaservis från Arabia.

Sockerskål och gräddkanna som jag gjorde till min servis Valencia, Arabia.

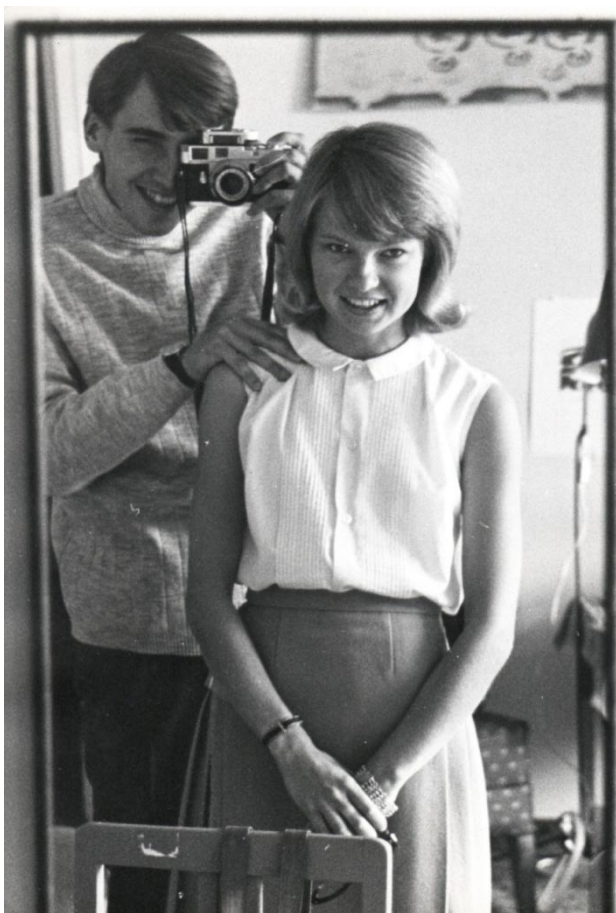
Vilket generöst erbjudande. På den tiden var min dröm att bli silversmed. Jag insåg dock snart att det var svårt att få sin försörjning som silversmed eller ens att få en lärlingsplats, vilket jag försökte. Detta fick mig att åter började söka jobb utifrån min examen. Det resulterade i ett arbete inom Socialtjänsten i Malmö.

Jag med mitt första egna halssmycke i silver. Fotot taget av Jarl.

Jarl och jag

Sommaren 1967 gjorde Jarl och jag en fjällvandring tillsammans. Jarl hade varit i fjällen med armén vintertid, och hade lite erfarenhet. Jag var väldigt nyfiken på att se mer av Sverige, jag hade inte varit norr om Stockholm. Vi åkte tåg till Storlien, och började vår vandring därifrån. Tågresan tog lång tid, inte hade vi haft råd att ta sovvagn, så vi var lite trötta vid ankomsten. Första dagen var väldigt tung för mig. Packningen, en gammaldags ryggsäck med smala läderremmar, kändes allt tyngre mot mina ovana axlar. Jarl hjälpte mig med packningen och uppmuntrade mig att ta mig framåt bit för bit vid stigningen till Blåhammaren. Första dagen fick vi uppleva både solsken och en ordentlig hagelskur. Vid en liten fjällbäck kunde jag inte balansera på den lilla krokiga fjällbjörken, som lagts som en spång över det forsande vattnet, utan jag tappade balansen och trampade ner i vattnet och fick min ena stövel vattenfylld. När vi nådde första dagens mål, var jag helt slut. Vi fick lite mat och kunde sen övernatta under enkla förhållanden. Jag sov som en stock och nästa dag gick allt mycket bättre. En pärs för mig lite senare, var att jag drabbades av maginfluensa. Det var ett lämmelår och antagligen var vattnet vi drack förorenat av dessa små djur. Det tog extra på krafterna, men vi kunde trots allt ta oss i tid till vårt mål 10 mil söderut. Vi hade biljett hem från Bruksvallarna. Hösten efter fjällvandringen kände jag mig länge fysiskt stärkt.

Tiden för vår förlovninng.

Den 2 september 1967 förlovade vi oss. Vi valde dagen, då Sverige natten mellan den 2 och 3 septmber skulle gå från vänster- till högertrafik. Vi hade två händelser att knyta till detta datum, en hjälp för minnet.

Fjällvandringen, som vi gjort tillsammans, brukar jag se som ett test. Kan man vandra tillsammans och klara de strapatser som detta innebär, då finns det också hopp om att man kan leva ihop. Jag hade fått se många fina sidor hos Jarl, han var klok, pålitlig, mycket snäll och omtänksam.

Efter förlovningen fick jag en reaktion från en av de ingifta släktingarna som undrade, 'vet du vad du gör, du gifter dig ju med en utlänning'. Den synen fanns bland en del ester att man måste gifta sig med en av sina egna landsmän.

Jarl var tidigt intresserad av foto. Under gymnasietiden köpte han en Leica kamera och fotograferade flitigt även i skolan. Fotointresset har han burit med sig och utvecklat genom alla år. Fjällvandrandet har också blivit ett återkommande tema för Jarl. Jag har också varit med på flera fjällturer. Den senaste vandringen med ryggsäck och tält var 1994, då vi båda hade fyllt 50 år. Att jag senare inte följt med beror delvis på att barnen då flyttat hemifrån och ingen kunde sköta om tomt och växthus. Jarl hittade nya vänner att vandra med och gick ibland ensam.

Under Jarls tid på Karlberg blev jag bjuden på kadettbal. Det kändes som en stor händelse för mig att åka till Stockholm och gå på bal. Faster Ellen hjälpte mig. Hon sydde en klänning till mig av ljusblått sidentyg. Det var en lång klänning lite utställd utan ärm och liten stå krage kantad med ett smalt silverband. Långa handskar i silverfärg och en liten virkad väska av

171

silvertråd hörde till utstyrseln. Jag kände mig verkligen fin i min första långklänning. Ensam åkte jag taxi till slottets stora trappa. Där mötte en officer som frågade efter kadettens namn. Alla kadetter stod uppställda utmed trappan och respektive kavaljer fick då springa ner och eskortera sin dam upp. Kvällen före balen var alla inbjudna till slottet för att öva speciella danser som enligt gammal tradition utfördes i grupp.

Jarl och jag på Kadettbalen på Karlbergs slott 1967.

Balen var en upplevelse. Roligt att en gång vara med på en så traditionsrik fest. Man drack konungens skål och en fin middag med flera rätter serverades. Sedan dansades det halva natten.

Bröllop

Jarl och jag gifte oss den 29 mars 1969. Vi hade en väninna, Ingrid Eriksson, som vi lärt känna i Tivedstorp. Ingrids pappa var präst och han vigde oss i Maglehems kyrka. Vi tyckte det var roligt att få gifta oss i en liten landsortskyrka, där vi hade en anknytning.

Bröllopsmiddagen hölls på Fjällkinge Gästgiveri i närheten. Det var ett litet intimt bröllop med de närmaste och några vänner. Bland fars sparade papper fann jag notan för bröllops middagen. Det var en blygsam summa något över 500 kronor. Därtill kom att far hyrde en Volkswagen buss för att transportera gästerna från Malmö.

Arbetet som socialsekreterare

Jag började arbeta i Malmö som socialsekreterare. Det blev en tuff uppgift för mig som jag inte var riktigt förberedd för. Det var svårt att få arbete vid den tiden och valmöjligheterna var få. Egentligen hade jag inte rätt utbildning för arbetet på socialbyrån, jag hade inte socionomexamen. För mig blev det att kastas in i människors liv utan verktyg att kunna hjälpa dem. Utan

173

ordentlig introduktion i arbetet fick jag gå rakt in och ersätta en socionom från första dagen. Det blev en väldigt tuff tid för mig. Alla typer av ärenden skulle jag ta hand om. Det var mottagning på socialbyrån för klienter som behövde ekonomiska bidrag. Barn och ungdomar som behövde plats på barnhem eller ungdomsvårdskola. Alkoholister behövde komma till behandlingshem. Tvister om vem som skulle ha hand om barnen efter en skilsmässa. Många gånger svåra fall att ta hand om för mig som då både saknade teoretisk och praktisk erfarenhet. Mitt sociala arbete i Berlin hade sett helt annorlunda ut.

Tio månader höll jag ut och sen gav jag upp. Idag skulle man säga att jag var utbränd, men då fanns ännu inte den termen. Det tog för mycket på min hälsa, och jag hade svårt att koppla bort jobbet på fritiden.

Vi hade vid den tiden inte så höga omkostnader utan jag kunde ta en riktig paus och göra något helt annat. Jag valde att gå en heltidskurs i vävning under ett halvår.

Jag hann med en tids arbete på Kulturen i Lund, i deras konserveringsverkstad. Under den tiden pågick utgrävningar i Lund och fynden togs omhand på verkstaden. Detta var dock ett tillfälligt arbete och jag började se mig om efter ett mera varaktigt arbete.

Till Stockholm

Jag begav mig till Stockholm, och tanken var att Jarl skulle komma efter. Det var svårt, i början av 70-talet, att få arbete för akademiker. Både Jarl och jag kom in i arbetslivet via kurser med möjlighet till praktikplatser genom Arbetsförmedlingen i Stockholm. Jag hamnade på Arbetsmarknadsstyrelsen, utlandsavdelningen, och fick bl.a. arbeta med att ordna sommarjobb till ungdomar från Finland som ville praktisera i Sverige.

När jag hade fått ett arbete kunde jag ordna en bostad. Jag köpte vår första egna lägenhet i ett nybyggt HSB-hus på Stallgatan i Upplands Väsby. Då betalade vi 5000 kronor som insats för två rum och kök, balkong och källarförråd. Innan dess hade jag bott en tid hos min kusin Anu-Mai.

Sommaren 1971 flyttade Jarl också till Stockholm. Vi ägde inte mer än att vi kunde transportera allt med vår egen Volvo Amason. Till vårt första hem köptes en hel del IKEA- möbler.

Jarls första arbete efter examen blev Atlas Copcos Dataavdelning. Till en början var det tillfälliga anställningar några månader i taget och varje gång var det osäkert om det skulle bli en fortsättning. Jarl var uthållig och duktig och blev fast anställd. Efter det vågade vi tro på en fortsättning i Stockholm. Jag trivdes bra eftersom stora delar av min släkt fanns här och speciellt min faster Ellen blev en nära kär vän. Jarl och

jag kom att uppskatta naturen runt Stockholm och vi har aldrig ångrat att vi bosatte oss här.

Första barnet Nina Maria

Vårt första barn, Nina Maria, föddes 16 oktober 1973. Glädjen var överväldigande stor. Nu fanns åter ett mor och dotterförhållande. Nästan en vecka fick jag stanna på Löwenströmska sjukhusets BB avdelning, det var så på den tiden, förstföderskor blev väldigt väl omhändertagna.

Nyfödd i Landstingets kläder.

Eftersom vi hade både min far och Jarls mor och syster så långt bort, ordnade vi med dop redan på sjukhuset. Faster Ellen var med och höll Nina.

Ninas dop på Löwenströmska.

Min bror Per, som just då var i Sverige tillsammans med sin mexikanska fru Ana Maria, och Anas dotter Fedra, kom på besök redan på sjukhuset.

Jag hade sett så mycket fram emot att få ta hand om Nina själv, och sade därför upp min anställning på AMS efter föräldraledigheten.

Jarl fick fast arbete på Atlas Copco Data AB. Han hade väldigt lång resa till arbetet, från Upplands Väsby till Nacka. Vi började söka efter eget hus, det var en dröm som vi nu ville förverkliga. Efter mycket letande hittade vi huset som vi ville satsa på. Det var en äldre villa, som just byggts till och renoverats till viss del. Ägarna fick sälja, då de fick ekonomiska problem och inte kunde färdigställa bygget. Jag var pigg på att köpa huset eftersom mycket av det väsentliga var gjort. Resten, att slutföra inredning, tapetsering och målning, skulle jag själv klara av att slutföra. Läget i Trollbäcken tyckte vi mycket om, Jarl fick kortare väg till arbetet. Nära till skog och vatten. Dessutom kom vi närmare mina släktingar.

Flytten till Trollbäcken

Den 1 december 1975 flyttade vi till Trollbäcken. Huset kändes lite stort och ödsligt till en början och Nina sa på kvällen samma dag, 'vi åker hem, mamma', och då menade hon till Upplands Väsby.

Huset var ett stort projekt som krävde mycket arbete både inne i huset och ute på tomten. Det blev ett lärorikt och omväxlande jobb att förvandla detta hus till ett trivsamt hem. All ledig tid gick åt arbete med huset. Ledig tid, menar jag, var när barnen sov.

Huset sett från söder, innan vi satte häck mot gatan.

Arbetet kom att pågå under lång tid. Bit för bit färdigställdes rummen. Faster Ellen kom ofta på besök. Hon såg vad jag gjorde i huset och hur vi hade det med barnen. Hon var uppskattande och positiv. Vi hade mycket utbyte av varandra. Vi blev nära vänner. Medan jag ännu var hemma sydde jag mycket av barnens och

mina egna kläder. Faster Ellen var mig till god hjälp när jag skulle prova, det jag sydde till mig själv. Barnen fäste sig vid henne och tyckte om när hon kom på besök. Om jag någon gång behövde gå till läkare eller uträtta något ärende i Stockholm, kom hon och var hos barnen.

Ett sent porträtt av faster Ellen taget av mig i juni 1988, bara några månader före hennes bortgång.

Stefans födelse

Stefan föddes den 21 april 1976. Vi hade sådan tur med planeringen inför födseln, att min far och Marta, fars livskamrat under senare delen av hans liv, kom från Malmö på kvällen annandag påsk. Nästa dag, direkt på morgonen, var det dags för mig att åka till Nacka Sjukhus för förlossningen. Klockan 10.10 föddes Hans Stefan. Det gick snabbt och det var en lättare förlossning än första gången. När Nina kom till sjukhuset, med morfar och Marta, för att se lillebror sa hon genast: 'vi tar hem honom'.

Stefan döptes också på sjukhuset. Den här gången var förutom faster Ellen, morfar, Marta och Nina med. När den kvinnliga prästen sa: Nu sjunger vi psalm..., sjöng Nina också med på sitt eget ordlösa sätt och fick beröm av prästen.

Strax innan Stefans födelse hade det varit soligt och varmt under påsken. Jag kunde gå i klänning. Men aprilvädret slog om och när vi kom hem med Stefan, var marken åter täckt av snö. Snön höll i sig och vi fick en kall Valborgsmässoafton.

Stefans dop på Nacka Sjukhus.

Stefan just hemkommen i Martas knä.

Småbarnsåren

När barnen var små var jag hemma några år. Det kändes bra att få följa deras tidiga utveckling dag för dag. Det gav mig också tid för att ta hand om huset och tomten.

Nina och Stefan hösten 1976.

Nina och Stefan var snälla och lätta att ta hand om. Eftersom Jarl och jag var inflyttade till Stockholm hade vi inte så många vänner, förutom släktingarna. Det tog tid att få kontakter. Det var först efter det att jag börjat arbeta igen, som jag fick ett större kontaktnät här i Stockholm.

De första somrarna efter att vi flyttat till Stockholm, åkte vi tillbaka till Skåne, för att träffa Jarls syster Margareta med familj och farmor Birgit. Vi bodde oftast i stugan i Hofterup, och kunde träffa våra gamla vänner från uppväxten och studietiden.

Farmor besökte oss en gång efter flytten till den egna villan i Trollbäcken. Det var försommaren 1976 då Stefan var omkring en månad. Farmor var mycket barnkär och höll mycket av sina barnbarn.

Farmor med Nina och Stefan hos morfar hösten 1976.

Hösten 1976 var vi hela familjen en tid i Malmö då Jarl, tjänstgjorde som reservofficer vid Lv4 i Ystad. Jag bodde med Nina och Stefan hos far under den tiden. Barnen

fick också träffa sin farmor Birgit. Bilden är från den tiden.

Morfar och Marta kom lite oftare till Stockholm och fick bra kontakt med barnen. Jag minns speciellt att Morfar och Marta kom och bodde hos oss ett par dagar när jag firade min 35 års födelsedag. Det var vackertinterväder och jag fick tillfälle att göra en skidtur ensam i den närmaste skogen. Jag njöt av stillheten och det vackra soligaintervädret i gnistrande snö. För mig själv tänkte jag då – nu har jag det bra i mitt liv. Jag hade uppnått harmoni och trygghet. Jag hade Jarl och vi hade två fina barn och ett trivsamt hus att bo i. Jag kände att det gått bra för mig i livet något som jag på intet sätt hade kunnat ta för givet. Jarl och jag hade många gemensamma värderingar och vi strävade mot samma mål. Jarl hade förlorat sin far i samma ålder som jag förlorade min mor. Vi hade båda mött svårigheter tidigt i livet och visste att målmedvetenhet och eget arbete är det som till slut ger resultat.

Jag hade en bra och nära kontakt med min faster Ellen. Hon var ett gott stöd för mig, genom sitt mycket uppskattande och positivt sätt mot mig, vilket säkert stärkte min självkänsla. Far blev också mera uppskattande mot både Jarl och mig tack vare Ellens positivism.

Morfar och Martas nära kontakt med Nina och Stefan gjorde att när de senare själva klarade av att åka tåg till Malmö, kunde de besöka dem där på egen hand. Det var då både Jarl och jag arbetade heltid och bara hade fyra

185

veckors semester. Jag minns inte riktigt när vi första gången lät barnen åka ensamma på tåget till Malmö. De hade då åkt tåg med mig tidigare så resandet med tåg var bekant. Vi lämnade dem på tåget på sina reserverade platser. De hade fått förhållningsregler, matsäck och pysselböcker. Morfar och Marta var informerade om i vilken vagn de satt. När de väl anlänt ringde far och berättade att de kommit väl fram och att en farbror kommit fram till honom och berömt barnen för att de hade varit så trevliga och skött sig så fint under resan. Det var ju roligt att få höra som förälder.

Marta berättade för mig en gång att då barnen var i Barsebäck på besök hade ett av grannbarnen sagt till Nina att 'Marta är inte din mormor' varpå Nina lungt svarade, Marta är Marta.

Barnens lek

Barnen fick bra lekutrymmen i vårt hus. Vi byggde ett stort bord längs ena väggen i deras rum och under en del av bordet gjorde vi en koja. På nedre plan satte vi upp en gunga och repstege. Där fanns också mer plats för större leksaker, såsom Stefans bil som han kunde köra runt på och Ninas traktor, en trehjuling.

Nina och Stefan i lekrummet på nedre plan. Morfar på besök.

Utomhus på vår tomt var det lite farligt för barnen med tanke på att det är delvis bergigt. Varje vår fick jag passa barnen extra noga då det var så lockande för dem att klättra på berget.

Vid fem års ålder önskade sig Nina en cykel. Hon hade en intensiv kampanj om hur viktigt det var för henne att få en cykel. Hon fick naturligtvis sin önskan uppfylld.

Jag gick också med barnen Skogsmulle skola och kyrkans barntimmar. Vi fick kontakt med några barn i de närmaste omgivningarna.

Barnprogrammen i TV växte barnen upp med. Utbudet var varierat då. Barnen snappade upp mycket både ord och ramsor och sånger. Ibland var det svårt för mig att tolka vad de sett, t ex 'savona sä' var 'Fablernas värld'.

Farbror Frittes Skafferi och Staffan Westerbergs ' Vilse i pannkakan' var också populära program. Berättelsen om 'Den fula ankungen' såg de också, ibland med djup medkänsla och inlevelse.

Tiden för programmen sammanföll ofta med tiden för matlagning.

Jag läste också för barnen, men det kunde hända att jag somnade innan barnen. Det var fullt upp för mig varje dag. Det fanns sällan tid att bara sitt ner. Vid den tiden vägde jag bara ca 45 kg. Inte förrän efter det jag började arbeta utanför hemmet kunde jag gå upp några kilon då jag fick tid att äta med vuxna.

Barnen delade rum tills Nina började i skolan. Inför skolstarten skulle vi göra iordning ett litet rum för Nina. Vi började med att tapetsera om rummet. Det var Nina och jag som tapetserade. Vi hittade en tapet på IKEA mönstrad med små blombuketter i glada färger. Tapeten var förklistrad och behövde bara dras genom ett vattenbad och sen sättas upp med noggrann mönsterpassning. Jag hängde upp tapeten och Nina stod nedanför mig och hjälpte till att få mönstret rätt. Nina var duktig och det gick bra att arbeta ihop med henne. Duktigt gjort av en sjuåring.

Stefan bodde kvar i det lite större lekrummet.

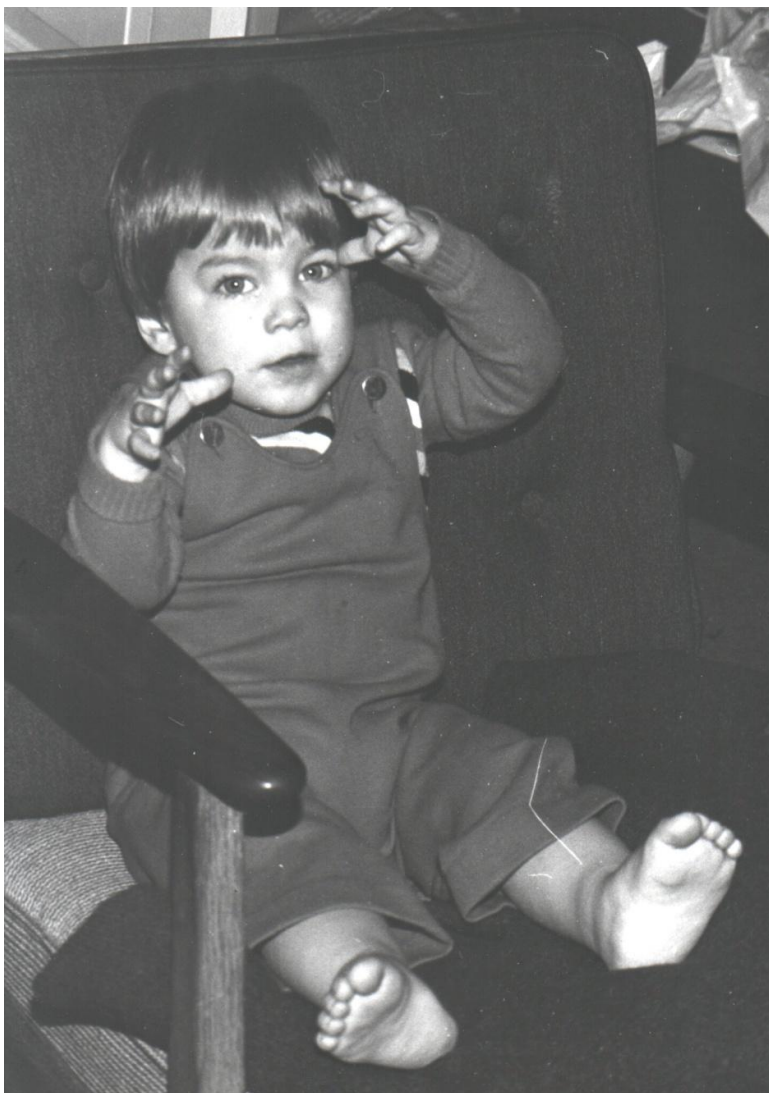
Några foton av barnen.

Nina tar sina första steg ute på Ångsö kort innan 1 års dagen.

Pappa och Nina i vårsolen vid tiden för Stefans födelse.

Stefan på besök hos morfar i Malmö hösten 1976.

Nina fem år på sin nya cykel.

Stefan på sin favorit bil.

Nina och Stefan med dockor och nallar.

Nina och Stefan.

Uffe och Stefan i lekrummet.

Medan barnen ännu var små hade jag under en period ett dagbarn Ulf eller 'Uffe', som i ålder låg precis mellan Nina och Stefan. Barnen lekte fint tillsammans och det blev ett sällskap för våra barn. Uffe kom på deltid och en eftermiddag i veckan fick jag själv ledigt, genom att Uffes mamma tog hand om barnen. Det gav mig lite egen tid att disponera.

Nina var med i en grupp för förskolebarn, anordnad av Trollbäckens kyrka, några timmar i veckan.

Varje år gjorde vi ett besök på Skansen.

Pappa Jarl hjälpte barnen upp på den stora Dalahästen på Skansen.

Pappa och Stefan i vår trädgård.

När barnen blev större började vi att se oss om i Sverige under semestern. Vi hyrde stuga på olika platser. Det var då jag fick uppleva Dalarna. Vilket vackert landskap och så mycket fin slöjd! Dit återvände vi flera gånger. Vi var också i Västmanland, Värmland och Hälsingland. Barnen fick uppleva sommarfjällen, då vi gjorde dagsturer längs lederna.

Ett par vintrar åkte vi också norrut för att barnen skulle få lära sig åka skidor. Vi var i närheten av Malung, för längdåkning och ett par gånger i Klövsjö, för slalomåkning. Barnen lärde sig åka men jag blev aldrig någon skidåkare.

Bild av familjen då vi anlönt till morfar i Hosterup sommaren 1987.

Tillbaka till arbetslivet

När Stefan var tre år kände jag mig mogen att börja fundera på en återgång till arbetslivet. Jarl som arbetade inom ADB- området tyckte att jag skulle ta mig in i den branschen, eftersom det fanns goda arbetsmöjligheter där. För att komma in på ADB-linjen på Högskolan måste jag läsa upp mitt betyg i matematik, det krävdes bra betyg i matematik för ADB-linjen. Jag kunde via Vuxenskolan i Tyresö på deltid under en termin klara matematiken. Efter det kunde jag börja studera igen.

Jag kom in på den 1-åriga ADB-utbildningen vid Fridhemsplans Högskola. Barnen fick vara hos en dagmamma. Jag undrade länge om jag valt rätt väg. Under ett år hinner man inte så långt inom ett för mig så nytt område, men det gick bra. Vi lärde oss använda programmeringsspråket Cobol. Efterfrågan på arbetskraft med ADB utbildning var stor vid den tiden, jag tror att alla som klarade utbildningen, fick ett arbete direkt. Vi var tre elever från kursen, som fick arbete på Atlas Copcos Data. Eftersom barnen ännu var små, valde jag att arbeta 6 -timmars dag. Stefan fick en plats på daghem och Nina började på förskolan.

Det blev en ganska svår början för mig, med min förkortade arbetstid. Kraven på mig var inte mindre för att arbetstiden var kortare. Jag hade också svårt att arbeta övertid som de yngre medarbetarna kunde göra. Det tog tid att komma in i arbetet men samtidigt

uppskattade jag att få arbetsamrater och mera vuxet umgänge igen.

Efter fem år var jag mogen att söka mig vidare. Jag ville komma ifrån programmeringen och arbeta med systemering istället. Systemering och senare även projektstyrning intresserade mig mera. Planering och strukturering passade mig mycket bättre än det detaljerade arbetet med programmering. Kanske hänger det delvis samman med mina dyslektiska problem. Det exakta skrivandet av program var ansträngande.

Handelsbanken blev min nästa arbetsgivare. Där fick jag börja arbeta mer med systemutveckling vilket passade mig bra. Trots det blev tiden på banken inte så lång, jag fick problem med en kvinnlig chef, och sökte mig därför vidare till Postgirot efter 2 ½ år.

På Postgirot arbetade jag med systemutveckling och projektstyrning. Arbetsklimatet och arbetsuppgifterna passade mig bättre, jag hade också under mina år i arbetslivet gått kurser och vidareutbildat mig.

Jag blev bland annat projektledare för ett system för överföringar av pengar från Postgirokonton till konton på Nordbanken. Projektet höll tidplanen vilket är ovanligt. Nina fick under två somrar arbeta på den avdelningen på Postgirot som var användare av det systemet.

Ett par år efter 1991, då Estland blev fritt, fick jag delta i ett projekt som skulle förändra betalningsrutinerna i

Estland. Postgirot ville sälja in sin modell, Postgirots betalningstjänst - Gula kuvertet, vilket innebar att Postgiros kontoinnehavare kunde varje månad posta sina räkningar i ett gult Postgirokuvert och få sina räkningar betalda via sitt Postgirokonto.

Projektet misslyckades, eftersom esterna inte ville ha en lösning med att posta sina betalningar. De ville skapa en ADB-lösning för betalningar direkt. Visserligen hade folk då ännu inte datorer hemma, men man tänkte sig att placera ut datorer för ändamålet på posten eller på banker. Detta skulle bli en stor förbättring för gemene man eftersom man slapp gå till elverket, gasverket, vattenverket mm för att betala räkningen direkt till respektive kontor.

Datoriseringen gick väldigt snabbt i Estland så deras beslut var helt rätt. För mig var det intressant att komma till Estland, uppleva mina föräldrars hemland, höra språket och se mer av Tallinn, under den tid som projektet pågick.

På Postgirot hann jag också arbeta med att skriva handböcker för de system vi utvecklade.

Nina och Stefans skoltid

När jag hade börjat arbeta igen, upplevde jag det som att livet började rulla på i snabb takt. Det var inte alltid man hann med allt som skulle ha behövt göras.

Både Stefan och Nina hade vissa dyslektiska problem. Stefan litet mer än Nina. Dessutom fick Stefan inte den hjälp som han behövde utan hans lärare hävdade att han var lat och ointresserad. Problemet var också att man i Stefans skola ville undervisa enligt en metod med ordbilder, men det fungerar inte bra för dyslektiker. Stefan kom hem och sa: 'Fröken vill att jag skall läsa och jag kan ju inte ens bokstäverna'. Då började jag hjälpa Stefan med ljudningsmetoden. Jag kände igen Stefans problem, eftersom jag hade haft samma svårighet själv. Det var så tråkigt att uppleva att ingen förbättring skett sen jag gick i skolan. Dessutom fick jag inte gehör från Stefans lärare, inte ens när jag bad rektorn om hjälp. Stefan fick en dålig start i skolan. Jag fick anklagelser mot mig att jag gav Stefan för svåra böcker att läsa, vilket skulle vara anledningen till hans lässvårigheter.

När filmen 'Den oändliga historien' kom på biograferna, gick vi och såg den. Stefan tyckte mycket om filmen, så vi köpte boken, skriven av Michael Ende, till honom. Han tog sig själv envist genom den tjocka boken som omfattade 469 sidor.

Stefan var mycket intresserad av böcker. Han hade en stark inlevelse i berättelser. För honom var det extra viktigt att han fick läsa en fängslande historia och inte sitta och traggla enstaka ord eller läsa alldeles för barnsliga böcker som hans lärarinna ville.

Stefan blev uttagen till Tyresö Gosskör när körledaren, Hans-Börje Lindstöm, besökte skolan och lyssnade på

201

pojkar i 3:e klass. Stefan var med och sjöng i flera år. Vi gick och lyssnade på kyrkokonserterna under den tiden han var med. Jag tyckte det var fint att få uppleva dessa konserter, och jag tänkte alltid, att detta måste bli musikaliska minnen för Stefan, som sätter spår för resten av livet. Musikdirektören, Hans-Börje, var ambitiös och kören sjöng t ex Händels Messias. Vid ca 15 års ålder slutade Stefan sjunga. Rösterna bar inte så bra längre.

Stefan började spela fiol en tid men intresset var svagt och han slutade.

Nina valde att spela piano. Hon kom en bit på väg och spelade riktigt fint, men sen räckte tiden inte till. Studierna krävde all energi. Fars Ekströmspiano finns hemma hos Nina. Ingen spelar på pianot. Kanske någon av Ninas pojkar blir intresserad? Vår tid med TV, datorer och datorspel tycks inte ge så mycket utrymme för eget musicerande.

I tonåren började Stefan intressera sig för flygplan och båtar och köpte för egna pengar böcker i ämnet. Detta intresse var han ensam om i vår familj. För Stefan tycks dock det tidiga intresset ha betydelse för hans senare val av utbildning och yrke.

Nina åkte till USA som utbytesstudent 1990-91. Hon bodde ett år i Nashua, New Hampshire, hos familjen Richard och Robin Hickey, med dottern Caitlyn. Det kändes lite oroligt för oss föräldrar att sända iväg henne. Men Nina tvekade inte. Hon visste vad hon ville. Vi hade

brevkontakt, detta var innan man kunde sända brev över nätet. Jag har sparat alla Ninas handskrivna brev i en pärm. Undras vad vi hade sparat om det varit mejl vi sände mellan oss. Vi följde med intresse vad som hände henne i skolan och i familjen.

Nina och Stefan med familjen Hickey.

Stefan och jag åkte och hälsade på Nina våren 1991. Vi bodde 10 dagar hos Ninas familj. Vi fick se mycket genom att Robin och Richard ordnade flera bilutflykter, dels till storstaden Boston, men också till Rockport vid Atlantkusten. En gång gick färden norr ut mot Canadas gräns.

Ninas tid i USA betydde mycket för hennes mognad och utveckling. Det var starkt att våga ge sig iväg så på egen hand. Hon fick dessutom bra betyg det året, trots att det var mycket nytt hon möttes av i den amerikanska skolan. Språkkunskaperna har hon också haft mycket nytta av.

Stefan var inte intresserad av att resa ut som utbytesstudent, men han fick möjlighet att besöka Richard och Robin, 5 veckor sommaren 1993. Det betydde mycket för honom. Speciellt Richard hade tagit väl hand om honom. Han fick också en bra träning i engelska.

Jarl och jag fyller 50 år

Jarl och jag är jämnåriga och har födelsedag tätt efter varandra. 1994, när vi fyllde 50 år, gjorde hela familjen sin första utlandsresa tillsammans. En vecka på Teneriffa med sol och värme i början av januari kändes riktigt bra. Min födelsedag, den 5 januari, firade vi med en utflykt till Teneriffas högsta berg, Teide. Det kändes lite lustigt att befinna sig där, vi (Jarl och jag) Stenbockar, i ett kargt och blåsig landskap med en vacker utsikt över havet.

Familjen samlad på Teide. Jag, Nina, Stefan och Jarl.

Teide sedd på avstånd.

Den 20 januari, på Jarls födelsedag, hade vi gemensam fest för de närmaste och en del arbetskamrater. Barnen överraskade oss med ett syskonporträtt, 30 * 40 centimeter från Gimlin Studio. En bättre present kan jag inte tänka mig. Vi är mycket glada för fotot.

Nina och Stefan, december 1993.

Glimtat ur fars liv

Far började uppskatta sommarstugan och byggde vidare på den efter mors bortgång. Han firade sin 50-årsdag där. Syskonen Leo och Ellen kom till festen samt många av de estniska vännerna.

Far längst bak, längst upp vid dörröppningen vid 50-års festen med alla grannar och vänner.

Faster Ellen, far och farbror Leo på fars 50-års dag som firades i Hofterup.

Far hade en kämpakraft och tog sig igenom svåra saker. Efter skilsmässan från Ilse 1968, träffade han Marta Luhar hemma hos gemensamma estniska bekanta. De började träffas och trivdes ihop. För oss som nu bodde långt ifrån honom, kändes det bra att veta att han inte var ensam. Marta tyckte om våra barn och det innebar att när Nina och Stefan blev så stora att de fick åka tåg själva till Malmö kunde de hälsa på morfar och Marta. Om far hade varit ensam, hade det inte gått.

Ilmar Anderson 65 år

Den 9 augusti fyllde Ilmar Anderson 65 år och den 31 augusti avgår han med pension från en mångårig verksamhet vid Svenska Mejeriernas Riksförbunds centrallaboratorium.

Ilmar Anderson är född och uppvuxen i Estland. Han tog studentexamen i Tallin 1927 och 1932 avlade han agronomexamen vid universitetet i Tartu. 1932—37 var han verksam vid estniska lantbrukskammarens avdelning för bokföring och statistik och under denna tid (1933—34) studerade han även agrarekonomi i Helsingfors som finska parlamentets stipendiat. 1937—40 var han verksam som sekreterare i estniska mejeristföreningen och redaktör för mejeritidningen "Piimandus". 1941 engagerades han som lärare och vetenskaplig medarbetare hos professor Nikolai King vid mejeriförsöksstationen i Oisu och från oktober samma år verkade han som chef för sektionen för lantbrukets produktionsföreningar inom konsulentavdelningen vid estniska andelsföreningarnas centralförbund.

Som en följd av krigshändelserna i sitt hemland

kom Ilmar Anderson till Sverige 1944 efter en tids vistelse i Finland.

Han anställdes vid SMR den 15 februari 1946 och var till november 1947 placerad vid Statens Mejeriförsök, där han utarbetade ett system för kontroll av de syrningskulturer, som kom till användning i svensk mejerihantering. Den 1 november 1947 flyttade han till SMRs centrallaboratorium, där han alltsedan dess varit verksam. Han arbetade till en början som assistent till sin landsman professor Mart Järvik med vidareutveckling av syraväckarekontrollen och startade dessutom laboratoriets tillverkning av substrat för hygienkontroll, vilka båda arbetsuppgifter han fortfarande närmast har ansvaret för. Under 50-talet deltog han även i en del större projekt bl a avseende hygienisk status dels av konsumtionsmjölk, dels av smör. Under 60-talet har Ilmar Anderson bl a genomfört värdefulla undersökningar rörande bakterieflorens sammansättning i våra syrningskulturer och studerat olika betingelsers inverkan på balansen mellan olika bakteriegrupper. Han har även gjort intressanta undersökningar rörande långmjölsk bakterier och deras egenskaper. Ilmar Anderson hörde fram till 1 oktober 1971 till laboratoriets mikrobiologiska avdelning men efter en omorganisation av laboratoriets verksamhet blev han från nämnda datum utsedd till biträdande chef för den nybildade analytiska avdelningen.

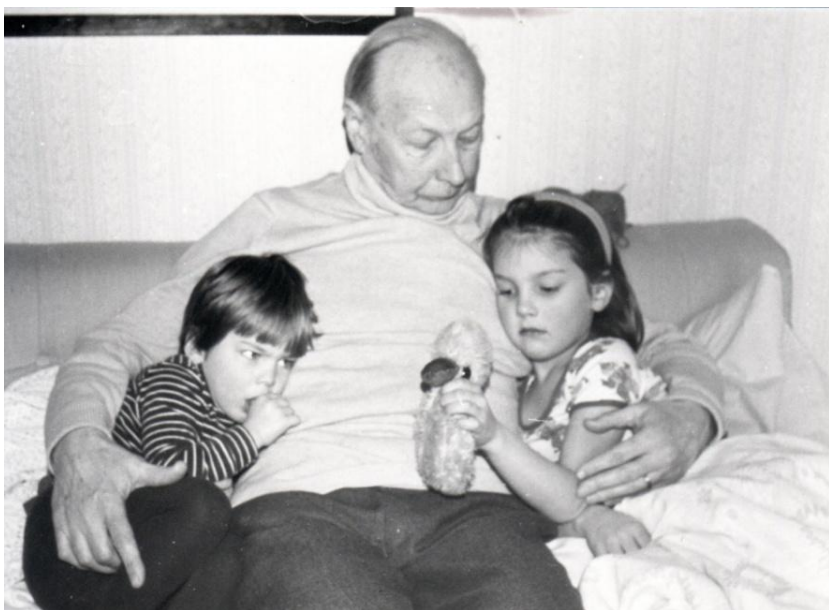
Ilmar Andersons mångåriga verksamhet vid SMR har präglats av stor samvetsgrannhet och lojalitet parat med en ingående kunnsighet inom sitt arbetsområde och förmåga att systematiskt och målmedvetet genomföra sina arbetsuppgifter.

Vad som kännetecknar Ilmar Anderson är också hans varma mänsklighet, hans konstnärliga inriktning och intressen och hans goda personliga egenskaper i övrigt, som gjort honom allmänt uppskattad som chef, medarbetare och arbetskamrat.

När han nu fyller 65 år och därmed avgår med pension är det därför en kär plikt att varmt tacka honom för många års trogen och trägen tjänst och önska honom många rika år som aktiv pensionär.

Hans Överström

Här i Sverige arbetade far på SMR, Svenska Mejeriernas Riksförbund i Malmö, hela sitt yrkesverksamma liv. Allt är väl beskrivet i en artikel som publicerades i samband med fars 65-årsdag och pensionering 1974. Jag hittade artikeln bland fars sparade papper.

Far med Stefan och Nina.

Far blev bättre som farfar och morfar än som far, tycker jag. Det var lättare för honom när han inte hade hela ansvaret. Genom avståndet sågs vi inte så ofta, men det märktes att han brydde sig om oss. Far reste också till Mexiko för att besöka Pers familj. En gång var Marta med.

Far, faster Ellen och farbror Georg med Nina och Stefan hos oss.

Bild av Marta, faster Ellen, Valve och farbror Leo.

Far hade kontakt med sin chef Hans Överström, även efter sin pensionering. Överström var inbjuden till lunch hos far, men fars plötsliga hjärnblödning kom emellan. Far var då 88 år gammal och han fick leva precis som farfar hade gjort, dvs. vara frisk och klara sig själv till slutet.

Jag blev uppringd på mitt arbete, Postgirot, när far förts till sjukhuset med en allvarlig hjärnblödning. Genast ordnade jag så att jag kunde ta flyget ner till Malmö. På sjukhuset väntade Marta. Kort efter min ankomst på kvällen den 19 november 1997 avled far.

Martas liv fortsatte och hon var vid rätt god hälsa, endast de sista månaderna tillbringade hon på sjukhem. Den 11 dec 2006 avled hon. En systerdotter var hos henne. Hon blev 95 år gammal.

Vuxna barn

Tiden gick och barnen växte upp, tog studenten, och gick vidare med sina olika utbildningar. Stefan gjorde värnplikt 1995-96 som signalist och kryptör i Norrtälje och Enköping.

Nina började läsa datavetenskap på Kungliga Tekniska Högskolan, KTH. Det blev periodvis hårt slit. Nina brukade trösta och driva på sig själv med frasen 'att sitta i kassan på Konsum skulle man ju inte vilja göra hela livet'. Även Stefan fick höra detta råd från Nina, som en sporre att kämpa vidare med studierna.

Stefan hade inte varit studiemotiverad under sina sista år på gymnasiet och betygen var därför inte så bra. Efter sin militärtjänst kom han fram till vad han vill göra. Han sökte in på Högskolan i Gävle där han började med ett tekniskt basår. Det gick bra och han kunde fortsätta med Högskoleingenjörs utbildning. Stefan sökte därifrån vidare till Chalmers, där han slutförde sin utbildning till Civilingenjör, med inriktning på marinteknik. Jarl och jag har fått vara med som stolta föräldrar både på Stadshuset i Stockholm för Ninas diplomutdelning 1997 och på Konserthuset i Göteborg där Stefan fick sitt diplom 2003. Barnen har överträffat oss då det gäller studier. Vi gläds å deras vägnar.

Min tid för konst och hantverk

När barnen på 90-talet flyttat hemifrån och Jarl och jag blev ensamma, då tyckte jag att tiden var inne för mig att satsa på mina intressen, konst och hantverk.

Mor hade tidigt haft känslan av att jag skulle syssla med slöjd och hantverk. Det berättade tant Aavik för mig. Far var mera tveksam. Nu blev det så att jag började med konst och hantverk ett år efter fars död. Min bror Per uppmuntrade mig långt tidigare att ta steget, men jag var inte redo för att välja den vägen förrän sent i livet, vid 54 års ålder. Jag ville inte försätta mig i en osäker ekonomisk situation vilket en konstnärlig bana oftast innebär.

Jag hade redan tidigt börjat använda en del av mina semestrar för kortare kurser i konst och hantverk. Det blev akvarellmålning på Hola Folkhögskola, träslöjd på Capellagården i tre veckor, svarvning på Grimslövs Folkhögskola och senare även på Sätergläntan m.m.

I augusti 1998 begärde jag tjänstledigt från Postgirot och började måla på heltid på Upplands Väsby Konstskola. Det kändes roligt och spännande. Efter ett halvt år sade jag upp mig från Postgirot, vilket innebar en tidig pensionering.

Det blev tre år på Konstskolan. Jag hann pröva en del och upptäckte att jag tyckte om porträttmålning. Att måla porträtt har jag fortsatt med då och då.

Porträtt av Oliver.

År 2005 blev jag medlem i Målargruppen Maria, som har sin gemensamma ateljé i Mariahissen, med vacker utsikt mot Gamla Stan, Riddarholmen och Stadshuset. Jag deltog två år i deras årliga grupputställning på Galleri Hagman och två år var jag med och hängde utställningar.

Galleri Hagman, 2005 vid mina fyra porträtt.

Intresset för hantverk och snickeri fanns hos mig och därför byggde jag upp en egen verkstad. Efter svarvkursen på Grimslövs Folkhögskola beställde jag en svarv från Lundgrens Mekaniska AB i Vetlanda. Sen var det dags att köpa en bättre bandsåg och bormaskin. Verktygen måste slipas och därför köpte jag en Tormek slipmaskin. Svarven har jag använt sedan dess periodvis. Ibland beror det på tillgången på virke.

Jag gick en snickerikurs, en dag i veckan 10 gånger. Då fick jag tillfälle att lära mig använda fler maskiner t.ex. stor cirkelsåg och rikt- och planhyvel. Jag tillverkade ett litet bord, en tidskriftshylla och en pilasterhylla. Efter det kunde jag utöka verkstaden med cirkelsåg, fräs och

en begagnad rikt- och planhyvel. Mitt syfte var att göra saker för eget behov. Sen fick jag nya idéer och började bl.a. göra några leksaker till barnbarnen.

Jag fick kontakt med Ekerö Hantverksstall och via dem kunde jag börja sälja skedar, skålar och ljusstakar m.m. Tillverkningen var i liten omfattning men jag tyckte om att kunna växla mellan konst och hantverk.

En hög med mina skedar och slevar täljda i björk och en.

Pillerdosan

När jag 2005 fick börja medicinera för högt blodtryck kom idén med pillerdosan. Jag behövde hjälp med att dosera rätt själv, för det fick inte finnas en tvekan om huruvida jag tagit min tablett eller ej. Idén var tidigt en blomma med sju kronblad. Jag svarvade en liten skål utvändigt och på insidan skar jag de sju facken som skulle representera veckans sju dagar. Skålen skulle målas i vackra färger eftersom färg påverkar oss positivt.

År 2009 kom jag med i en grupp som Läns hemslöjden i Stockholm startade, Rik på Slöjd, under ledning av tre slöjdkonsulenter. Syftet med projektet var att hemslöjden ville hjälpa till att utveckla slöjdare som näringsidkare. Under 2 år träffades gruppen och fick bl.a. respons på våra produkter och tips och råd om hur man kunde gå vidare. Gruppens arbete avslutades med en gemensam utställning på Sigtuna Museum, vid

årsskiftet 2010 -2011. Vi var 14 deltagare och utställningen blev mycket lyckad och gav oss alla inspiration för fortsatt arbete. Gruppen skall nu försöka gå vidare och hålla kontakt med varandra.

I samband med projektet startade jag också min enskilda firma, Anu Frithiof, Konst och Hantverk. Jag fick god hjälp av Jarl i mitt arbete med företaget. Han hjälper mig med ekonomin och har skapat min hemsida där han tagit alla foton. Utan hans stöd hade det varit svårt. Firman startades främst för att jag skall kunna sälja till företag. 2010 var jag för första gången ute på marknad själv, i Rosendals trädgård och Slöjdhuset, för att möta kunder vilket jag kände mig väldigt nervös inför. Jag blev glatt överraskad över att det var så trevligt att träffa folk som delade mitt intresse för trä.

Sommaren 2011 var vi 4 medlemmar ur Målargruppen Maria som åkte tillsammans till Kaskö i Finland. Tillsammans ställde vi ut på ett Galleri och visade konst och för min del blev det konst och hantverk. Det blev en trevlig och lyckad resa speciellt mitt hantverk blev uppskattat.

Ett par år senare avslutade jag mitt företag eftersom försäljning inte var så stor att det motiverade en enskild firma.

På senare tid har verkstaden blivit intressant för barnbarnen Oliver, Oscar och Rasmus. Jarl och jag började ta hand om Oliver över en helg när han var 1½ år. Föräldrarna fick lite egen tid och vi fick tillfälle att

lära känna Oliver närmare. Sen dess har banbarnen kommit hit en i taget för att de skall få vara med oss. Ganska tidigt väcktes deras intresse för att vara med mig i verkstaden. De fick börja med att lära sig använda handverktyg såsom bandkniv, bormaskin och japansåg. Efter ett tag kom Oscar kom med ett eget projekt. Han ville bygga en snickarlåda precis som bävern Kastor gjorde i boken "Kastor snickrar." Barnen är så mottagliga och entusiastiska redan i tidig ålder så det är roligt att ta vara på tiden och lära dem hanteringen av de vanligaste verktygen.

Min bror Toomas

Toomas tog studenten 1966, på Estniska kvällsgymnasiet. Han hade samtidigt försörjt sig genom att arbeta dagtid på posten. De första åren efter att Toomas flyttat till Stockholm, skrev vi ofta till varandra.

Hans och Toomas , lyssnande på Toomas egen nya radio.

Han var duktig på att skriva brev. Kanske berodde det på att han läste mycket. Efter studenten läste Toomas vid Universitetet i Stockholm och tog en fil.kand. med litteraturhistoria, filosofi och filmvetenskap.

Toomas i Stockholm 1967. Foto Jarl.

En tid arbetade han på bibliotek med aktiviteter för barn. Han utbildade sig också till barnvårdare och arbetade en tid på daghem. Han hade en förståelse för barn och kunde sysselsätta dem.

Toomas lade all sin lediga tid och sitt engagemang på sina intressen. Tidigt lyssnade han på jazzmusik och hade en omfattande skivsamling. Själv spelade han klarinett. Musik, litteratur och teater var de stora intressena. Senare tillkom också konst och foto. Han

221

gick på fotoskola på heltid ett år. Efter det började han arbeta deltid på posten för att ha tid att ägna sig åt foto. Han tog mycket bilder vid evenemang som Jazzfestivaler, gatuteater mm.

Toomas svårighet var hans opraktiska handlag vilket gjorde det besvärligt med vardagens bestyr som mat, tvätt och städning. Han kom att leva ensam. Toomas började röka cigaretter vid 19 års ålder, under militärtjänstgöringen. Han klagade redan vid 40-års ålder på sin hälsa och vid 50 drabbades han av typ-2 diabetes. Han var inte villig att sluta med rökningen och detta bidrog säkert till hans tidiga bortgång, i maj 2005.

Efter Toomas död lämnade vi syskon en del av hans evenemangsfoton till Stadsmuseet i Stockholm. Museet valde ut ca 80 bilder. De var glada över gåvan eftersom de oftast fick ta emot väldigt gamla bilder, 70- och 80-talens Stockholm var bildmässigt sämre representerat.

Detta foto fick jag av Finn Aasum, Norge, en god vän till Toomas från tiden i fotoskolan.

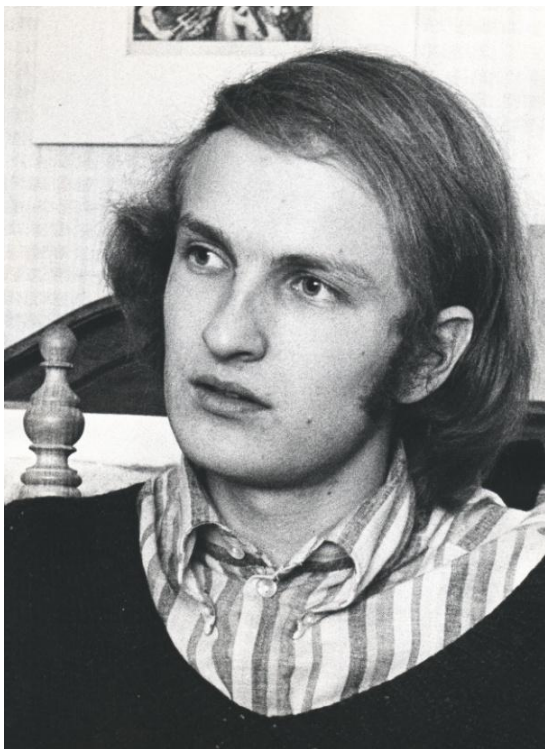
Min bror Hans Per Erik

Hans Per Erik. Bilden tagen 1953. Tapeten valdes för barnens rum vid omtapetseringen.

Per tog studenten 1966. Han hade redan under gymnasietiden blivit mycket intresserad av konst och började springa på konstutställningar på lunchrasterna. Studierna blev eftersatta. Han började måla olja och senare också göra grafik på kvällskurser. Till vår stora glädje kom Per in på Konstfack i Stockholm efter gymnasiet. Far tyckte att han måste välja en bildlärarlinje med tanke på den framtida försörjningen.

Per stod envist emot fars råd. Men i Mexiko är han nu sedan länge bl.a. en mycket duktig och efterfrågad kroki lärare.

Per i Stockholm 1967, foto Jarl.

Våren 1970 begav sig Per till Mexiko. Resan gick först till Spanien. Därifrån fortsatte han med ett lastfartyg till Porto Rico och vidare till Veracruz. Konstnären Rune Pettersson hade tänt en gnista hos honom med orden: "Du som är så begåvad, varför stannar du här? Res till Mexiko." På något sätt var det precis de rätta orden i

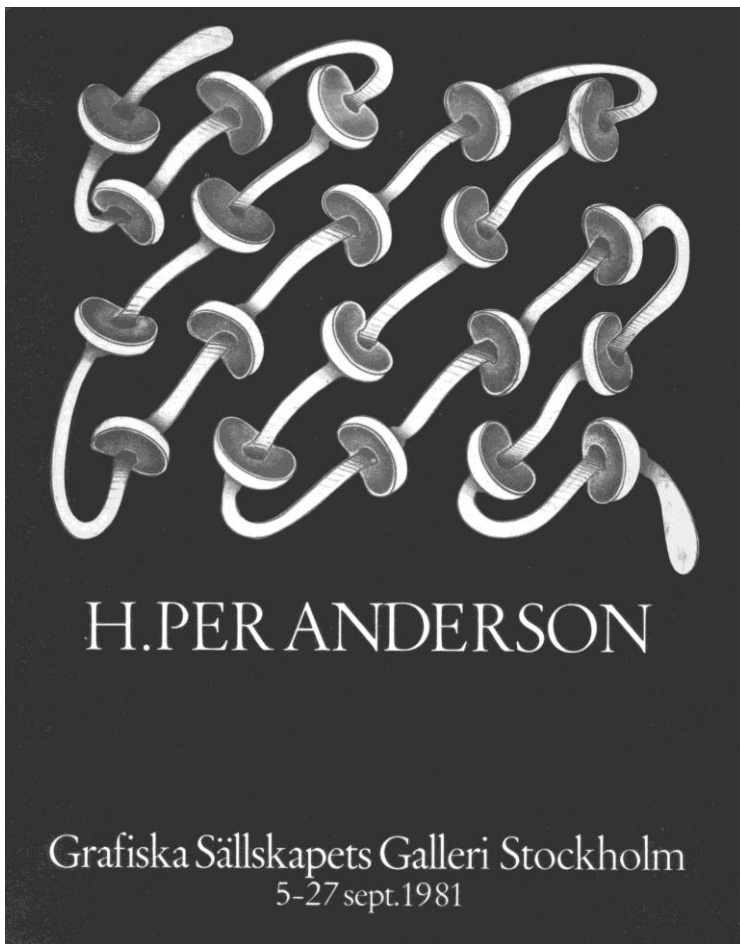
rättan tid. Per jobbade intensivt under ett år för att få ihop pengar till resan. Han tryckte grafiska blad, koppartryck, bl.a. åt Brita Molin och Endre Nemes. Före avresan köpte Per en lärobok i spanska, han ville använda tiden på havet över Atlanten för språkstudier.

En resa som från början var tänkt att vara ett år har blivit ett liv i Mexiko, nu till och med som mexikansk medborgare. Per gifte sig i Mexiko med Ana Maria. De fick tillsammans sonen Victor, född 1976. Ana hade dottern Fedra, född 1973, från tidigare förhållande.

Ana Maria och Per i sitt hem i Xalapa.

Ana, Per och barnen bodde en längre period på 1980-talet i Stockholm. Per hade en utställning på Grafiska Sällskapet och fick deras stipendium det året.

Pers utställning under den tiden.

Familjen åkte tillbaka till Mexiko och började leva på landet och producera bl. a plommonmarmelad. Trots att Per fick mycket erkännande för sin konst, var det svårt att försörja familjen på den. Livet på landet var inte heller så lätt.

Fedra och Victor i sitt hem i Xalapa, en bild jag tog vid mitt första besök i Mexko.

Svårigheter i äktenskapet ledde till att Per och Ana så småningom gick skilda vägar. Ana och barnen vistades i Sverige periodvis även efter separationen från Per. Barnen har delvis fått sin utbildning i Sverige. Victor gick i gymnasiet i Stockholm och lyckades komma in på Konstakademien i Stockholm. Efter avslutade studier återvände Victor till Mexiko.

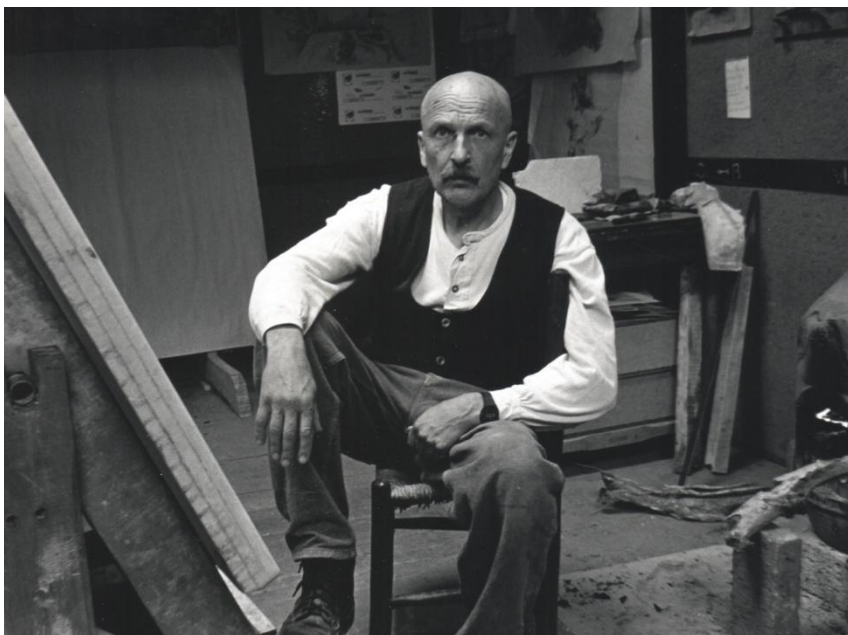

Foto av Per i sin hemma verkstad. Fotot taget av Toomas, då på besök i Mexico i slutet på 1990-talet.

Nu är Per en känd grafiker i Mexiko. Vägen dit har inte varit lätt. Per har uppfunnit och utvecklat en metod att göra litografier på marmorsten. Han har konstruerat en litografipress för 1.20 * 1.00 meter stora litografier. Hans arbete med att utveckla litografiprocessen har gett honom erkännande och uppmärksamhet. Per ville både förenkla och göra det billigare för konstnärer att göra sina litografier.

Per var en av de verkliga eldsjälarna vid utvecklandet av La Ceiba Gráfica, ett Kulturcentrum som byggts upp i en gammal förfallen hacienda. Initialt fick de hjälp med

228

pengar från guvernören i Veracruz att renovera huset från golv till tak men efter det fick de krav på sig att klara verksamheten ekonomiskt på egen hand. Efter ett par års mycket hårt och målmedvetet arbete finns nu ett Kulturcentrum som omfattar grafiska verkstäder för litografi, koppargrafik och akvatint. De kan framställa sitt eget papper av gamla bomullslakan som de får från ett hotell i Veracruz. Kaveln som används vid infärgning av litografistenen tillverkas genom att man först svarvar en kavelstomme av trä, som vadderas och ytterst täcks med läder från ko. Sömmen sys så att skarven inte lämnar något spår på litografin. De har egen tillverkning av litografipennor. Litografistenaar av marmor köps in och slipas plana och kanterna avrundas. Alla dessa produkter säljs till grafikverkstäder runt om i Mexiko och andra länder.

Det finns flera gästrum för konstnärer, som kan stanna och arbeta där längre eller kortare perioder. Det finns ett Galleri, stort kök för att kunna ordna fester, eget snickeri, mm. Fortfarande pågår utvecklingen av La Ceiba Gráfica, men redan då jag var där 2008, började verksamheten gå runt ekonomiskt. Per har nu fått en forskningstjänst på Universitetet i Xalapa, men med placering på La Ceiba Gráfica.

La Ceiba Gráfica.

La Ceiba Gráfica, a community project

When means are scarce artists have to invent solutions to substitute imported and expensive goods. It is said that need is the mother of inventions, and thus the human mind is what is needed to solve the vacuum. By lowering imports and using local materials we favor labor. We want to awaken curiosity in the individual, showing him/her that what surrounds us is yielding everything. One can create one's own job using natural resources while keeping an ecological conscience.

www.laccibigrafica.org

Local wood
Furniture designs and production at La Ceiba Gráfica

Hand made rollers with leather coated at Otzucba have an invisible stain
Lithography presses are produced 6 times cheaper than imported ones (Otzucba-La Ceiba)

Enching presses made at La Ceiba Gráfica

El Estado de VERACRUZ
We make lithographic pencils, crayons and tacks

Wax paper is obtained from balatons

Used towels and bed sheets from hotels in exchange for prints for their rooms (City of Veracruz)

How we find silica sands to sand down lithographic stones (Ahuacah)

Lunch fat is used for lithography (San Miguel or Soledad)

Orange marmalade comes from orange peel (Maricao de La Torre)

Tile floor removed at the Hacienda
This tile press was removed and installed at La Ceiba Gráfica

This is a table for pressing and transporting large and heavy lithographic stones, up to 200 kg

Pers skiss över den litografiska processen

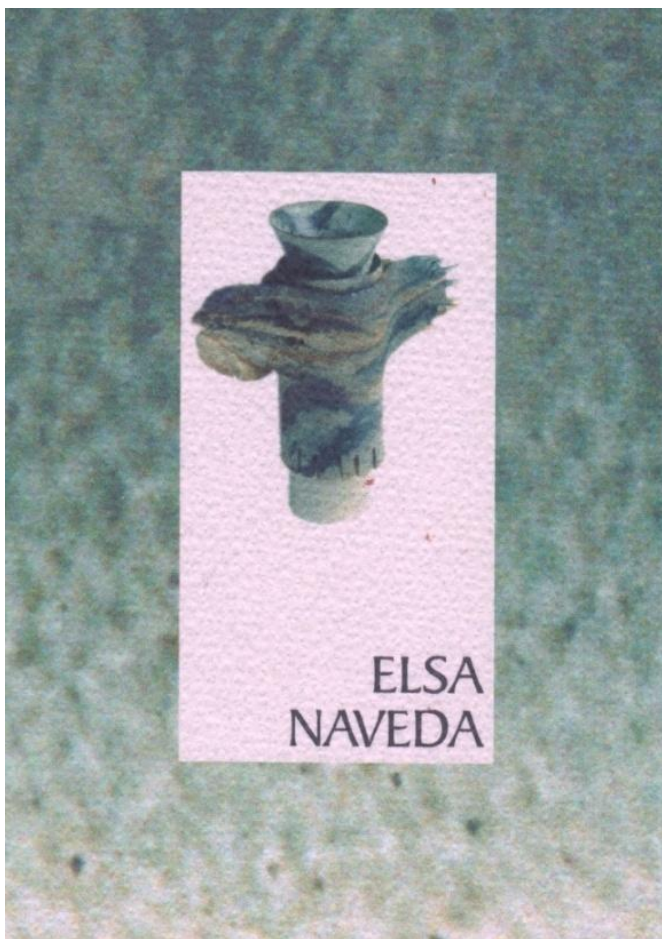

Ett av Pers självporträtt på La Ceiba Grafica.

Per, Leo då 12 år och Elsa, på besök hos oss 2006

Pers andra hustru, Elsa Naveda, född 1955, hade tidigt valt en konstnärlig inriktning och sedan utbildat sig till keramiker både i Spanien och Canada. När Per och Elsa träffades var Elsa igång med att bygga upp sin egen verkstad. Elsa är etablerad som keramiker med flera utställningar, bakom sig och även offentliga uppdrag. Sonen Leo föddes 1994. Som 17-åring valde Leo att komma till Sverige som utbytesstudent, och hamnade hos en familj i Höllviken. Leo ville lära känna sin pappas födelseland, språket och kulturen i Sverige.

En presentation inför en utställning.

Nästa generation

Oscar, Oliver och Rasmus. Bilden togs inför julen 2009.

Nina och Torbjörn gifte sig 25 augusti 2001 i Solna kyrka. Det var ett stort bröllop och festen hölls i Koppartältet, en fin gammal restaurang i Hagaparken.

Våra barnbarn, Nina och Torbjörns pojkar, Oliver född den 14 juli 2002 (samma dag som kronprinsessan Victoria fyllde 25 år). Tvillingarna, Oscar och Rasmus, föddes den 10 april 2006. Jag känner inte till någon annan tvillingfödsel i släkten. Jag minns, hur stolt och glad Oliver var, som nybliven storebror, när mamma och

pappa kom hem några dagar senare med de små, söta, nyfödda bröderna.

Oscar och Rasmus, dagen då de kom hem från Danderyds sjukhus.

Epilog

Historien om min barndom och uppväxt kändes viktig för mig att få berätta. Jag vill att mina barn och barnbarn skall få veta något om släkten från Estland, som på grund av kriget tvingades att fly och hamnade i Sverige.

Min mor Alla, har fått särskilt stort utrymme då hon trots sitt korta liv hann ge oss så mycket. När det gäller familjen och skapandet av hemmet har jag alltid haft henne som förebild. Då det gäller kreativiteten, lade hon tidigt en grund för det hos oss barn. Tystnaden som omgav oss barn efter hennes död har varit tung att bära, och kan ha tagit mycket kraft. Vi fick söka oss fram med större osäkerhet och otrygghet utan henne. Att skriva om det har visat sig ha en läkande effekt. En sorg som kapslas in och göms undan, har svårt att läka.

Skrivandet har väckt många minnen, och arbetet har varit inspirerande. Det har känts som jag frigjort en del av min undertryckta lust och kraft.

Jag har bara ytligt beskrivit våra barns uppväxt eftersom jag ser det som deras egen personliga historia och det är bara de själva som kan berätta om sina upplevelser.

Jarl har gjort en stor insats genom att digitalisera allt bildmaterial i boken och även ta nya bilder för att ge liv åt historien. Stort tack Jarl, utan den hjälpen hade arbetet varit svårare.

Receptbilaga:

FARMORS mjuka PEPPARKAKOR (original receptet)

300 g honung 2 tsk mald kardemumma

200 g socker 2 tsk mald pommerans

150 g smör 2 tsk mald nejlkia

600 g mjöl 4 tsk kanel

2 ägg 1 tsk mald muskatnöt

15 g potaska

Upphetta honung, socker och smör i en kastrull och häll över hälften av mjölet. Lägg i alla kryddor, plus äggen och rör i återstoden av mjölet. Låt stå svalt över natten (i kylan).

Dela degen i två lika stora delar. Kavla första delen så stor och tunn så att den täcker hela botten i en djup långpanna.

Bred ut svartvinbärs- eller hallonsylt över hela pepparkaksdegen.

Kavla ut nästa del och lägg den sedan som ett lock över sylten. Pensla hela kakan med ägg, strö över grovt hackad mandel och pärlsocker.

Baka i ugnen ca 200 grader 15 – 20 minuter. När kakan svalnat skär man upp den i fyrkantiga bitar och förvarar dem i en plåt kakburk. Hållbara till midsommar!

Receptet som min faster Ellen bakade peparkakan i Sverige.

300 g honung	2 tsk kanel
2,35 dl socker	2 tsk mald kardemumma
150 g smör	2 tsk pomeransskal mald
9,6 dl vetemjöl	2 tsk nejlika
2 tsk bakpulver	

2 ägg (varav en till penslingen)

Oftast har jag använt drottningsylt emellan, penslat med ägg och haft endast hackad skållad mandel ovanpå. Senast när jag bakade minskade jag på sockret.

Jag har inte låtit degen vila svalt en natt utan bakat färdigt direkt. I ugnen : 200 grader ca 10 minuter.